कर्मवीर विठ्ठल रा. शिंदे शिक्षण संस्था, गडहिंग्लज

शिवराज

१९७४-७५

संस्थापक:

मा. बाळासाहेब माने
जि. प. अध्यक्ष - कोल्हापूर.

प्र. प्राचार्य:

डॉ. सु. गो. गोकाककर

प्रमुख संपादक:

प्रा. प्रसन्नकुमार पाटील

Scanned with CamScanner

कर्मवीर वि. रा. शिंदे शिक्षण संस्था, गडहिंग्लज

शिवराज कॉलेज

१९७४-७५

– अध्यक्ष –

मा. बाळासाहेब माने

– प्रमुख संपादक –

प्रा. प्रसन्नकुमार पाटील

– विद्यार्थी प्रतिनिधी –

श्री. सुरेश कंग्राळकर

Scanned with CamScanner

शिवराज कॉलेज

गडहिंग्लज.

प्रकाशन दिनांक, १० मे १९७५

मुखपृष्ठ कल्पना —
प्रा प्रसन्नकुमार पाटील

मुखपृष्ठ —
मयूर आर्टस्, कोल्हापूर.

जाहिरात विभाग --
प्रा. प्रसन्नकुमार पाटील

जाहिरात सहकार्य —
संस्थापक मा. बाळासाहेब माने
मा. धोंडीराम कदम
मा. नागापाण्णा बटकडली

मुद्रक --
रांगणेकर
शकुंतला प्रिंटिंग प्रेस, गडहिंग्लज

सल्लागार --
प्र. प्रा. डॉ सु. गो गोकाककर

ब्लॉक मेकर्स --
उदय व लक्ष्मी प्रोसेस, कोल्हापूर.

ऋणनिर्देश --

मा. बाळासाहेब माने
जि. प. अध्यक्ष कोल्हापूर.
प्र. प्रा. डॉ. सु. गो. गोकाककर
मा धोंडीराम कदम
मा. नागापाण्णा बटकडली
प्रा. दुंडगेकर
प्रा बन्ने
प्रा. केसरकर
श्री. नाळे

Scanned with CamScanner

आमचे कुलगुरु

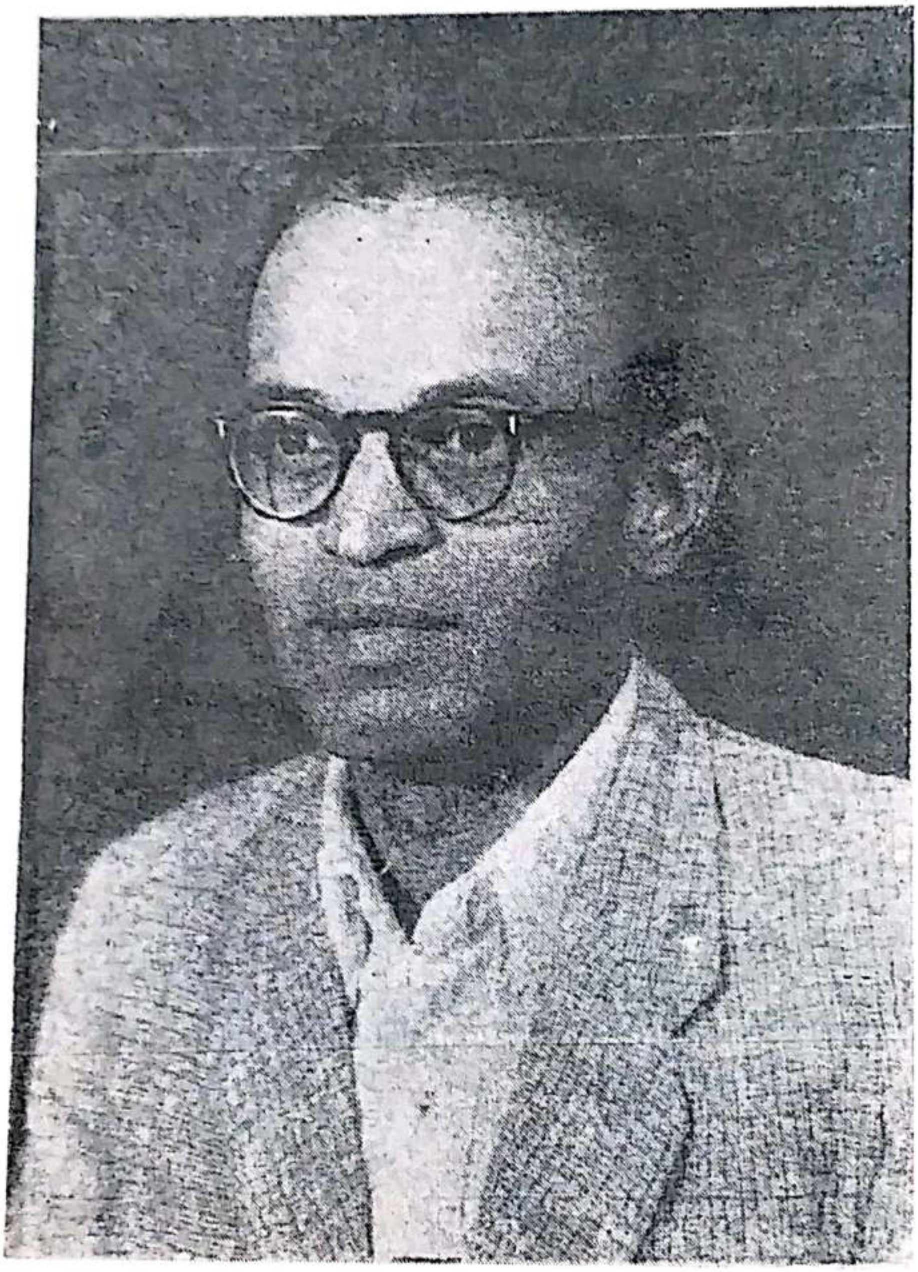

बॅ. पी. जी. पाटील

Scanned with CamScanner

आमचे विनयशील

प्रभारी प्राचार्य

डॉ. सु. गो. गोकाककर

Scanned with CamScanner

तडफदार नेतृत्व

संस्थाध्यक्ष मा. बाळासाहेब माने

Scanned with CamScanner

शिवराज महाविद्यालय
गव्हर्निंग कौन्सिल

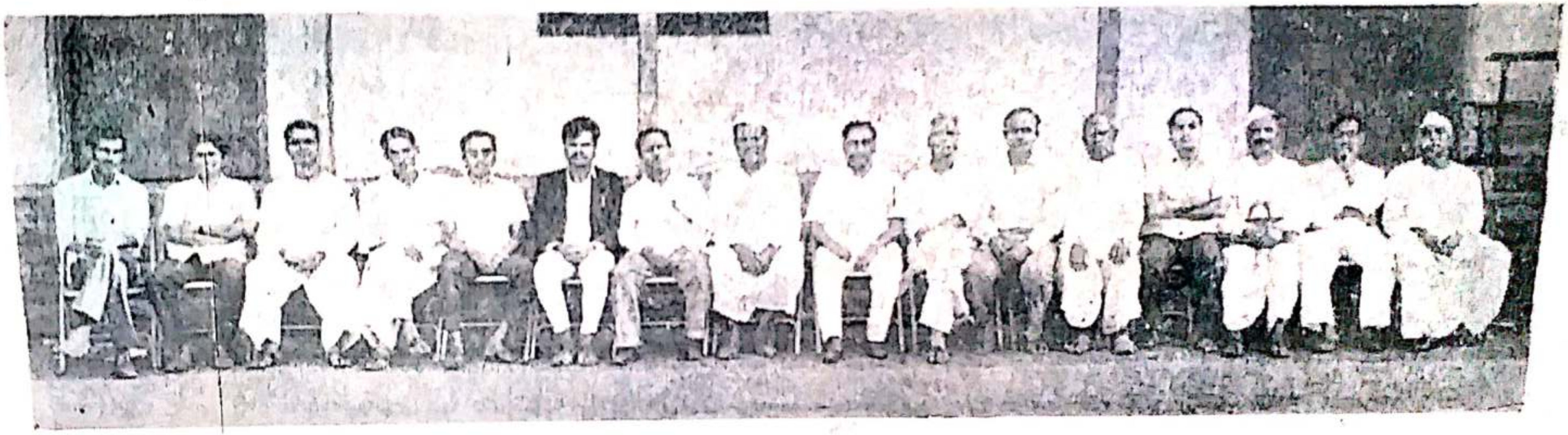

डावीकडून – १) बी. एस्. मोहिते २) प्रा. एन्. आर्. दुंडगेकर ३) श्री. वळीराम देसाई ४) श्री. धोंडीराम पताडे ५) प्रा. व्ही. एस् बन्न ६) ॲड. श्रीपतराव शिंदे ७) डॉ. जी. वी. सावंत (उपाध्यक्ष) ८) श्री. धोंडीराम कदम (उपाध्यक्ष) ९) मा. बाळासाहेब मान (अध्यक्ष) १०) मा. अमृतकाका देसाई ११) श्री. वाय्. आर. तथा बाबुराव मोहिते १२) श्री. गणपतराव देसाई १३) प्र. प्राचार्य डॉ. सु. गो. गोकाककर १४) मा. शं. तु. देसाई १५) श्री. बापूसाहेब फडणीस १६) श्री. शंकरराव चव्हाण

Scanned with CamScanner

मराठी विभाग

" निळे आकाश नितळच असते. नितळ डोळयानाच आकाशाचे नितळपण दिसते. आकाशांत ढगे येतात आणि जातात. पण आकाशाचा नितळपणा लोपत नाही. आपले डोळे सुंदर तर सारे जगच सुंदर . . . ! "

— अनाम

Scanned with CamScanner

कर्मवीर वि. रा. शिंदे शिक्षण संस्था, गडहिंग्लज

शिवराज महाविद्यालय

लोकल गव्हर्निंग कौन्सिल

चेअरमन— मा. बाळासाहेब उर्फ राजाराम शंकरराव माने
जि. प. अध्यक्ष, कोल्हापूर.

व्हा. चेअरमन-- १) मा. डॉ. जी. पी. सावंत
२) मा. घोंडीराम सं. कदम

सेक्रेटरी— प्र. प्राचार्य डॉ. सु. गो. गोकाककर

सदस्य— १) मा. नागापाण्णा गु. बटकडली,
सदस्य जि. प. कोल्हापूर.
२) मा. यशवंत रा. मोहिते B. Sc. (Hon.)
३) मा. धोंडीराम पताडे
४) मा. गणपतराव वा. देसाई
५) मा. शंकरराव वा. चव्हाण
चेअरमन, शिवाजी बँक गडहिंग्लज.
६) मा. शंकरराव तु. देसाई
राष्ट्रपती पारितोषिक विजेते.
७) मा. श्रीपतराव दि. शिंदे, B. A. LL. B. Advocate.
८) मा. व्ही. व्ही. फडणीस B. A.
९) मा. प्रा. एन्. आर. दुंडगेकर M. A. LL. B.
१०) मा. प्रा. व्ही. एस. बन्ने M. A.
११) मा. बी. एस्. मोहिते B. Com.

Scanned with CamScanner

वज्राघातमधील "रामराजा"

कु. एस्. एन्. कुलकर्णी
बी. ए. भा. ३

फूल कसे उमलते हे सांगणे वेगळे आणि फुलाचे स्वयंभू उमलणें वेगळे. तसेच कादंबरीतील व्यक्तिदर्शन स्वयंभू उमलणाऱ्या फुलाप्रमाणे पाहिजे. ' वज्राघात ' मधील रामराजाचे व्यक्तिचित्रण हरिभाऊ स्वयंभू उमलणाऱ्या फुलाप्रमाणेच म्हणजेच त्याच्या वृत्ती, प्रवृत्ती, वैचारिक भावनिक आंदोलने, कृती यांच्यातून साकार करतात. कथानकाचा विस्तार अधिक असेल तर कादंबरीकाराला पात्राचे समृद्ध चित्रण करता येते. हरिभाऊंनी ' वज्राघात ' हे ३०–३५ वर्षांच्या विस्तीर्ण कालखंडावर गुंफलेले कथानक आहे. त्यामुळे त्यांना रामराजाच्या व्यक्तिमत्वाचे दर्शन फुलवून, उमलून दाखविता आले. रामराजाचे चित्रण करतांना त्याच्या अंतरंगात शिरून ताण, संघर्ष, आंदोलने तसेच त्याच्या मनाचे विविध कंगोरे हरिभाऊ चितारतात. रामराजाचे चित्र रेखाटण्यास त्यांनी आपली सारी कलात्मक शक्ती पणाला लावली आहे.

व्यक्तीच्या ढोबळ वर्णनापेक्षा त्याच्या अंतरंगाचे पदर अधिक उलगडून दाखविण्यात लेखकाचे कौशल्य दडलेले असते. पण ते कौशल्य दाखवितांना गोफ हा अनेक रंगी दोऱ्या एकत्र आल्यानेच सुंदर दिसतो, तद्वतच व्यक्तीच्या वर्णनाचे आहे. कथानकाची वीण ही शोभादर्शकाप्रमाणे पाहिजे आणि ते हरिभाऊंनी आपल्या कलात्मकतेने केले आहे. हरिभाऊंचे झुकते माप रामराजाकडे आहे. हरिभाऊंनी जे जे पात्र रेखाटन केले त्याचे पहिले सूत्र त्यांना माणूस रेखाटा–वयाचा होता. हरिभाऊंच्या कालखंडात मानसशास्त्र आजच्या इतके प्रगतावस्थेला पोहोचलेले नव्हते, तर ते बाल्यावस्थेतच होते. असे असतांनाहि हरिभाऊंनी रामराजाच्या रुपाने माणूस उभा केला आहे. तो त्यांच्या कल्पकतेने, कलात्मकतेने असेच म्हणावे लागेल. हरिभाऊंनाहि एक विशाल जीवनपट चितारून जीवनाचा सखोल आशय व्यक्त करावयाचा होता आणि त्यासाठी त्यांनी विजयनगरच्या उत्कर्षापकर्षाचे भव्यभीषण कथानक निवडले. माणूस कधी सरळ जगत नाही, तर तो वक्रतेनेच आपले जीवन कंठत असतो. पण त्यात एक प्रकारची लय असते. अशा लयबद्ध वक्रतेतच खरे सौंदर्य असते. " वाचकाच्या दृष्टीने विस्कळीत जीवनात तो सुसंगती शोधत असतो आणि अशा विस्कळीत जीवनातून सुसंगती शोधण्या–साठी कलावंताची आवश्यकता असते. " यासाठी हरिभाऊंनी रामराजा मेहेरजानला पळवून आणतो व कुंजवनात ठेवतो येथून कथानक आरंभिलेले आहे. ज्या कुंजवनात रामराजा मेहेरजानबरोबर प्रीतीसौख्य अनुभवतो तेथेच तिला तो टाकतो आणि तिच्या विरहाने तो तडफडतो. ही रामराजाच्या आयुष्यातील दोन टोके हरिभाऊ दाखवितात

रामराजा समोर साकार करतांना हरिभाऊंना माणसाच्या व्यक्तिमत्वाचे फार मोठे मर्म गवसले. जीवनात सुसंगती येते, त्या सुसंगतीचे रूप हे विस्कळीत, अनेकांगी व अनेक केंद्री असते. माणसाला केवळ पाऱ्याचीच उपमा देता येईल. माणूस म्हणजे देवाला जागेपणी पडलेले स्वप्न होय. तो रेखीव, आकृतिबद्ध

Scanned with CamScanner

जीवन जगत नाही, तर त्याच्या विस्कळीत जीवनात कोणत्या आकृति सापडतात ते आपण शोधावयाचे असते. हे तत्व हरिभाऊंना गवसले होते. त्यामुळे दोन कथावस्तूंची गुंफण त्यांना कलात्मकतेने घालता आली.

मेहेरजानवर वाघ हल्ला करतो तेंव्हा तो स्वतःचा जीव धोक्यात घालून तिला वाचवितो ते परोपकारी वृत्तीने. पण हे करतांना मेहेरजान त्याला आवडली नसती तरच नवल! तो आपले कर्तव्य बजावतो. पण त्याचवेळी त्याचे मन मेहेरजानवर लुब्ध, मोहित होते. ते मानवाच्या सहजातवृत्तीमुळे. शूरत्व व शृंगारित्व ही दोन टोके रामराजाच्या ठिकाणी एकाच वेळी येतात. बेशुद्ध स्थितीत मेहेरजानला कुंजवनात आणणारा व तिच्याकडे प्रेमाची याचना करणारा रामराजा इथे स्पष्ट होतो. हा रामराजा मोहक, दिलदार, रसिक, महत्त्वाकांक्षी व मुत्सद्दी आहे एवढेच नव्हे तर तो तिला गांधर्व विवाहाचे आश्वासन देतो. वास्तविक प हता 'वज्राघात' मध्ये मुसलमान व हिंदु हेच वैरत्वाचे कारण असते आणि मेहेरजान मुसलमान स्त्री-रामराजा हिंदु असे असूनहि तो तिला वचन देतो. म्हणजेच त्याच्या ठिकाणी धर्मनिरपेक्षता आहे. त्याला गायनकलेचेहि ज्ञान आहे. त्याला जयदेवाच्या अष्टपदीची आठवण होते आणि त्यातून त्याच्या मनातील शृंगारभाव आलंबित पावतो

विजयनगरमध्यें त्तिरुमल्लराय अलि अदिलशहास आमंत्रण पाठवून त्याला बोलावतो व त्याचा सत्कार करतो आणि जेंव्हा त्याला खंडणी देऊन परत पाठवितो तेंव्हा रामराजातील महत्त्वाकांक्षा पेट घेते. इथे त्याच्या स्फोटक प्रेरणांना वाव मिळतो आणि या स्फोटक प्रेरणेपायीच तो मेहेरजानला टाकतो कोणतीहि प्रेरणा माणसाला घेरून टाकते तेंव्हाच त्याला तो बळी पडतो. एका हिंदु साम्राज्याच्या उलथापालथी घडतांना त्याचा परिणाम रामराजावर होतो व तो मेहेरजानला विसरतो हे साहजिकच आहे. सौंदर्य व पराक्रम या पुरुषी स्वभावाच्या दोन तऱ्हा आहेत. माणसाची भूक अनेकांगी असते आणि त्याला रामराजा तरी कसा अपवाद ठरणार? रामराजा दिवाण बनतो, सरदार बनतो, पुढे सम्राट बनतो इथेच त्याच्यातील विलक्षण वेगळा माणूस दिसतो. माणसाचे जीवन हे टिंबेत विराम पावत नाही ते अनेक टिंबांनी बनत असते. जबरी महत्त्वाकांक्षा व प्रेम यांच्या कैचीत सापडल्यामुळे तो इथे थांबत नाही.

माणसाला माणसाचे मोल हे त्याला तो माणूस दूरावल्यावरच कळत असते. तो मेहेरजानला विसरत नाही. "तू गेलेली असतेस तेंव्हा तू खरंच गेलेली नसतेस, तू गेलेली असतेस तेंव्हा तू सर्वत्र भरून भरून उरलेली असतेस." अशा स्वरूपात मेहेरजानचे रूप, आठवणी त्याला घेऊ लागतात. मधल्या काळात पडदा पडतो. पुन्हा मेहेरजान त्याच्या जीवनात येते व पुन्हा त्याच्या जीवनाला एक प्रकारची उतरती कळा लागते. पण ही उतरती कळाच रामराजाच्या व्यक्तिमत्वाला कलात्मकतेचे मोल प्राप्त करून देते. माणसाची तृप्ती ही त्याच्या अतृप्तीला जन्म देत असते. हे शाश्वत सत्य हरिभाऊंनी रामराजाच्या माध्यमातून रेखाटले आहे. सारे रामराजाचे जीवन मेहेरजानने झाकाळले आहे. रामराजाची खरी प्रेरणा प्रेमिक हीच म्हणावी लागेल. विजयनगरचे साम्राज्यपद हे अनुषंगीक असेल, तो एक मुखवटा असेल आणि ती भूमिका क्षणापुरतीच होती असे रामराजाचे उत्तर आयुष्य पाहिल्यावर म्हणावे लागेल. मेहेरजानवर तो लुब्ध होतो ते कदाचित तिच्या सौंदर्यावर भाळून असेल किंवा ते त्याचे वयच असेल.

प्रेम आणि सत्ता या दोहोतला विरोध दोन कथावस्तूंच्या सुंदर गुंफणीतून होतो आणि जीवनात त्याला व्यापकत्व प्राप्त होते. प्रेम व सत्ता या दोहोंचे तर्कशास्त्र वेगळे असते. रामराजा केवळ सत्तेसाठी मेहेरजानच्या प्रीतीचा त्याग करतो. रामराजा तर सत्ता प्राप्तीसाठी प्रेमाला झुगारतो मेहेरजानला प्रेमनिष्ठूर म्हणून दोष देतो. या सर्वातून त्याचे करारी व स्वभिमानी व्यक्तित्व साकार होत नाही. दुबळा, अहंमन्य, स्वार्थी, सुखलोलुप व भावविवश रामराजा उभा राहतो. मेहेरजानच्या जाण्याने त्याच्या जीवनात निर्माण झालेली पोकळी त्यास दिसते व तो पुष्करिणी-भोवती अतृप्त आल्याप्रमाणे घोटाळत राहतो. पण पुढे सत्ता मिळाल्यावर तो मेहेरजानच्या प्रेमासाठी तडफडतो. प्रेमाच्या याचनेत, तडफडण्यात सौंदर्य असते.

Scanned with CamScanner

खऱ्या प्रेमात मालकी हक्काची भावना नसते. रामराजाच्या प्रेमात राजकारणातील कूट नीती दिसून येत नाही. याचना करून तो मेहेरजानला अस्वस्थ करतो. तेंव्हाच तिने विचार करावयास हवा होता की, हे प्रेम सफल होईल का ? पण तसा विचार तिने न केल्याने तिच्या प्रेमाचे रूपांतर पुढे सूडात होते. ज्याअर्थी ती प्रथम रामराजाच्या प्रेमाला साथ देते त्याअर्थी पुढचे सारे प्रसंग घडविण्यास तीच जबाबदार ठरते. खिन्नता, उदासवृत्ती, पूर्व आठवणीत रममाण होऊन त्यातच रंगण्याची वृत्ती, उसासे, अश्रु हे सारे रामराजाच्या प्रेमात आहे.

रणमस्तखानला जेंव्हा तो पाहतो तेंव्हा त्याच्या मनात विलक्षण थरारी (Thrill) निर्माण होते. त्याचे भावनीक मन विलक्षण आंदोलने घेऊ लागते. असे का व्हावे हे त्याचे त्यालाच कळत नाही. रामराजा तिथे रामराजा रहात नाही, तर बाप म्हणून त्याच्यापुढे उभा राहतो. इथे त्याच्यातील प्रेमिकाची भूमिका संपून बापाची भूमिका तो घेतो. तो पुत्र लोभाने वेडावून जातो तो त्यात आंतरिक धागे होते म्हणूनच. अखेर रक्त रक्ताला ओढत असते हेच खरे. हे सारे रामराजाच्या रक्ताने ओळखले होते.

" व्यतिषजति पदार्थान् अनंतएकोऽपि हेतुः ।
न खलु बहिरुपाधिन प्रीतयः संश्रयन्ते ।। "
(भवभूतीन्तररामपरिग)

पुत्र प्रेमाच्या आहारी जाऊन सत्तेसाठी जी जागरूकता ठेवावी लागते ती तो विसरतो. जीवनात प्रेम आणि सत्ता ही नेहमी परस्पर विरोधी असतातच असे नाही. प्रेम आणि सत्ता यांच्या भेसळीतून निर्माण होणारा अर्थपूर्ण अनुभव हरिभाऊ रामराजाच्या रुपाने 'वज्राघात' मध्ये साकार करतात. रामराजाच्या प्रेमाची परिणती अखेर वात्सल्यात होते. " मानवी भावनांची गुंतवळच अशी असते, की त्याची उकल करणेच अत्यंत कठिण असते. संघटना, घटना, विघटना यांची गुंतवळ तर्काच्या कात्रीने सोडविता येत नाही. ती गुंतवळ सोडविण्यासाठी भावना हे एकमेव साधन आहे." जीवनातील गुंतवळ ही भावनेने आकलन करून घेता येते. कारण मनुष्य जगतो तो भावनेवर. शृंगार व प्रेमरस हे दोन्ही रामराजाचे गुण हरिभाऊंनी अति सुंदरतेने रेखाटले आहेत. वात्सल्यप्रेम आणि भक्ति यांना विशिष्ट लक्ष्मणरेषा आहे. रामराजाची वात्सल्याची बाजू ही आंधळ्या धृतराष्ट्रासारखी आहे. वात्सल्य असणे हे पाप नाही तर त्या वात्सल्याला बळी पडणे हे पाप आहे. सुजाणपण नाही. भान नाही असे हे आंधळे काव्यात्म प्रेम आहे रामराजाचे !

रामराजाच्या व्यक्तित्वाचा पिंड असा होता, की जे आवडेल त्यात झोकून घेणे. रणमस्तखानाच्या वात्सल्यात रामराजा झोकून देतो. स्वतःला झोकून देण्यात व्यवहारी चतुराई, नागरकुशलता नसते. रामराजा विशिष्ट ध्यासात प्रत्येक ठिकाणी स्वतःला झोकून देतो. तडजोड, व्यावहारिकता ही सामान्य माणसाची प्रवृत्ती. पण रामराजा हा सामान्य नाही, तो एक असामान्य कोटीला पोहोचलेला सामान्य माणूस होता ज्या ज्या क्षणी ज्या ज्या भावनांचा उद्रेक होईल त्या त्या वेळी स्वतःला झोकून घेण्याची वृत्ती रामराजाची आहे. रणमस्तखान जवळ नसतांना तो अत्यंत कातर व्हावयाचा तो वत्सल प्रेमाने. वास्तविक पाहता त्याला तो आपलाच मुलगा आहे हेहि माहित नसते. तसेच त्याचे पितृहृदय थरथरते. हरवले ते गवसले या कल्पनेने, प्रेमविरहाने होरपळलेले त्याचे मन पुत्रवात्सल्याच्या झऱ्याने पुनः टवटवीत होऊ पाहते. हे सुख आपणास घेऊन बुडणार याची कल्पनाहि त्यास नसते. मेहेरजानला टाकतांनाहि तो इतका दुःखी होत नाही. पण नूरजहानच्या शापवाणीने कातर होतो. कुणापुढेहि लीन न होणारा रामराजा रणमस्तखानापुढे लीन होतो. शत्रुला जबर पाणी पाजणारा रामराजा केवळ आपल्या अहंमन्यतेने धुळीला मिळतो. हे जरी इतिहासात खरे असले तरी मानवी जीवनात तो पुत्रवात्सल्याने नामोहरम होतो. आतापर्यंत न गवसलेला वात्सल्याचा झरा रणमस्तखानला पाहून वर उफाळून येतो व त्यापुढे विवेक, बुद्धी, विचार, सारासार विचक्षणा शक्ती सर्व लोप पावते हे मानवी जीवनाचे सारसर्वस्व हरिभाऊ रामराजाच्या परस्पर विरोधी स्वभावचित्रणातून दाखवून देतात.

Scanned with CamScanner

मेहेरजानच्या संबंधात रामराजा दिसतो तो विरही आणि त्याचा तो विरहहि विप्रलंबी विरहाचा शृंगार आहे. अतीव हळूवारपणा, हळवेपण, औदासिन्य, उलघाल ही सारी लक्षणे त्याच्या विरहात आहेत. रणमस्तखानच्या संबंधात घरातील वृद्ध माणूस ज्याप्रमणे वायफळ बडबड करतो त्याप्रमाणे रामराजा इथे वागतो. केवळ बडबड करतो पण त्या बडबडीचा पुढे काय परिणाम होईल याचा तो विचार करीत नाही त्याच्या मनावरील ताबा सुटलेला आहे. त्यामुळे तो लगाम सुटलेल्या घोड्याप्रमाणे वागतो. रामराजाचे सारे उत्तर आयुष्य पश्चातापात जाते. त्याला चूक करतांना भान नसते, पण ती चूक कळून आल्यावर त्याला पश्चाताप होतो. पश्चातापाने पापे धुतली जातात. पण त्याच्या पापाचे प्रायश्चित अखेर त्याला मिळतेच. रामराजाचा हा पराभव कोरडा नाही तर तो कार्यकारणभावाची सुसंगती घेऊन येतो. रामराजाला सम्राटपद मिळते. पण तरीहि त्याला सुख मिळत नाही. रित्या पात्रात ज्याप्रमाणे कितीही भर घातली तरी ते भरत नाही त्याप्रमाणे रामराजा आहे. इतके सर्व करून मला काय मिळाले? हा रामराजा स्वतःला प्रश्न विचारतो. रामराजाला खरे सुख मिळते ते ३५ वर्षांपूर्वी मेहेरजानच्या सहवासातच, अशी तो स्वतः कबुली देतो

राज्यतृष्णा व प्रेमतृष्णा या दोन्ही गोष्टींना कवटाळू पाहणाऱ्या रामराजाच्या हाती काहीच लागत नाही. राज्यतृष्णा संपते पण प्रेमापायी, आपुलकीच्या भावनेपायी त्याचे व्यक्तिगत जीवन शुष्कच राहते. ३५ वर्षानंतर तो पुन: कुंजवनात येतो. त्यावेळी रणमस्तखानाच्या सहवासात त्याचे हे रिक्त मन त्या पुष्करिणीभोवती हरवलेल्या प्रेमाचा अनुभव घेण्या-करिता टाहो फोडू लागते. जीवनातील शेवटच्या पायरीवर उभा राहून तो आपल्या गतजीवनाकडे वळून पाहतो व आत्मशोधन करण्याचा प्रयत्न करतो. ३५ वर्षांपूर्वी कुंजवनात जे सुख उपभोगिले तेच खरे सुख होते असे त्यास वाटू लागते. महत्त्वाकांक्षेने ज्याच्या मागे लागलो ते सुख नव्हे असे त्याच्या मनाला यावेळी पटले.

" सीता सती दे यज्ञि निजबळी ।
उजळुनि ये सोन्याची पुतळी ।। "
किंवा
" मरणात खरोखर जग जगते ।
आधी मरण मग अमरपण ते ।।" –भा.रा.तांबे.

खरे प्रेम असे ताऊन आले की ते योग्य ठरते.

काही माणसे सर्व गोष्टी एकाच मापाने मोजतात. पण साने गुरुजी म्हणतात त्याप्रमाणे माणसाचे मोजमाप १२ इंचाच्या फूटपट्टीने कधीच मोजता येत नाही हेच खरे आहे. तसेच भावनाहि मोजता येत नाहीत. सत्ता व प्रेम यांना रामराजा तराजूत घालतो आणि त्यामुळेच रामराजा चुकतो. सत्ता व प्रेम या दोन्ही गोष्टी एकत्र नांदणे अशक्य. सत्ता मिळविण्यासाठी तो मेहेरजानचे प्रेम झुगारतो. सत्ता मिळविण्याचा मार्ग हा कूट आहे. एक क्षणाची तडजोड ही अनेक काळची वेदना ठरेल, हे रामराजा जाणत नाही. सत्ता हाती येणे ही क्षणाची तडजोड होती. पण त्यासाठी त्याला जीवनाची शोकांतिका पत्करावी लागली. प्रेम फक्त भावनाच जाणते ते पैसा, मानमरातब काही जाणत नाही. राष्ट्रीय डावपेच प्रेमाच्या बाबतीत कधीच यशस्वी ठरत नाहीत. स्त्री ही विश्वासावर जगत असते आणि तो विश्वासच रामराजा गमावतो.

रामराजा पराभव जाणत नाही. मेहेरजानला आपल्या सुखदु:खात सामील होणारा माणूस हवा असतो पण तो तिला मिळत नाही कारण ती जरी प्रेमाची भुकेली असली आणि रामराजाहि प्रेमाचा भुकेला होता, पण त्याचे प्रेम हे एकांगी होते असेच म्हणावे लागेल. कारण प्रेम आणि सत्ता या दोन रामराजाच्या प्रबल इच्छा आहेत आणि त्या इच्छं-पैकी सत्तेपुढे त्याला प्रेमाचे मोल कळत नाही. सत्तेच्या प्रबळ इच्छेने प्रेरित होऊन त्यापुढे रामराजाला मान तुकवावी लागली. पण जी वंचना, जी निराशा मेहेरजानच्या पदरी येते तेच पुढे रामराजाच्या उत्तर आयुष्यात येते. म्हणजेच एका अर्थी त्याच्या जिवनात तो पराभवच मानावा लागेल. शिरीष पै म्हणतात-

Scanned with CamScanner

"अशीहि एक लढाई असते की जिचा शेवट असतो अटळ पराभवात!" रामराजाच्या आयुष्यात प्रेम आणि सत्ता अशी दुतर्फा लढाई होती आणि या लढाईत सत्तेचा विजय होऊन प्रथम प्रेमाचा पराभव होतो. पण नंतर प्रेमच विजयी होते. माणूस जगतो ते भावनेवर. माणसाच्या आयुष्यातून भावना काढली तर तो माणूसच उरत नाही. ही भावनेची रीति पोकळी रामराजाच्या उत्तर आयुष्यात निर्माण होते मायेचा हात फिरवा अशी इच्छा असते पण ते एकदा गमावल्या-वर पुन्हा कसे शक्य होणार ?

" कसे निभाऊन गेलो कळत नाही, बाकी काही नव्हते हाती फक्त हात होते "— अनिल

इथे मानवी जीवनाचे सत्य अनिल सांगतात. रामराजा हेच सत्य गमावतो. त्याच्या उत्तर आयुष्यात ताण कधीच कमी होत नाही. प्रेमाची फलश्रुति होण्या-साठी गगनातून, घरट्यातून घिरट्या घालाव्या लागतात, तरच ते हाती लागते, गवसते.

" सुंदरतेच्या सुमनावरचे दव चुंबनी घ्यावे
चैतन्याच्या गोड कोवळ्या उन्हात हिंडावे ।।"

असे प्रत्येकाला वाटत असते. मन ही अशी चीज आहे, की तेथे गुंतावे तेथेच गुंतते. रामराजाचे मन मेहेरजानमध्ये गुंतते. मग तेच मन दुसऱ्यावर असेल तर त्याचे मन तृप्त होणार नाही. सामान्य माणसे थोडक्यात तृप्ती मानतात. असामान्यांचे मग गगन भरारी मारत असते. गगन भरारी मारण्यातच त्यांचे मन अधिक गुंतते. मन इतर गोष्टींकडे त्यांचे लक्ष कसे पोहचणार? मेहरजान सामान्य, पण तिला प्रेमाची व्याप्तीच कळू शकली नाही. कांही मर्यादेपर्यंत रामराजासहि ती कळत नाही पण ती कळल्यावर तो कबूली व्यक्त करतो. इथे रामराज्याचे माणूसपण दिसते.मेहेरजान तसे करीत नाही. त्यामुळे तिच्यात मानवत्व असूनहि ते जाणवत नाही. रणमस्तखानला ती चौकट प्राप्त करून देण्याचा प्रयत्न करते. पण ती हे समजू शकत नाही, की माणूस ठराविक, अखीव चौकटीत बसूच शकत नाही. त्याला जीवनातील विविधता अनुभवावयाची असते. म्हणूनच रणमस्तखान विजापूरचा वकिल म्हणून येतो. काही काळानंतर तो रामराजाचा सेनापती बनतो. म्हणजेच ती ज्याच्यापासून रणमस्तखानाला दूर करु पहाते तेथेच तो परत जातो. इथे तिचा पराभव झाल्याचे दिसून येते.

रामराजाच्या बडबडीत आंतरिक भाव असावा असे वाटते. मागच्या कालखंडातील चुकीची दुरूस्ती करण्याचा प्रयत्न तो यातून करतो. पण काही चुका या कधीच दुरूस्त होणाऱ्या नसतात चुकीचे परिमार्जन करतांना हरिभाऊंना माणूस शोधावयाचा होता. तो माणूस चूका करणारा, विशिष्ट क्षणी भावनांच्या आधीन होणारा, चुकीची दुरुस्ती करण्याचा प्रयत्न करणारा ती दुरुस्ती झाली नाही म्हणून प्रश्चाताप करणारा असा माणूस हरिभाऊंना रामराजाच्यारूपाने गवसतो. सत्तेच्या बेधुंद अशा अवस्थेत आपण मेहेर-जानला टाकले, आपण एक अनमोल रत्न हरविण्याची चूक केली हे त्याला कळून येते, त्यापायी पश्चातापदग्ध अशा अवस्थेत तो वावरतो.

माणसाचे जीवन हे मुलभूत इच्छांनी बनलेले असते. या अथांग जीवन सागरात माणूस आपल्या इच्छेने, प्रेरणेने वागत असतो. त्याच्यावर बाह्य नियं-त्रण घालता येत नाही. रामराजा स्वतःच्या प्रेरणेने वागत गेला. पण त्याच्या वागण्याचा अर्थ इतर माणसे वेगळा लावतात. मेहेरजान आपण मुसलमान म्हणून रामराजाने आपल्याला टाकले असा अर्थ लावते. पण रामराजाच्या जीवनात जातीला वावच नाही. तसा वाव असता तर रणमस्तखानहि वास्तविक मुसलमानच. पण त्याच्यासाठी त्याने कितिक प्रयत्न केले आहेत. हिंदु व मुस्लिम या धर्म पायावर मेहेरजान रणमस्तखानाच्या मनात व्देषाचे जाळे पसरवते पण रामराजा ते सारे ढासळवतो. रामराजा वंचना करणारा, लबाड आहे. असा अर्थ रणमस्तखानाच्या मनात पेरते, पण तो संकुचित आहे.

नूरजहान बोलते ते सहजतेने– "आज इतकं वय झालं तरी पुन: तेच दुष्ट कृत्य करण्यासाठी तो कामांध इथे आला" असे ती म्हणते. रामराजाबद्दल तिला

Scanned with CamScanner

काहीच माहिती नसते. रामराजाच्या जीवनातील भिन्न पदर तिला माहित नसतात. माणूस प्रेमाने वेडा बनतो, हे रामराजाच्या बाबतीत खरे आहे सर्वत्र त्याला मेहेरजानच दिसते. नूरजहानहि त्याला मेहेरजानसारखी वाटते. त्याच्या कृतीचा मेहेर-जान अर्थ लावतो तो चुकीचा आहे. ती ते रणमस्त-खानला सांगते. रणमस्तखान उसळत्या रक्ताचा. गव-ताची गंजी व ठिणगी कधीच एकत्र ठेऊ नये. आधीच त्याच्या मनात रामराजाबद्दल द्वेष. त्यात आणखीं भरीला भर. मग काय विचारता. लगेच रामराजाचा शिरच्छेद करण्याची तो प्रतिज्ञा करतो. नूरजहानचा बुरखा काढण्याच्या वेळचा रामराजा हा कर्तव्यदक्ष आहे. कर्तव्यदक्ष राजाचे नैतिक कर्तव्य होते ते करतो केवळ मुसलमान स्त्रीं म्हणून तो तिला बुरखा काढा-यला लावत नाही, तर ते राज्याच्या दृष्टीने हितावह होते म्हणून तो ते करतो.

रणमस्तखान नूरजहानच्या प्रेमात पडतो, हीं रामराजाच्या जीवनातील दुर्दैवी घटना होय. त्याने तिच्यावर प्रेम करणे व अट घालणे हे नियतीचे अटळ नाटयच म्हणावे लागेल. अखेर रणमस्तखान प्रेमाने आंधळा होऊन रामराजाचा शिरच्छेद करतो आणि ते नूरजहानसमोर आणतो. तेथेच मेहेरजान असते. ती अत्यंत उद्वेगाने म्हणते— " पोरा, पोरा ! अरे हा तर तुझा बाप ! पण आता काय उपयोग ? आता एवढाच उपयोग !- - - - - -" असे म्हणून ती ते शीर घेऊन पुष्करिणीत उडी टाकते. या एकाच वाक्यामागे ध्वनी-संगींत आहे. त्यामागे तडफड, करुणा, आर्तता, असहा-यता आहे रामराजाची शोकांतिका ही त्याच्यापुरतीच मर्यादित नाही. तर त्याच्यावर प्रेम करणारी पण त्याने सोडून देताच द्वेषाने जळफळणारी व त्याचा सूड घेण्यास प्रवृत्त करणारी मेहेरजानची पण आहे. वास्तविक पहाता रणमस्तखानला रामराजा हा आपला बाप आहे हे माहित नसते व त्याला तो आपला मुलगा आहे हे माहित नसते. केवळ द्वेष भावनेने मुलाकडून बापाचा शिरच्छेद होतो केवढा हा दैवदुर्विलास ! दैवाचे फेरे कधी कसे पद्धतील हे सांगता येत नाही. रणमस्तखानाच्या ठिकाणी विद्वेषाचे सुरुंग पेरतांना त्यात रामराजाची आहुती पडू नये याची मेहेरजान दक्षता घेत होती. म्हणजेच या विद्वेषातहि तिचे त्याच्यावर प्रेम होते. रामराजा गेल्यावर जीवनात राहिले काय? हा तिच्या-पुढे प्रश्न उभा राहतो. रितेपणाची जाणीव तिला त्याक्षणी होते. हा रितेपणा तिच्या अंतापर्यंत राहणार होता आणि तो तिला असहाय्य झाला असता म्हणून ती पुष्करिणींत उडी घेते शोकनाटयाचा नायक हा उमदा, सहानुभूती वाटणारा असा असावा लागतो. रामराजाच्या उत्तर आयुष्यात तसे वाटते. पापाचे रुपांतर सुन्दर पुष्पात होते. याचे उदा म्हणजे राम-राजा. शोकनाटयात करुणभाव तर निर्माण व्हायला पाहिजे, पण त्याचा जन्म सहजतया हवा. रामराजाची करुणा सहजतया आहे.

रामराजा हा माणूस म्हणून विलोभनीय वाटतो. राजा नियंत्रित असतो, पण राज्यातील माणूस हा अनियंत्रित असतो. रामराजाच्या वागण्यांत विविध कंगोरे असतात. सम्राट बनल्यावर तो नियंत्रित होतो. हे नियंत्रण दीर्घकाळ टिकत नाही. त्याचे नियंत्रित रुप आपल्याला दरबारात नूरजहानचा गोषा दूर करायला लावणे यात दिसते. हे नियंत्रण झुगारण्याचा प्रयत्न तो उत्तर आयुष्यात करतो. या झुगारण्यात सौंदर्य आहे. माणसाचे सौंदर्य बाह्यशक्तीत नियंत्रित होण्यात नसते. मुक्तपणाचे स्वातंत्र्य उपभोगण्याचा ध्यास हा खरा ध्यास. हा रामराजात आहे. बाह्यशक्तीला शरण जातांना तो त्यातच रममाण होतो असे नाही. प्रेमाची व्याप्ती वाढत जाते तसतसे त्याचे रुपांतर बुद्धात, ख्रिस्तात होते. हे धागे जर जुळले असते तर विजापूर व विजयनगर हे एक झाले असते. विस्कळीत पणातील सुसंगती जाणवू लागली असती. रामराजा चुकला असेल, पण काळोखाच्या सोनेरी कडाकडे धावण्यातहि सौंदर्य असते.

महत्वकांक्षेपायी प्रेमाला लाथाडण्यात व ते मुकल्यानंतर त्याच्या आभासावर जगणारा, रणमस्तखान मुसलमान असूनहि त्याच्यावर पितृतुल्य प्रेम करणारा, त्याच्यावर विश्वास टाकणारा रामराजा हे त्याचे व्यक्तित्व साकार करतांना हरिभाऊ स्वकल्पनेचा आश्रय घेतात. रामराजाचे व्यक्तित्व साकार करतांना हरिभाऊ

Scanned with CamScanner

त्यास मानव म्हणून समजण्याचा प्रयत्न करतात.त्यामुळे प्रत्येक घटनाप्रसंगी तो निरनिराळ्या प्रकारे वागतो, चुका करतो, त्या कबुल करतो व वयोमानानुसार त्याचे स्वभावधर्म बदलतात.

चौघांच्या जीवनाची शोककथा व विजयनगरचा विनाश यांची गुंफण हरिभाऊ यात करतात. ज्या कुंजवनात रामराजा मेहेरजानबरोबर प्रीतीसौख्य अनुभवतो व तेथे तिचा त्याग करतो ते स्थळ विजापूरच्या बादशहाच्या ताब्यात जाऊन नाशास प्रवृत्त होते. रणमस्तखान विजापूरचा वकील म्हणून रामराजाच्या दरबारी जातो आणि रामराजा पुत्रा—विषयी वाटणाऱ्या अतीव मायेने आपल्या पदरी ठेऊन घेतो. त्यामुळे बादशहा खवळून त्याच्यावर स्वारी करतो. आणि आपल्या पदरी ठेवलेलाच तो पुत्र फितुरी करुन त्याचा शिरच्छेद करतो. ! एवढी कथा पण ती किती चटकदारपणे हरिभाऊ रेखाटतात. यात रामराजाची विविध रुपे पहावयास मिळतात. मेहेरजानचे संकट निवारण करणारा रामराजा ! रंगेल, रसिक रामराजा ! अपघाती मृत्यूला घाबरणारा रामराजा ! गुप्त कारस्थाने करुन निरुमल्लराय व मणिमल्ल यांना सत्तेवरुन दूर करणारा व अलिअदिलशहाला विजय-गगरातून पळवून लावणारा मुत्सद्दी रामराजा ! पुत्रप्रेमाने आंधळा झालेला रामराजा ! मेहेरजानच्या आठवणीने पुनः विव्हळ होणारा रामराजा ! रणमस्तखान शिरच्छेद करीत असता " अरे, तू तर माझा - - - -" असे त्याला सांगण्याचा प्रयत्न करणारा रामराजा ! असे त्याचे विविध पैलू प्रगट होतात. त्याचे व्यक्तिमत्व अनेकांगी, बदलणारे, भिन्न प्रेरणांच्या दाबाने घडवलेले आहे वाचकाला आश्चर्याचे धक्के देणारे आहे.

रामराजा हा या कांदंबरीचा नायक. तोच मुळी काव्यात्मक प्रवृत्तीचा, काव्यात्मक प्रकृतीच्या मनुष्याला तरह, विशुद्ध व उत्कट अशा जीवनातल्या गोष्टींचा ध्यास असतो हा ध्यास " पूर्णापासून ढळलेले जग आते पूर्णाकडे" असाच असतो. हा ध्यास व हव्या असणाऱ्या गोष्टी यांची सांगड घालणे कठिण असते. यांची सांगड घालण्याचा प्रयत्न रामराजाने केला व त्यात त्याला अपयश आले. every saint has his own past. चुकावर मात करूनच त्याचे रुपांतर संतत्वात होते. रामराजा दिप्तीमान, प्रकाशमान आहे. सामान्य चुकाने माणसाचे मोजमाप करावयाचे नसते. गुणावर प्रेम करणे सहजशक्य पण माणसावर प्रेम करावयाचे असेल तर त्याच्या गुणदोषासकट करावे लागते. मग याला रामराजाहि अपवाद नाही रामराजाचे व्यक्तिमत्व बहु पेडी आहे असा नायक कोणाला आवडणार नाही?

'उष:काल' ही हरिभाऊंच्या प्रथितमश मालेतील पहिली ऐतिहासिक कादंबरी तर 'वज्राघात' ही शेव-टची. हरिभाऊंच्या अन्य ऐतिहासिक कादंबऱ्यापेक्षा आशय, विषय व अभिव्यक्ती या सर्वच दृष्टींनी ती आगळी आहे. 'उष काल' मध्ये कथानकाची उभारणी कोणत्याहि एका व्यक्तीभोवती केलेली नाही, तर तीत निरनिराळ्या उपकथानकांची सांगड चपखलपणे घातली आहे. पण 'वज्राघात' मध्ये सर्व कथानकाची सूत्रे 'रामराजा' या व्यक्तिभोवती फिरत असतात. राम—राजा ही ऐतिहासिक व्यक्ती असली, तरी कादंबरीत इतिहास, राजकारण, सामाजिक किंवा कौटुंबिक जीवनदर्शन अल्पप्रमाणात आहे. पार्श्वभूमी म्हणून या सर्वांचा उपयोग होतो. सबंध कादंबरीत एकच एक सूत्र आहे. एकच कथावस्तू आहे. एकच विषय, एकच जीवनानुभव आहे. रामराजा या अहंकारी, राजकारण-पटू, शूरवीर, महत्त्वाकांक्षी राजाच्या विफल प्रेमाची ही करूणा गाथा आहे.

❋ ❋

तुम्हाला माहित आहे काय ?

१) सर्वात मोठा राजवाडा–	व्हॅटिकन (रोम)
२) सर्वात मोठे जहाज–	क्विन एलीझावेथ (८५ हजार टन)
३) सर्वात मोठा हिरा–	दि कुलिनन (३१०६ १/२ कॅरेटस)
४) सर्वात उंच पुतळा–	स्वातंत्र्य देवेतेचा पुतळा (न्युयॉर्क)
५) सर्वात उंच चर्च–	अमेकथेड्रल (जर्मन) (५२९ इंच)
६) सर्वात रुंद व खोल महासागर–	पॅसिपीक
७) सर्वात मोठा चर्च–	सेंट पीटर (रोम)
८) सर्वात मोठी दुर्बीण	पॅलॉमनी (कॅलीफोर्निया)
९) सर्वात मोठे चित्रपटगृह–	रॉक्सी (न्युयॉर्क)
१०) सर्वात मोठे उद्यान–	यलोस्टोन नॅसनल पार्क (अमेरिका)
११) सर्वात मोठे द्वीपकल्प–	भारत
१२) सर्वात थंड स्थान	व्हर्बीयान्स्क (रशिया)
१३) सर्वात वेगवान गृह–	मर्क्युरी प्लॅनेट
१४) सर्वात उष्ण स्थान	जाकोबाबाद (पाकिस्तान)
१५) सर्वात मोठा आलिशान वाडा–	माद्रिदचा वाडा
१६) सर्वात मोठा झरा	लेक सुपीरीअर
१७) सर्वात मोठे वस्तुसंग्रहालय–	ब्रिटीश म्युझीयम (लंडन)
१८) सर्वात मोठे झाड–	जायन्ट सिक्वॉइआ ट्री (कॅलीफोर्निया)
१९) सर्वात मोठी घंटा–	मास्को येथील घंटा
२०) सर्वात मोठी पर्वताची मालिका–	दी अॅन्डस्
२१) सर्वात सुंदर बंदर–	सिडनी
२२) समुद्रसपाटीपासून सर्वात उंच शहर–	पास्को (पेरू)
२३) सर्वात मोठा मोती–	बेरेस्फोर्ड होम (१८२० ग्रॅम्स)

एस्. के. कुराडे
प्रथम वर्ष वाणिज्य

Scanned with CamScanner

दिवाकर कृष्ण यांची कथा

अंगणातला पोपट

कु. पुष्पलता व. मडलगी
बी. कॉम. भाग-१

दिवाकर कृष्णांच्या "समाधि आणि इतर गोष्टी" हा कथासंग्रह १९२७ साली प्रसिद्ध झाला आणि मराठी गोष्टीचे मराठी लघुकथेत रूपांतर झाले. जी मूलतः ऐकण्यासाठी होती, आता ती वाचल्या वाचून तिच्यातील रस पूर्णपणे आस्वादिता येईना. जी केवळ 'श्रवणीय' होती, ती आता 'वाचणीय' होऊ लागली. हरिभाऊ आपट्यानी तिला 'वाचणीय' बनवण्याचा प्रयत्न केला. परंतु १९२९ पर्यंत तिचे स्वरूप हे मूलतः गोष्टीचे होते मग ही गोष्ट रंजक असेल, गमतीची असेल, बोधक व बोधामृत पाजण्याची असेल, पण ती मुख्यतः 'गोष्ट' होती. परंतु दिवाकर कृष्णांच्या कथानी तिच्यामध्ये रूपांतर घडवून आणले.

दिवाकर कृष्णांनी मराठी कथेची गोष्टीपासून बरीच मुक्तता केली. ती कथेत 'गोष्ट' सांगण्यासाठीच जन्माला आलेली नसून, तिचे कार्य ह्यापेक्षा फार मोठे आहे. तिच्या ठिकाणी जीवन-दर्शनाचे केवढे तरी अप्रकट असे सामर्थ्य आहे, हे त्यांनी आपल्या कथांनी प्रथमच मराठी वाचकांच्या निदर्शनास आणले असे वा. ल. कुलकर्णी म्हणतात ते खरेच आहे.

हरिभाऊ आपट्यांची कथा ही पाल्हाळीक होती. मध्यम वर्गीय समाजाचे सूक्ष्म व सहानुभूतीपूर्वक निरीक्षण आणि समाजहिताबद्दलचा जातिवंत जिव्हाळा या गोष्टीमुळे हरिभाऊंची स्फुट गोष्ट रंजक झालेली आहे. पण जीवनांतील चमत्कृतीचे दर्शन म्हणजे पर्यायाने ज्या मनांच्या संदर्भात ह्या चमत्कृतीचे दर्शन आपणास घडते त्या मनांचे दर्शन. आणि ह्याचीच कथेच्या क्षेत्रातील पहिली अस्फुट जाणीव दिवाकर कृष्णांच्या कथामधून व्यक्त झाली. त्यांच्या कथात मनोदर्शनाला महत्व आले ते यामुळेच. एक किंवा दोन मने व त्यांच्या संदर्भात घडलेले एखाद्या जीवनानुभवाचे चमत्कृतीपूर्ण व अर्थपूर्ण दर्शन हा त्यांच्या कथेचा प्रेरक हेतू बनला.

दिवाकर कृष्णांच्या कथेत भाव-भावनांची नाजूक वलये आहेत. जीवनांतल्या करूण गीतांची आर्तता त्यांच्या कथेत आहे. हाताच्या बोटावर मोजता येणाऱ्या सुंदर गोष्टी लिहून दिवाकर कृष्ण हे सुप्रसिद्ध लघुकथाकार झाले. दिवाकर कृष्ण हे जातीचेच एक मोठे कलावंत आहेत. अंगणातला पोपट, दंडकारण्यातील

Scanned with CamScanner

प्रणयिनी, मृणालिनीचे लावण्य, संकष्ट चतुर्थी इत्यादि दिवाकरांच्या लघुकथा वाचताना टागोरांच्या कथांची आठवण आल्यावाचून रहात नाही.

दिवाकर कृष्णांनी कथेकडे कृतिपूर्ण अथवा उत्कंठावर्धक घटना या नात्याने न पाहता, सामान्य माणसाचे त्याच्या जीवनातल्या साध्या-सुध्या सुख-दु:खाचे चित्रण या दृष्टीने पहावयास सुरवात केली. ' होम कमिंग ' व अंगणातला पोपट यांची तुलना या दृष्टीने उपयुक्त आहे. रविंद्रासारखे भावदर्शन हाच दिवाकर कृष्णांच्या लघुकथेचा प्राण आहे. कथेतल्या माणसाचे हृदय हळूवारपणे व्यक्त करण्यात बाल-मनाच्या, स्त्रीमनाच्या आणि उपेक्षित मनांच्या ज्या सूक्ष्म पण उत्कट अविष्काराकडे कथानकप्रधान गोष्टी-लिहिणारे ढुंकूनही पहात नसत, त्यांच्या छटा कुशलतेने चित्रित करण्यात त्यांच्या कथांचे खरे-खुरे सामर्थ्य प्रगट झाले आहे.

" मृणालिनीचे लावण्य " ' समाधी आणि सहा गोष्टी) या कथेत, ' मृणालिनीच्या लावण्यामुळे घडून आलेला अनर्थ, तिला प्रिय असलेल्या अशोकाच्या वाटयाला आलेला सत्यानाश ' हा या कथेचा मध्यबिंदू आहे. कथानकप्रधान गोष्टींसारखं यात नाटकी कारुण्य नाही आपल्या सौंदर्याच्या पायी निष्पाप, निरागस अशा अशोकाच्या वाटयाला विराण जीवन आले या जाणीवेने आत्मकथा सांगण्यासाठीच दिवाकरांनी मृणा-लिनी निर्माण केली. या कथेत मृणालिनी व अशोक या दोघांचे चित्रण दिवाकरांनी किती कुशलतेने चितारले आहे, हे पाहण्याजोगे आहे. कवि मनाने कथेकडे पाह-णाऱ्या लेखकांची रंगत किती निराळ्या प्रकारची असते, त्याची शैली कशी लयदार होते, एका भावनेच्या सूत्रात सर्व कथांप्रसंग गुंफले गेल्यामुळे किती एकरुप होतात, सूक्ष्म अशा सुख-दु:खाचे किती सजीव असे चित्र आपल्यापुढे उभे करतो आणि त्याच्या कलेच्या नुसत्या अगुंली स्पर्शाने वाचकाच्या हृदयातील भावना कशी दिपज्योतीप्रमाणे प्रफुल्लींत होते. याची आपणाला पुरेपूर कल्पना येते.

" दंडकारण्यातील प्रणयिनी " ही दिवाकरांची अशीच एक अविस्मरणीय कथा आहे. नाजूक प्रणयभाव-नांचा खेळ, रमणीय व अर्थपूर्ण संवाद, रम्य आणि भीषण पार्श्वभूमीचा चातुर्याने केलेला उपयोग इत्यादि अनेक गोष्टीचा या कथेतला संगम हा या लघुकथेच्या विका-साचा एक महत्वाचा टप्पा आहे. या कथेतली वातावरण निर्मीती खुपच सुंदर झालेली आहे. दिवाकर कृष्णांनी फार थोडयाच कथा लिहिल्या याबद्दल मनाला चुटपुट लागुन रहावी इतकी ही कथा सुंदर आहे.

" संकष्ट चतुर्थी " ही सुद्धा त्यांची एक उत्तम प्रकारची लघुकथा आहे. या कथेत मध्यम वर्गीय माणसाच्या संसाराचे चित्रण आहे. यातील सासूचे वागणे, ती करीत असलेला सुनेचा छळ व त्यामुळे उध्वस्थ झालेले सुनेचे जीवन, समस्या सामाजिकच पण त्याचे चित्रण दिवाकरांनी वैयक्तीक दृष्टीकोनातून केलेले आहे. शांतेविषयी सहानुभूती निर्माण करण्याचा प्रयत्न त्यांनी या कथेद्वारे केला आहे. वि.स. खांडेकर म्हणतात- की कथानकांच्या चमत्कृतीपूर्ण गुंफणीपेक्षा हळुवार हाताने केलेल्या चिरंतन भावनांच्या अविष्कारांनी लघुकथेमध्ये सखोलपणा व सामर्थ्य येते, हे दिवाकरांनी दाखवून दिले. कथा-नकाला आधारभूत असलेली एकच-एक भावना तिचा नाजूकपणाने व कुशलतेने केलेला विकास, त्या विकासाला आवश्यक असलेल्या मोजक्या पात्रांचा व प्रसंगांचा कथेत केलेला समावेश इत्यादी नव्या लघुकथेची अनेक प्रमुख अंगे त्यांच्या लेखनातूनच वाचकापुढे आली. त्यांच्या जीवनाविषयक दृष्टीत हळुवारपणाच्या मानाने कणखर-पणा फार कमी आहे, त्यांच्या कथातले कारुण्य केवळ व्यक्तिगत आहे, त्याला सामाजिक पार्श्वभूमी नाही, त्यांच्या कथा वाचून सारे जग काव्यात्मक जीवानी भरले आहे, असा भास होतो, इत्यादी आक्षेप त्यांच्या लेखनावर केले गेले आहेत. परंतू या साऱ्या त्यांच्या प्रतिभेच्या व प्रकृतिधर्मांच्या मर्यादा आहेत.

दिवाकरांच्या कथेची सुरवात लक्षवेधी असते. उदा:- " पोपट आत जाऊ नको बरं भाई रागावतील!" या वाक्याने " अंगणातला पोपट "- या दिवाकरांच्या कथेची सुरवात होते व कथेचा शेवट ही मनाला

Scanned with CamScanner

चुटपुट लावून जाणारी असते. " म्युनिसिपल शाळेतील मुलांनी फाटका समोर उभे राहून हाक दिली 'पोपट' ! " या कथेतील प्रारंभींचे वाक्यच कथेचा उभांकेंद्र आहे. त्याची आई प्रसूति-कालामध्ये त्याला सोडून गेली. जाताना तिने नर्मदेला पोपटला सांभाळण्यास सांगितले. पोपटने आपल्या जात्या मातेचे शेवटचे दर्शन घेतले. आईला चौघानी उचलून दवाखान्यात नेले अशीच पोपटची समजूत होती. तो सारखा नर्मदेला विचारी "आई केव्हां ग दवाखान्यातून परत येणार ?" बिचाऱ्या नर्मदेला रडू कोसळे! या वाक्यातूनच नर्मदेची अगतिकता, पोपटाची असहाय्यता,आईच्या भेटीस आसुसलेला पोपट, याचे चित्रण दिवाकरानी अतिशय रम्यतेने चितारले आहे. ही कथा वाचताना वाचकाचे देहभान हरपून होते व तो त्या कथेशी एकरूप होऊन जातो. आईविना पोरक्या पोराला नर्मदामावशीच सांभाळते. नर्मदा ही पण एक विधवा अभागी स्त्री आहे. "माय मरो पण मावशी जगो" ही म्हण तिने तंतोतंत पाळलेली आहे. एकदा नर्मदेने पोपटला पाडव्या दिवशी नवी पाटी आणली. पोपटला नव्या वर्षाचा नवा आनंद झाला होता. तो भाईना ती पाटी दाखवण्यास ऑफिसात गेला परंतू भाई नाहीत असे कारकुनाने सांगितले. भाई कांही कामानिमित्त्य परगांवी गेले होते. रात्री झोपताना त्याने मावशीला भाई उशिरानं आले तरी उठवायला सांगितले पण भाई त्या रात्री आले नाहीत एकदम तिसऱ्या दिवशी सकाळी आले व ते तडक ऑफिसात जाऊन बरोबर आलेल्या माणसाशी दोन तास खलबत करत बसले. एका बडया रकमेचे प्रकरण त्यांच्या अंगावरती आलेने अगदीच अस्वस्थ झाले होते. त्याना या धांदलीत पोपटची आठवण राहिली नाही. पोपटला राग आला व आपणहून त्यांच्याशी बोलायचे नाही असे त्याने ठरविले, एका रात्री त्याला ताप आला व तो ताप खूपच विकोपास गेला. त्याने एकदा खिडकीतून पाहिले तर त्याचा मित्र ' बन्सी ' इतर मुलाबरोबर शाळेला जात होता. त्याने खिडकीतून हाक मारली पण त्याला ती ऐकू गेली नाही. पोपटला वाटेल सगळे लोक आपल्यावर रागावले आहेत व तो तापातच बडबडू लागला. या जगाचे शेवटचे दर्शन घेतेवेळीं, एकेक क्षण मोजीत मृत्युंच्या हमरस्त्यावर पडलेला असतानाही शेठ नानूभाईना आपल्या पोराचे, स्वतःच्या अकुंराचे, बीजाचे शेवटचे दर्शनही घेता आले नाही.

दिवाकर कृष्णांना या कथेद्वारे या जीवनातील एक भावसत्य अविष्कृत करावयाचे नाही तर त्यातील नानापदर-नानास्तर याना एकत्र आणून त्यातून जीवनाचे अपूर्वत्व कथित करावयाचे आहे. लेखकाला या कथेद्वारे संसार म्हणजे काय व त्याची जबाबदारी कोणती व ती कशी पार पाडली पाहिजे इत्यादि प्रश्नांची उत्तरे शोधावयाची आहेत. मोठा बंगला बांधणे, दारात गाडी असणे आणि धंद्यातील एक निष्णात व्यक्ती म्हणून लोकांचे मुजरे घेणे म्हणजे ही खरा संसार नव्हे. रुपयांच्या नोटांच्या आधारापेक्षा संसार हा प्रेमावर चालतो; ममता, वात्सल्य, त्याग आणि आपुलकी याच्यावर बहरतो, भाईसाहेब भरपूर पैसा कमवीत, हवा तेवढा बायकोला देत, पण तरीही ते खरे आदर्श संसारी नव्हेत. प्रेमाची ओल, मायेचे खत आणि कर्त्याची पाखर असण्याखेरीज संसार वेलीची वाढ होत नाही. दोन वेळा पोटाची खळगी भरण्यास व रात्री अंग टाकण्यापुरते घरचा रस्ता धरणारा माणूस परिपूर्ण नव्हे. ज्याचं मन पैशानं मारलं गेलं आहे जो शाश्वत जीवनास पारखा झालेला आहे, त्याला नोटाच्या गादीवर झोपवले तरी तो कदापिही सुखी होणार नाही. संसार म्हणजे परस्परांच्या व्यक्तित्वाचा विकास करीत असतानाच स्वत: अधिक शुद्ध होत जाऊन समाजाचे लागणारे ऋण अल्पाशांने का होईना प्रामाणिकपणे फेडणे होय.

दिवाकर कृष्णांनी या कथेत एक भावसत्य समुचित प्रसंगातून साकार केले आहे. सुख भोगात नाही, ते त्यागात आहे. सुख संपत्तीत नाही ते संततीत आहे. सुख विलासी जीवनात नाही तर ते विरागी जीवनात आहे. आणि हेच भावसत्य दिवाकरांना या कथेद्वारे व्यक्त करावयाचे आहे.

दिवाकर कृष्णांच्या या कथेत पात्रेही खूप नाहीत. पात्रे ही दोनच, एक नानूभाई व दुसरा पोपट. या दोन पात्राच्या मनांतील संघर्ष दिवाकरांनी या कथेत चित्रीत

Scanned with CamScanner

केलेले आहे. पोपटचे जग स्वच्छंदी तर नानूभाईचे जग हे व्यवहारी पणाचे जग आहे. त्यांच्या या कथेत घटना मोजक्याच आहेत, परंतू त्यात भावनीक संघर्ष आहेत. ज्या घटनेत भावनेची ठिणगी अधिक फुलणारी असेल व ज्या घटनेतील भावना ही संघर्षमय असेल तीच घटना वाचकांचे हृदय हेलावून टाकते. व तीच घटना कथेला लायक ठरते. दिवाकर कृष्ण हे कथेकडे कविच्या काव्यात्मतेने पहातात. काव्याची दृष्टी ही सौंदर्याची दृष्टी असते. व ज्याची दृष्टी निर्मळ, सुंदर असेल त्याला सारी वृष्टी सुंदरच दिसेल.

दिवाकरांच्या कथेतील "प्रतिमा" या फारच सुंदर असतात. या कथेत 'लाकडी हिरवा पोपट' 'रिताळी पिंजऱ्यातील पोपट' या प्रतिमा अतिशय सहज-तेने वापरलेल्या आहेत. व सहजतेतच अधिक सौंदर्य असते. त्यांच्या कथेची रचना ही सहज, बांधेसूद असते. त्यात फाफटपसारा नाही, अनावश्यक भाग नाही, कथेत पाल्हाळ नाही. त्यांची कथा ही वाचकांच्या अनुभवाच्या कक्षा रूंद करते. त्यांच्या कथेत दुःखाच मूर्तीमंत रूप पहावयास मिळते. दिवाकरांच्या कथेत प्रतिकाना फार महत्व 'अंगणातला पोपट' या त्यांच्या कथेतील पोपट हे भावनाशीलतेचे प्रतिक तर नानूभाई हे व्यवहारी-पणाचे प्रतिक आणि ही दोन्ही प्रतिके एकत्र कधीच नांदू शकत नाहीत. व्यवहारीपणाच्या जगात भाव-नाशीलतेची पुष्प पायदळी तुडवली जातात भावना शीलता ही चीज खूप नाजूक आहे, ती अतिशय आत्मीयतेने जपली पाहिजे. तंबोऱ्याच्या तारावर 'हळुवारपणे' संवेदनशीलतेने बोटे फिरवायची असतात. तशीच भावनाशीलता ही हळुवारपणे जोपासवयाची असते.

व्यवहारीपणा हा अतिशय रुक्ष, वैराण वाळवंटा सारखा असतो. नर्मदच्या पात्रांतील झिजलेल्या गोट्या-सारखा व्यवहारीपणा आहे. हा व्यवहारीपणा हिशेबी वृत्तीचा असतो. भावना, हृदय, अंतःकरण दुःख यांची फिकीर त्याला नसते आणि असा हा व्यवहारीपणा सुखाच्या पाठीमागे असतो— व्यवहारीपणाला एकप्रकारच कुंपण असते. व्यवहारी माणसे कुंपणाबाहेर न जाता स्वतःला त्यातच कोंडून घेतात. स्वतःला आणि इत-रानांही कोंडून घेतात. उदा. नानूभाई ह्या कुंपनाबाहेर पडत नाहीत व निरागस, निष्पाप अशा पोपटलाहि या कुंपनाबाहेर जाण्यास सक्त मनाई आहे.

दिवाकर कृष्णांनी या कथेद्वारे एका नाजूक, भावकोमल, आणि हळुवार बालमनांचे हुंदके तितक्याच समरसतेने साकार केले आहेत. त्या बालमनाची तडफड, वेदना, एकलेपण असहाय्यता यातून वाचकाला खोल-खोल नेले जाते. त्या शिशुमनांचा जीवनपट उलगडत असतानाच मानवी जीवनांतील भावसत्याचे दर्शनही येथे घडविले आहे. पुत्र, पिता, पैसा, प्रेम यातील नाती! जीवनात श्रेष्ठ काय? जीवनाचे सुख कशात आहे? बालमनांची भूक कोणती इत्यादी अनेक प्रश्न उभे राहतील अशीच रचना या कथेची आहे. व त्याची उत्तरेही तितक्याच सूचकतेने दिलेली आहेत. चांगली, परिपूर्ण कथा, रचनासौन्दर्या-पेक्षा नवलपूर्ण, अपूर्व अशा भावसत्याच्या साक्षात्कारा-तूनच सौन्दर्य निर्माण करीत असते. चांगली कथा म्हणजे मानवी जीवनाच्या चिंतनातून साकार झालेल्या भाव-क्षणाचे सौंदर्यपूर्ण अविष्करण असते. किंवा आशयघन-तेमुळे जीवनाचे अधिक व्यापक दर्शन घडविणारे शब्द-शिल्प असते. असेच एक सुन्दर शब्दशिल्प म्हणजे

" अंगणातला पोपट "

मैदानी शर्यत

मोहिते कल्लेश्वर एस्.
बी. ए. भाग २

धावण्याची शर्यत-

धावणे, उडया मारणे या नैसर्गिक क्रिया होत. धावण्याची पद्धत जाणून घेणे सर्व प्रकारच्या खेळाडूंना आवश्यक आहे. लांब उडी, उंच उडी, बांबूची उडी (पोल व्हाल्ट), भालाफेक करणाऱ्या खेळाडूंना त्या त्या क्रिया करण्यापूर्वी आधी धावत येण्याची क्रिया अगोदर करावी लागते. बॉस्केट बॉल, हॉकी यासारख्या सांघिक खेळात भाग घेणाऱ्या खेळाडूनाही त्यांच्या खेळांचे सांघिक कौशल्य उत्तम तऱ्हेने दाखविण्यासाठी धावण्याची क्रिया करणे अगदी जरुरीचे आहे.

कला आणि वैशिष्टय यामध्ये कोणत्याही दोन व्यक्ति कधीही सारख्या आढळून येत नाहीत. त्यात नेहमी भिन्नता आढळते. प्रत्येकाच्या शरीराची व स्वभावाची ठेवण वेगळी असते. एकाच पद्धतीने धावणारे अनेक स्पर्धक असूच शकत नाहीत. उदाः- राजा शेटगे (शिवाजी विद्यापीठ) व दर्शनसिंग (पंजाबी विद्यापीठ) या धावपटूंना १०० मीटर्सचे अंतर तोडण्यास (अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ ग्वालियर) १०.७ सेंकद लागले. त्यांच्या धावत्या पावलांची लांबी व त्यांचा वेग मात्र भिन्न होता दर्शनसिंग या खेळाडूची १ सेंकदात ४।। धावती पावले पडत तर राजू शेटगे (शिवाजी विद्यापीठ) १ सेंकदात ४ धावती पावले टाकीत असे. तरी ही १०० मीटर्सचे आंतर काटण्यास दोघांना लागणारा वेळ एकच होता. याचे कारण राजू शेटगेच्या धावत्या पावलांची लांबी दर्शनसिंगपेक्षा जास्त होती.

चांगल्या प्रकारे धावण्यासाठी खेळाडूने सर्व प्रकारच्या स्नायूंचे व अवयवयांचे सहकार्य मिळवावयास पाहिजे एखाद्या भागाचे स्नायु कमजोर असतील तर योग्य प्रकारचा व्यायम करून ते स्नायू मजबूत केले पाहिजे. धावण्याच्या क्रियेचे पृथक्करण करण्यासाठी पुढील सहा भागांचा स्वतंत्रपणे अभ्यासणे आवश्यक आहे.

अ) पायाची क्रिया
नं) हाताची क्रिया
दा) शरीराचा कोन
शि.) वायुविरोध
ना) डोक्याची स्थिती
ळे) श्वासोच्छवास

१) **पायाची क्रिया-** कटिबन्धाशी जोडलेल्या तीन तरफामुळे (पायाची व कमरेची हाडे) मनुष्याला विविध प्रकारच्या हालचाली करता येतात. धावण्याचा वेग दोन गोष्टीवर अवलंबून असतो.

ब) धावताना पडणाऱ्या पावलांचा वेग- ज्या खेळाडूंची पावले जलद पडतील त्यांना शर्यतीचे अंतर कापण्यास कमी वेळ लागेल.

Scanned with CamScanner

५) ढांगांची रचना (Lenght stride) ज्या खेळाडूच्या ढांगा लांब व जलद पडतात त्यांनाही सर्वांतीचे अंतर कापण्यास कमी वेळ लागेल (Power proportion between lenght of stride and rate of strible) १०० मीटर्स व २०० मीटर्स या शर्यतीत यशस्वी होण्यासाठी वरील दोन्ही गुणांची सारखीच आवश्यकता असते.

२) हाताची क्रिया–

धावणाऱ्या खेळाडूच्या शरीराचा तोल सांभाळण्याचे कार्य प्रामुख्याने हातांच्या हालचालीवर अवलंबून असते. हाताची क्रिया धावपटूच्या पायाच्या क्रियेविरुद्ध होत असते. म्हणजे डावा हात उजव्या पायाबरोबर पुढे येत असतो व उजवा हात डाव्या पाया बरोबर पुढे येत असतो. खेळाडूला हात थोडे खाली सोडून पळावे की वर उचलून पळावे ही गोष्ट अनुभवानेच समजू शकेल.

१) धावणाऱ्या खेळाडूला जर त्याचे हात एकंदर शरीरापेक्षा लवकर थकत आहेत असे वाटले तर त्याने धावताना हात हालवण्याची पद्धत चुकीची आहे. त्यात योग्य तो बदल करावा.

२) धावणाऱ्या खेळाडूंची हाताची हालचाल नैसर्गिक असावी. त्यात एक प्रकारची तालबद्धता असावी.

३) हाताची हालचाल शक्यतो शरीराच्या जवळून व्हावी.त्यामुळे शरीराची स्थिती सरळ ठेवण्यास सोपे जाते व कार्यशक्ती इतरत्र वाया जाणार नाही.

४) खेळाडूच्या हाताची हालचाल पळण्याच्या दिशेने व्हावी. त्यामुळे धावपटूला पुढील दिशेने जाण्या-करिता एकप्रकारचे सहाय्य होईल.

५) हाताच्या मुठी घट्ट आवळून धावपटूने धावू नये. बोटे ढिली असावीत म्हणजे हाताच्या स्नायूंची हालचाल मोकळेपणाने होईल.

६) अपवादात्मक उदाहरण- अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ सामन्यामध्ये ५००० मीटर्स धावण्यासाठी नवीन विक्रम करणारा हुरमीतसिंग (१४ मि. ५८ सेकंद) पंजाबी विद्यापीठ यांच्या हाताची क्रिया मात्र सर्वसाधारण खेळाडूपेक्षा, भिन्न असल्याचे आढळून आले धावताना त्याचे हात व खांदे हे दोन्ही एकदम हालचाल करीत असत खेळाडूने स्वतःला नैसर्गिकरीत्या जमेल असेच हाताची हालचाल करावी.

३) शरीराचा कोन- साधारणपणे ७५ अंशाचा कोन तोल सांभाळण्याच्यादृष्टीने इष्ट आहे. जसजसा धावपटू आपला वेग वाढवू लागतो तसतसा शरीराचा कोन कमी होत जातो. १०० मीटर्स दौड या शर्यतीमध्ये भाग घेणाऱ्या धावपटूचा शरीराचा कोन कमी असतो आणि मॅरेथॉनमध्ये भाग घेणारे खेळाडू जवळजवळ ताठ धावतात.

४) वायुविरोध– धावणाऱ्या खेळाडूला वायूचा सतत विरोध होत असतो. जेव्हा धावणारा खेळाडू अत्युच्च वेगात असतो त्यावेळी समोरून वाऱ्याचा जोराचा झोत येत असेल त्यावेळी वायुविरोधामुळे खेळाडूची कंबर ताट होण्याची प्रवृत्ती वाढते. अशावेळी तोल संभाळण्यासाठी शरीर अधिक पुढे झुकविणे फायद्याचे ठरते. जर पाठीमागून वाऱ्याचा झोत येत असेल तर खेळाडूने शरीराचा कोन वाढवावा. व कंबर ताठ ठेवावी. म्हणजे पुढे धावण्याच्या वेगास मदत होईल.

५) डोक्याची स्थिती– पूर्ण वाढ झालेल्या खेळाडूच्या वजनाच्या (एक तेराअंश) जवळ जवळ वजन डोक्याचे असते. डोक्याच्या वजनामुळे व पाठीच्या कण्यावरील असणाऱ्या त्याच्या विशिष्ठ स्थितीमुळे डोक्याच्या कोणत्याही हालचालीचा खेळाडूच्या इतर भागावर परिणाम होतो. म्हणून डोक्याला शरीराचे सुकाणू म्हटले जाते.

खेळाडूचे डोके-खांदे-कंबर एकाच रेषेत असावे. दृष्टी धावण्याच्या दिशेने २५ ते ३० यार्डांवर असावी. अहमदाबाद (गुजराथ) येथे १९७२ । ७३ झाली

Scanned with CamScanner

भरलेल्या अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ सामन्यामध्ये गुरुनानक विद्यापीठाचा जर्नैलसिंग याने डोक्याची हालचाल डाव्या खांद्यावरून उजव्या खांद्याकडे–उजव्या खांद्याकडून डाव्या खांद्याकडे करताना आढळून आले. (Twisting of head form sido to sido) असे केल्याने मानेवर पडलेला ताण कांही प्रमाणात नाहीसा करण्यास सोपे जाते.

खेळाडूने धावताना डोके मागे टाकून पळू नये. असे केल्याने वेग कमी होतो, शर्यतीच्या शेवटी थकल्यामुळे कांही खेळाडूचे डोके-मान मागे झुकविली जाते. त्यामुळे त्याची कंबर ताठ होते व स्टेप–धावण्याची ढांग लहान होते.

६) श्वासोच्छवास–धावणाऱ्या खेळाडूने श्वासोच्छवास नैसर्गिकरीत्या होवू द्यावी. कांही खेळाडू तोंडात रुमाल घालून पळत असताना आढळून आले. त्यामुळे श्वासोच्छवासाच्या क्रियेत अडथळा निर्माण होतो चांगला श्वासोच्छवास होण्यासाठी कमरे पासूनचे वरचे शरीर ताठ पण ढिले सोडावे.

आपल्या शिवराज महाविद्यालयाचा खेळाडू वामन रजपूत हा खो खो खेळत असताना तोंडात रुमाल धरून पळत असतो हे चुकीचे आहे.

खेळाडू ! खेळाडू !! खेळाडू !!!

शिवराज

* *

प्रेमासाठी प्रेम द्यावे

धुंद–फुंद आर्णवाचे
मज वाटे गीत गावे
वेड्या–पिस्या लाटामध्ये
ओणाउन मस्त नहावे !

उष:काली तृनावरचे
हलक्याने दव प्यावे
गंध स्वास मारुताचे
ओंजळीत साठवावे !

वाटे मज कधी कधी
वाऱ्यासवे वागडावे
उधळुनी रंग ढंगाचे
चराचर रंगवावे

कधी व्हावे केळफूल
एकदाच जन्मा यावे
गळ्यामध्ये गळा घालून
पाकळ्यानी उमलावे

व्हावे कधी रणपक्षी
पिला अन्न भरवावे
चोचीमध्ये चोच घालून
प्रेमासाठी प्रेम द्यावे

रंगराव पाटील
कडगांव

Scanned with CamScanner

धनुर्धारी

१) पुरूषानी स्त्रीबरोबर अप्रामाणिक असणं म्हणजे घरातून रस्त्यावर थुंकण्या-सारख आहे आणि स्त्रीन आपल्या पतिबरोबर अप्रामाणिक असणं म्हणजे रस्त्यातून घरात थुंकण्यासारख आहे.

२) लग्न हे शिंके प्रमाण असते त्या विषयी पूर्व सुचना नसते.

३) औषधाची गोळी घेताना व विवाह करताना माणसानी अधिक विचार करावा.

४) लग्नापुर्वी डोळे संपुर्ण उघडे ठेवावेत. लग्नानंतर अर्धवट झाकलेले असावेत.

५) विवाह म्हणजे एक वेढलेला किल्लाच. किल्ल्याबाहेर असणाऱ्याना आत जावसं वाटतं, तर आत असणाऱ्याना बाहेर पडावसं वाटत.

६) बायको ही एकच गोष्ट अशी आहे कीं, केली तर पश्चाताप होतो आणि नाही केली तरी पश्चाताप होतो.

७) गुलाबाच्या झाडांला कोठून किड लागते कळत नाही. पण किड लागताच त्याच्या फांद्या छाटाव्या लागतात. नाही तर झाड मरुन जात. मनाचंहि तसच आहे.

८) आयुष्याच्या खडतर बागेत फुलणारे कर्तव्य हे एक सुंदर फुल आहे.

९) जो माणुस स्वतःच्या निर्धनतेवर असंतुष्ट असतो तो दुःखी नव्हे, तर दुसऱ्याची संपन्नता पाहून जो असंतूष्ट असतो तो दुःखी होय.

१०) गर्विष्ट आणि विनयशिल याना ओळखण्याचे मुख्य गमक हे की गर्विष्ट माणूस आपली स्तुती स्वतः गातो. तर विनयशिल माणसाची स्तुती दुसऱ्याला गावी लागते.

११) सामर्थ्यवान माणसे नेहमी भविष्याची सोनेरी स्वप्ने रंगवितात. तर दुबळी माणसे सतत यातनांची रडकथाच गात रहातात.

संग्राहक
बी. आर. लांडे
एफ. वाय. बी. ए.

Scanned with CamScanner

काटा

लेखक :- पाटील बी. एस.
B. COM, Part III
शिवराज कॉलेज गडहिंग्लज.

सूर्य डोक्यावर तळपत होता. ऊन रणरणत होतं. पांडा घाईघाईनं येत होता. डोक्यावरील गाठोड्याची सावली तोंडावर पसरली होती. लालधूळ पायाना चटकें देत होती. अंगांतून घाम झिरपत होता. घामान डोळयांच्या पापण्या ओलावल्या होत्या. समोरच्या मृगजळांतून गेल्या उन्हाळयातल्या स्मृति डोळयासमोरून वेडया वाकडया धावत होत्या.

'हं ! शनिवारच होता बाजारचा दिवस. असाच रखरखीत उन्हाळा होता. मी नको नको म्हणत असता, लवंगी बाजारला गेली होती. मी बाहेरच्या सोप्यात कलंडलो होतो. ह्याच वाटकडं डोळ लाऊन, लवंगी उन्हाचच धापा टाकीत परत आली. घरात आल्या आल्या उन्हान मिरमिरी येऊन सोप्यात उभ्यानच कोसळली. आपण गडबडीन उठलो पाहीलं, तर लवंगी निपचिप भिंतीला टेकली होती. आपण घाईन तिच्या छातीवर हात टेकला. तिच काळीज धडधडत होतं; आणि माझ सुद्धा. आपण तिला हालिवली बोलिवली तर काय ऽम्हाई--

एकदम खच्चून बोंबच मारावी असं वाटलं. तरी ओरडलोच.

" काकू ऽऽऽ! ये हिकडं ये काकू ! "

काकू धावत आली तशी तिन एका मिनिटांत गल्ली गोळा केली. ' च्यायला मला तवा कायबी कस सूचल नसल ? ' नुसता तिन्हाईतासारका बगतच हुबा होतो. डोळें फाडून बगत होतो. हे सेवटचच पहाण. कायकी म्हणून लवंगीला सगळीच एकादमानं डोळयात साठवायचा प्रयत्न करीत होतो. हाळकुंडा सारखी लवंगी उन्हान तांब्रीलाल दिसत होती. ते सोन्यासारख सोळाकसानं उजाळल्याल रूप बगून मन आक्रोश करीत होत, ' आता काय करू ? ' आया बायानी तिची दातकुळी पेचली. तोंडात पाणी घातल. तांब्याभर अंगावरबी वतंल. बायका मुपान वारं घालीत होत्या तोवर देव्या देवरूपी वाऱ्यासारखा धावत येऊन आंत घुसला. आल्या आल्या त्यान डोळं वटारून अधिकारवाणीन बाया वरनी रव्यास मारली. चार शिव्या हासडल्या तशा घरांतल्या बायका गोगलगाईसारख्या थव्या थंव्यानं रस्त्यावर पांगल्या पाणी मारून ओला झालेला पदर लवंगीच्या छातीवर चिकटला होता. तेवढया माणसात देव्यान बेधडक लवंगीच्या छातीवर हात ठेविला. तसाच कितीतरी वेळ. नंतर तिच्या केळीच्या-कोंबासारख्या पिढऱ्यावरून त्यान आपला हात थेट तिच्या मांडीपर्यंत फिरविला. त्यावेळी त्याच्या दुप्पट वेगानं आपल्या पायातल्या मुंग्या डोक्यात चढल्या. वाटत होत; देव्याच डोसक सापासारख ठेचून काढाव. उन्हाची कळकली कमी होऊन लवंगी हालचाल करणार होती. तोवर देव्यान कायतरी पुटपुटत, लवंगीला सरळ बसवायच्या निमित्तान तिला मिठीच मारली. माझ्या डोसक्यात झेडू चढला मी कळवळून किंचाळलो.

" आर ये ! तिला उन्हान झीट आलीया, नि तूं आणि का लागलाईस उगच, सर तितला "

तोवर काकू धावली, आयाबाया फुड आल्या, लागल्या माजंगालोरं धिऊन कलकलायला

" आरं ये माज्या हांटप्पा ! तरणीताटी पोर उनातन लसलसा आली–या, वडधावरचं वारं झपाटल आसल गुमान कुप्याागत बस " बायकानी मला भाईर ढकलला. जाता जाता माग बगीटल, लवंगीचा बुचडा सुटला होता. पदर ढळला होता. आर्ध्यामुर्ध्या मांडघा उघडघाच होत्या, आणि देव्या––वखरलेल्या नजरन बगीत होता. म्हणत होता " जरा सगळीच भाईर व्हा दार वडून घ्या "

" तू अगोदर चालता हो " मी किंचाळलो तसा देव्या अंगारा लाऊन मागं सरला, थोडघा वेळानं सगळीच पांगापांग झाली.

उन्हान भेंडाळल्याली बायको अंथरून घालून पडली, आणि जणु आपणच या गरीबाच्या बायकोला वांचवली अशा तोऱ्यानं देव्या संध्याकाळी आला, मी च्या ला दूद आनाय गेलो, तेवढघात लवंगीचं अंग मोठ्या मायेन रापू लागल ते बगून मी म्हटलं,–

" देवाप्पा ! बायकू मेलीतर मरूंदे पर तुजी डागदरी फुरं " तवा पासनं त्यान डूक धरलाय. सारखा काकीच्या'हितं येऊन बसतोय,– आन् काकी तर काय तेच्या मारी.........आज पंढरीला जाती म्हणं–– ?

अशा विचार चक्राच्या प्रत्येक दात्यावर पाय ठेवीत पांडा येत होता त्याने समोर पाहील, उन्हामुळे डोळ्याना अंधारी आल्यासारख वाटलं, म्हणून त्यान शर्टाच्या टोकानं घाम पुसला, मग त्यान पुन्हा एकदा पापण्यांची उघडझाप करून पाहिलं बाहेरच्या सोप्यात देव्या देवरूषी बसला होता, लांब तांगडघा पसरून, डावा हात गळ्यांतल्या पेटीशीं चाळा करीत होता, उजव्या हाताची बोट लांब सडक केसातून फिरत होती मलमलच्या शर्टातून पटघाची बॉडी दिसत होती, तसल्याच धोट धोतराचा सोगा खांद्यावर होता.

हे असंच कुठपर्यंत ?

भरशिल कोठवर गडे !
आपल्या विहिरीवरती घडे ?
पहा ! मी उभा ठाकलो पुढे. ।।धृ।।

तुज अंगणामधली विहीर ती धाकटी,
फुलविशील तिजवर बाग जरी गोमटी,
तुज परिश्रमांची कशी पटावी साक्ष भविष्यापुढे,
तिथे तु भरशिल कुठवर घडे ? ।।१।।

त्या विहीरीतला मुळी जिव्हाळा थिटा,
त्यातुनी तिच्यावर चाळीची मालकी,
अर्थातच तुजसवे ते भांडतील शेवटी,
का उगिच पुस्तक पुढे धरोनी, डोळे रस्त्याकडे,
असोनी मजसम मित्र पुढे ? ।।२।।

हो सज्ज माझी तर आस कराया पुरी,
मग मात्र–तात तुज रागे भरले जरी,
हा पाहा ! मी उभा ठाकलो तुजशेजारी ।।३।।

चंदू मोरे (भडगांवकर)
प्री. डीग्री कॉमर्स.

Scanned with CamScanner

अर्मी अटॅचमेंट नासिक

अंडर ऑफिसर— पाटील डी. एस्.
एस्.वाय.बी.कॉम.

गाडीची अखेरची शिटी झाली. निरोपाचे हात हालू लागले. ... रुमाल फडफडू लागले. ... त्या रात्री सुद्धा पाणावलेल्या डोळ्यांतून ओघळणाऱ्या अश्रुतील जिव्हाळा प्रेम व ममता चमकत असलेली दिसली. कोणास उत्तुंग आनन्द. . . . कोणास कठोर दु:ख. . . . ती ताटातूट. . . .! स्टेशनवरील सुखदु:ख. . . . . . आनन्द . . . . पाहून मला वि. स. खांडेकरांच्या ' स्टेशन ' या लघुनिबन्धाची आठवण झाली. रात्रीचं दहा वाजलं होतं.

आता गाडीनंही वेग घेतला होता. इतक्या दुरचा शिवाय रेल्वेचा प्रवास मी पहिल्यांदाच करत होतो. माझं प्रवासवेडं मन उत्साही झालं होतं. सभोवार कृष्णपक्षातील घणघोर काळोख पसरला होता. आता गाडी अंधारातून मुसंडी मारत पुढे उसळत होती. त्या भयान काळोखात सगळं निपचित पडलं होतं. दूरवर दिसणारे लूकलुकणारे विजेरी दिवे आकाशगंगेतील गृह-ताऱ्याप्रमाणे चमकताना भासत होते. अंतराळवीर निल आॅर्मस्ट्रांगला देखील अंतराळयानातून प्रवास करताना विश्वातले तारे असेच चमकताना दिसले असतील.' बाहेरच्या भयाण काळोखात नजर लाऊन मी मनाशी गोड कल्पना करत बसलो होतो. (एकांतात मला सभोवारचं वातावरण शब्दात रंगवणं, एखाद्या विषयावर चिंतन, वाद आणि वादंग करण्यांत आनन्द वाटतो.) एकामागून एक स्टेशन जात होती. आणि यांत केंव्हा झोप लागली पत्ताच नाही!

सकाळी थोडं जेजुरीच्या अलीकडेच उठलो. जेजुरीच्या खंडोबाचं दुरुनच दर्शन झालं. सकाळचं कोवळं ऊन सह्याद्रिच्या कुशीतल्या उंच उंच टेकडांवर पसरलं होतं. मुलायम हिरवळीवर साचलेल्या दंवबिंदूवर सुर्यकिरण पडल्यामुळे ते हिऱ्यासारखे वाटत होते. मी अवाक् होऊन पहाताच राहिलो.

नंतर सासवड वगैरे गेल्यानंतर पुण्याच्या झोपड-पट्टीने आमचं भव्य स्वागत केलं. कुत्र्याच्या पिलागत वळवळ करणारी झोपडपट्टीतील मुलं पाहून मला कसं-तरीच झालं.... कुठंतरी सललं.... पण . . . पण. . . गाडी एकादाची पुण्य नगरीत थांबली. मनांस थोडं समाधान वाटलं. कारण थोर साहित्यिक रा.ग.गडकरी, न. चिं. केळकर व अत्रे यांच्या पायधुळीनं पवित्र झालेलं पुणं आज विद्येचं माहेरघर म्हणून ओळखलं

Scanned with CamScanner

आतं! आणि अशा पवित्र व पुण्य नगरीत मी अवतरलो होतो... ... !

येथून पुढेच आमची महालक्ष्मी निसर्गरम्य वातावरणातून धावणार शिवाय महाराष्ट्रातील प्रसिद्ध निसर्गरम्य ठिकाणं येथून पुढेच लागणार या भावनेत मी आनन्दून गेलो. पुण्यात थोडा चहा घेतला. हळूहळू आम्ही मग पुण्याचा निरोप घेतला. गाडीनेही आता वेग घेतला होता. कारण खंडाळयाच्या निसर्गरम्य सुंदर क्षेत्रात विसावण्यासाठी ती ही आतूरलेली आसूसलेली असावी ! आणि थोडयाच वेळांत लोणावळा आला. खंडाळा लोणावळा याचं वर्णन मोठमोठया साहित्य सम्राटांनी प्रसिद्ध कवीनीही केलेलं आहे. तेंव्हा मी आणखी येथे काय लिहीणार? पण मी जे पहात होतो ते दुर्गम दुर्मिळ होतं शिवाय मी हे जीवनात प्रथमच पहात होतो. याखेरीज मी येथे कांही सांगू शकत नाही.

गाडीने लोणावळा सोडला. खंडाळयाच्या उंच उंच शिखराना हळूवार विळखा घालून गुहेत वाघीण शिरावी त्याप्रमाणे बोगद्यात बेधडक घुसणारी महालक्ष्मी पाहिली कीं मलाच थोडी भिती वाटे! एकीकडे उंच पर्वत-दुसरीकडे खोल दरी जेथे डोळयांची नजर पोहचत नाही, पहाताना मन घाबरतं, छाती धडाडते, पण पण त्याला देखील सुन्दर शोभा आणणारी छोटी छोटी कोवळया पानांची नाजूक हिरवीगार टवटवीत झाडे पाहिली की नजर चळते. भयाणतेची भिती मावळते. मन प्रफुलीत होते. या वातावरणानं मी अगदीच बेभान झालो होतो. इतकं की कर्जत केंव्हा आलं पत्ताच नाही.

कर्जतपासून आकाशाला भिडू पहाणारे ताड माड आपली उंची दर्शवू लागतात. जून महिना असल्याने पावसाच्या एकदोन सरी येऊन गेल्या असाव्यात, त्यामुळे सगळीकडे-नव्या नव्हाळीतली हिरवळ चौफेर पसरली होती. कर्जतहून, कल्याण, ठाणे वगैरे छोटया मोठया स्टेशनांना धावती भेट देत देत आमची महालक्ष्मी मुंबईच्या खाडीत घुसली ! मुंबई ! अनेकांच्या जीवाभावाची - - - - अनेक अनाथाना आश्रय देणारी - - - - - - चुकल्या मुकल्याना पदराखाली घेणारी- - - -! कोणतरी म्हणत " भारताच्या काणाकोपऱ्यात कुठंही चुकणारं माणुस केंव्हा ना केंव्हांतरी मुंबईच्या कुशीत आसऱ्यास आल्याशिवाय रहात नाही " अशी ती मुंबई. छोटया मोठया इमारतीत खच्चून माणसं भरलेली दिसत होती माझी मुंबईची पहिलीच भेट होती. मनांत उत्सुकता आणि कुतूहल दाटलं होतं. शेवटी भायखळा, दादर, डोंबीवली स्टेशनावरून गाडी व्हिक्टोरियाच्या भव्य स्टेशनात घुसली एकदाची ! डब्यात गडबड उडाली. सर्व साहित्य बाहेर काढलं. आणि मुंबईच्या भूमिवर माझं पहिले पाऊल मी उमटविले !

जवळ जवळ पंधरा सोळा तासाच्या प्रदीर्घ प्रवासामुळे आमचा एन. सी. सी. ड्रेसमधील अवतार अगदी पहाण्यासारखा झाला होता. आम्ही अडीच वाजता पोहचलो होतो नासिकला भुसावळ गाडी ९ वाजता होती आम्हास तसा खूप वेळ होतां, पण चहा-पाणी जेवणखाणं आटपोपर्यंत साडेचार वाजले खाजगी ड्रेस घालावयास परवानगी नव्हतो. सर्वांचेचं ड्रेस मळले होते त्यामुळे सर्व ' एकाच शापातून जातो ' या न्यायाने त्याचं कुणालाच कांही वाटलं नाही विशेषत: मुंबईचा सर्वांचाच पहिला वहिलाच दौरा होता. त्यामुळे कोणालाच काही विशेष माहित नव्हते. थोडया वेळाने ' गेट वे ऑफ इंडिया ' जवळ असल्याचं समजलं. अशा ठिकाणी हीच सायंकाळची वेळ अनुकूल असते म्हणून मीच थोडा जोर खाला. आणि सहा सात जन ' गेट वे ' च्या रस्त्याला लागलो.

येथे एक गंमत सांगण्या सारखीच आहे. सर्वजन ' गेट वे ' च्या प्रवेशद्वारा जवळ जातो न जातो तो काय आश्चर्य ! तेथे चणे, शेंगदाणे विकत बसणाऱ्यांची तारांबळच उडाली असेल त्या परिस्थितीत पडत, झडत, सांडत, आपले बोजे गुंडाळून पळतच होता. आम्ही पहातच राहिलो. पण नंतर समजलं की ' गेट वे ' च्या इमारतींच्या आवारात असल्या वस्तू विकत बसणेस मनाई आहे. आम्हीं ' त्या ' ड्रेसवर असलेने आम्हास पाहून त्याची तशी दशा झाली. नंतर आम्हाला इतकं हसू आलं की, सांगावयाची सोय नाही.

Scanned with CamScanner

मी पहिल्यांदाच समुद्र पहात होतो. समुद्राचा अफाट, अथांग परीसर पाहून मन धन्य झालं. पाण्यात बांधलेल्या अक्राळ विक्राळ इमारती प्रमाणं जहाज दुरवर नांगर टाकून उभी होती. सर्वांच्याच मनात आलं की समुद्रातून फेरफटका मारून यावा. आम्ही लागलीच एका होडीत शिरलो. होडी वल्हवली गेली. प्रत्येक लाटेशी टक्कर देत देत होती खूपच दूर गेली. होडीला जबरदस्त हेलकावे बसत होते मनात भितीची खळबळ माजली. पण दर्याविर्दि राजा हेन्री, रॉबिन्सन क्रुसो, कोलंबस, वास्को–द–गामा या धाडसी, साहसी जलप्रवाश्यांच्या आठवणीने मनांतील भिती नाहीसी झाली. माझा हा छोटासाच समुद्र प्रवास अविस्मरणिय आहे.

भुसावळ गाडी लागली. सामान लोड केलं. प्रवास रात्रीचा होता रात्री जवळ जवळ जाग्रणच त्यामुळं मी झोपण्याची व्यवस्था केली. गाढ झोप लागली होती. देवळाली स्टेशन आलं आणि माझे मित्र व सहकारी श्री. तानवडे यांनी मला उठवलं. येथून नासिक रोड आठ दहा मैलावर रहाते. सकाळचे पावणे सहा वाजलं होतं सगळीकडे रम्यप्रहरच सुंदर वातावरण पसरलं होतं. पाखरांची मंद मंजुळ चिवचिव माणसांची हळूवार चाहूल. थंड व मंद हवेची हवी हवीशी नाजूक सुळूक यामुळं माझं मन एका वेगळलाच भावणेतं प्रफुल्लीत झालं होतं. माझ्या आयुष्यातील विस दिवस येथे काढां• वयाचे होते. यांत थोडं सुख - - - आनंद - - - दुःख - - ! नुसती कलकताच !

नासिकरोड आलं. सामान उतरलं. आम्हास सेंट-रवर नेण्यासाठी तीन चार गाड्या हजर होत्या. त्यांचा हजर जबाबीपणा पाहून आश्चर्य वाटलं. त्या गाडीतून सेंटरकडे धाव घेतली. मनांत उत्सुकता भरलेली होती. सेंटरचे दुरून दर्शन घेण्यासाठी मी रस्त्याच्या रोखाने आजूबाजूला व दुरवर पाही, पण त्याचा मागमूस लागत नव्हता. आमची गाडी थांबली आणि कळलं की हे सेंटरचे पूर्वद्वार आहे. बाजूला पाहिल्यानंतर सलामी देण्याच्या अविर्भावात दोन तोफा थाटात उभ्या होत्या. आजूबाजूला गर्द झाडीच दिसत होती. जगांत दुसऱ्या क्रमांकाच हे आर्टलरी सेंटर पण त्या मानानं इथं कांहीच दिसेना. हा केवळ आमचा तात्पुरता भ्रम होता. कारण जेंव्हा आम्ही आंत शिरलो आणि हिरव्या गर्द झाडीतून पांढऱ्या मोठमोठ्या इमारती लाजत डोकाऊन आमचे स्वागत करू लागल्या त्यावेळी त्याची प्रचिती झाली.

आमचं साहित्य अशाच एका भल्या मोठ्या इमारतीतील भव्य हॉलमध्ये टाकलं. आम्हांस प्रत्येकी एक चारपाई व गादी देण्यात आली. आम्ही ते ओळीत व व्यवस्थित लाऊन घेतो न घेतो तोच चहा आला. चहाचं साहित्य घेऊन आम्ही बाहेर पडलो. चहा बरोबर चांगलीच तळलेली भरपूर भजी होती. चहा भज्यावर यथेच ताव मारून आम्ही थोडं तर–तरीत झालो.

थोड्याच वेळात कॅंप कमांडर मेजर गद्रे साहेब आले. (कोल्हापूरचेच आहेत म्हणे ते पुण्याला राहतात) त्यांनी आमचं सन्मानपुर्वक स्वागत करून या सेंटर–विषयी थोडक्यात पण सविस्तर माहिती सांगितली. त्यांच्या भाषणाचा समारोप झाल्यानंतर आम्हांस सेंटर पहाण्यास नेलं. पोष्ट ऑफिस, जेवण गृह, (याला 'मेस' असंही म्हणतात) परेड ग्राऊंड, पी. टी. ग्राऊंड, डब्ल्यू. टी. ग्राऊंड (वेपन ट्रेनिंग) तोपची-गोलंदाज (सिनेमा गृह) कॅंटीन स्कूलस् इत्यादी मोजकीच पण महत्वाची आणि नित्योपयोगी ठिकाणं दाखविली. आम्ही हे न्याहाळत असताना आर्मी सेंटर मध्ये फिरतोच की स्वप्न नगरीत वावरतोय हेच समजेना! कारण डांबरी स्वच्छ रस्ते रस्त्याच्या कडेला ठराविक अंतरावर ठराविकच आकाराच्या भव्य व सुंदर इमारती. इमारती समोर सुंदर व आकर्षक बगीचा. त्यांत रंगी बेरंगी डुलणारी सुंदर फुलं रस्त्याच्या दुतर्फा आदबशीरपणे उभी असलेली झाड. हे सेंटर आहे यांवर विश्वासच बसत नाही. एवढं करूनही आम्ही पाहिलेला सेंटरचा फक्त एक तृत्यांशय भाग होता तरी हे पहाण्यासाठी दोन अडीच तास लागले!

एकच्या जेवणासाठी आम्ही तावडतोब माघारी फिरलो. जेवणाचं साहित्य घेऊन आम्ही नुकत्याच पाहिलेल्या 'मेस' कडे गेलो. एकाच वेळी शंभर माणसं जेऊन उठतील एवढा डायनिंग हॉल आहे. हॉलमध्ये लाईट पंख्याची उत्तम व्यवस्था आहे बसण्यासाठी बाक व टेबले आहेत. चावीच्या भरपूर पाण्याची सोय अनुकूल अशी आहे. जेवण ओळीत घ्यावयाचं असतं. चपात्या मुगाची डाळ, भात, काकडीची भाजी, प्रथमदर्शनी जेवण

Scanned with CamScanner

सेंटरमध्ये सगळ्यात खेळण्याला जास्त प्राधान्य दिलेलं आढळतं. हॉकी,फुटबॉल,व्हॉलीबॉल व बेस्बॉल इत्यादींच्या ग्राऊंडचा हिशोबच नव्हता. जिकडे तिकडे खेळाची मैदानच मैदानं. मैदानांची संख्या इतकी असून देखील त्यांची व्यवस्था वाखाणण्याजोगी आहे अत्याधुनिक बांधणी, झुलणारी सतेज हिरवळ पाहून मन प्रसन्न आनन्दीत व्हायचं. यांत आम्हांस व्हॉलीबॉल थोडा प्रिय म्हणून जेथे ऑफिसर खेळत असत व विशेषतः त्याना खेळावयास जमत नसत अशा ठिकाणीच जात असू. एखादा बॉल चांगला लावला की ते खुशीत येऊन 'बहुत अच्छे! बहुत अच्छे' अशी शाब्बासकी देत. आम्ही असं खेळतेलं त्याना खूप आवडाचं. आम्हीही 'आसरांत लंगडी गाय शहाणी' या न्यायानं त्यांच्यापेक्षा थोडं चढंच होतो!

या मुदतीतच आम्हांस वेपन ट्रेनिंग मध्ये एस. एल्. आर. चे फायरिंग मिळाले. या रायफलचा नवीन शोध लागल्याने याचं फायरिंग करणारे आम्ही पहिलेच एन्. सी. सी. कॅडेट असावे. ह्या रायफलने '३०३ रायफल' प्रमाणे मागे धक्का बसत नाही. म्हणून तर हिला 'सेल्फ लोडींग' म्हणतात. पण थोडी उजव्या बाजूस धक्याने हालते एवढं कन्ट्रोल केलं की बस्! एकूण पन्धरा मार्कांपैकी मला आकरा मार्क मिळाले. माझ्या दृष्टीकोनातून हे मार्क कांही जास्त आहेत असे नाही, तरीपण 'टारगेटपर एकही गोली नही' किंवा, "बिलकुल वाशूआऊट" यापेक्षा कितीतरी बरे!

दोन चार दिवसानी स्विमींग टँक मध्ये जाण्यास परवानगी मिळाली, पहिल्यांदाच बटालियनचे आम्ही दोघेच गेलो.मी व माझा मित्र टी. एस. पाटील आम्हांस मोठ्या स्विमिंग टँकमध्ये पोहावयास मिळणार या कल्पनेनं आम्ही भारावून गेलो होतो. फार दिवसानं मनसोक्त पोहावयास मिळणार या कल्पनेनं आम्ही आनन्दीत झालो होतो. त्या आनन्दाच्या उन्मादातच गडबडीने गेलो...आणि दोघेही बन्द दरवाजाला अक्षरशः धडकलो! आश्चर्यचकीत होऊन पहातो तर काचेचा मोठा दरवाजा बन्द होता. त्याला बसवलेल्या काचा इतक्या स्वच्छ व बाजूची चौकट इतकी आकर्षक होती की तेथे दरवाजा आहे हे सांगूनही पटलं नसतं. या घटनेनं आम्हांस हसून हसून पुरेवाट झाली! तर त्यादिवशी सुट्टी होती.

दुसरे दिवशी 'दुध भाजले म्हणून ताक फुंकून पाल्या' प्रमाणे दरवाजा खुला असूनही दक्कतत्र आत प्रवेश केला. आतील व्यवस्था पाहून आम्ही थक्क झालो. अगदी जिकडे तिकडे काचेसारखी स्वच्छता टापटीप! कपडे ठेवण्यास आकर्षक खण, मोठ्ठा आरसा कपडे बदलण्यासाठी स्वतंत्र खोल्या, पोहण्यासाठी काठावर आलो वातावरण प्रसन्न होतं. पाणी निळसर स्वच्छ होतं. मन प्रफुल्लीत होतं. निरनिराळ्या सिनेमातील आकर्षक स्विमिंग पुल नजरेसमोर तरळू लागले. आणि मारला सूर----! खूप पोहलो---! मनसोक्त खेळलो---- (बॉल वगैरे खेळण्याची साधणे होती) याचं पाणी नंतर बिघडलं गेलं. त्यामुळं ते बन्द ठेवलं.

दिवसभर श्रमलेल्या जीवाची करमणूक करण्या-साठी तेथे सिनेमागृहेही आहेत. सेंटर मोठं असून सात आठ हजार (अंदाजे) लोकसंख्या असावी. यामुळं तेथे दोन थिएटर्स धुमधडाक्यानं चालतात. 'तोपची' हे एक थिएटर आहे याचं गांव सेंटरला मिळत जुळतच आहे. याची बांधणी अधुनिक आहे. यांतील स्वच्छता व सिस्त नजरेत भरण्याजोगी आहे. तिकीटदर अगदीच कमी. याचा फायदा आम्ही बराच उठवला! तीन चार दिवसात चित्रपट बदलत असल्यानं त्याचा आम्हांस चागलाच उपयोग झाला! इथे आचकट विचकट बोलणं, उगीचचं गोंधळ माजविणं, इत्यादी आगाऊ-पणाचे प्रकार आढळून येत नाहीत. सर्वजण शांततेनं पहातात. विनोदापुरतं तोंडभरून मनमोकळेपणानं हस-तात. टाळ्यांच्या कडकडाटाने अभिनयाचा गौरव करतात बस् बाकी सर्वत्र शांत! ही तेथील सिस्त जवानाकडून घेण्यासारखी आहे.

दुसरे 'गोलंदाज' हे नांवही सेंटरला साजेसच आहे. मात्र हे ओपण असून सभोवती तट आहे. बांधणी उत्कृष्ट असून आंत बसण्यासाठी कॉंक्रीटची बाकडी टाकली आहेत.जमिनीवर भारतीय बैठकही मारता येते. याच्या पहाणीविणा सिनेमा पहाण्याचा योग काही आला नाही.

Scanned with CamScanner

या शिवाय येथे मोठं व सुंदर असे नाट्यगृह आहे. हे आमच्या निरोपाच्या पार्टीच्या वेळी कळले. यांतच आमचा निरोप समारंभ पार पडला. या थिएटर-मध्ये पडदे वगैरे आकर्षक असून, साऊंड सिस्टिम चांगली आहे. बांधणी व रचना उत्कृष्ट व अद्वीतीय आहे. तेथे महिन्यातून एक दोन नाटके होतात असे समजले. आमच्या कारकिर्दीत तरी नाटक पहाण्याचा योग आला नाही.

या विस दिवसाच्या कॅंपमध्ये आम्हास एक दिवस 'आऊट डोअर' या सदराखाली येथून आठ नऊ मैलावर असलेल्या 'पांडव पहाडी' येथील प्रसिद्ध कोरीव लेणी पहावयास नेलं.. सर्व इक्विपमेंट, एक—वेळच्या शिदोरीसह आम्ही सेक्शनवाईज मार्च केलं. पावसाची रीमझीम सुरु होती. आकाशात ढगांची स्पर्धा लागली होती. उन–पावसाचा रंगदार खेळ रंगला होता. या वातावरणांत चालण्यात किती मौज येत होती ? बरोबर बाराला पांडव पहाडीवर अटॅक केला. सर्व मुर्तिची पहाणी करताच मी थक्क झालो. कोणत्याकाळी एका महान कलाकाराच्या टाकीतून उतरलेली ही कलाकृती आताच पूर्ण झाली की काय असे वाटते. कोरलेल्या मुर्तिचं एवढं आश्चर्य वाटत नाही पण दगड विटानी बांधताही येणार नाहीत अशी अद्वितीय देवळे कोरलेली पाहिली की आपल्या प्राचिन कलाविषयक विकसित संस्कृतीची कल्पना येते. या पहाडीचं नांव जरी 'पांडव पहाडी' असलं तरी मुर्त्या मात्र भगवान बुद्धांच्याच दिसून येतात.

सेंटरची भव्यता दिव्यता पाहून मला सेंटरची पहाणी करण्याची तीव्र इच्छा झाली. म्हणून मी मित्रा-समवेत सायंकाळच्या वातावरणांत फिरावयास जात असे. एके दिवशी आम्ही दोघं फिरत असताना रस्त्यावर मंदिर लागलं. अधिक चौकशी अंती हे राधाकृष्णाचं मंदीर आहे असं कळलं. अर्थात आमचे पाय तिकडे वळले. पण हे हिंदूधर्मांचं मंदिर असावं असा विश्वासच बसेना. कारण सभोवार गर्द आकर्षक बगीचा, निर–निराळी मनमोहक फुलझाडे, शोभेची झाडे, कोवळी रंगीबेरंगी झुलतेली कोमल फुले. सर्वत्र स्वच्छता, प्रसन्नता कांही विचारावयास नको. आम्ही अजून देव–ळात गेलो नसलो तरी अशा व्यवस्थेचं, स्वच्छतेचं हिंदूधर्माचे देऊळ मी प्रथमच पहात होतो. आम्ही गेटच्या आत प्रवेश केला. कॅनवास शूज होते अर्थात ते उतरावं लागलं. जवळच पाण्याचं पिप व टॉवेल ठेवला होता. तेथे आम्हांस हातपाय धुवावयास विनवलं. थोडा स्नो लावून मेक्अप् केल्याने तोंड धुवावयास मी वर खाली पहात होतो. पण पुजाऱ्याची आज्ञा होताच धुवावच लागलं! (आमचा मेक्अप् बिघडला एवढंच!) आम्ही त्या शांत देवळात संथपणे प्रवेश केला. तेथील व्यवस्था, स्वच्छता, प्रसन्नता यात मन आनंदून गेलं. मी अनेक देवळे, तिर्थक्षेत्रे पाहिली पण माझ्या झाल्या–गेल्या जीवनांत इतकं सुंदर व पवित्र मंदीर प्रथमच पहात होतो! मी नास्तिक असूनही अशा पवित्र प्रसन्न वातावरणांत विसावलेल्या राधाकृष्णाला माझे नकळत सौजन्याने हात जोडले गेले. मनांत नसूनही वेळेअभावी पुजाऱ्यांनी दिलेलं तिर्थ चाटतच उठाव लागलं.

या सेंटरमध्ये जवळ जवळ प्रत्येक धर्माची देवळे आहेत. शिखांच नानक मंदिर आहे, ख्रिश्चनांचे चर्च आहे. रात्री येथे प्रवचने वगैरे होतात. रविवारच्या सुट्टीच्या दिवशी तेथील भाविक जवान आपआपल्या धर्माच्या मंदिरात दोन दोन तास मोठ्या भाविकतेने घालवतात.

जिमल्याशियम हॉल देखील पहाण्यासारखा आहे तेथील होणारे कसरतीचे प्रयोग पाहून मन थक्क होते. डोळ्याचं पारणं फिटतं.

या काळांत आम्ही जवानांच्या सहवासात जास्त रमलो, त्यांचं होणारं हाल, त्यांना होणारा त्रास, त्यामुळे त्यांचे केविलवाणे होणारे चेहेरे हे आम्हांस पहावत नसंत. कोणी या टिचभर पोटासाठी- - -कोणी देशासाठी – – – कोणी दुसऱ्यासाठी – – – कोणी आई वडीलासाठी – – – कोणी जीवन जगण्यासाठी – – कोणाचे हेतू उदार, कोणाचे उदात्त, कोण स्वार्थी! पण ध्येय एकच. देश सेवा! त्याना सकाळपासून एक

Scanned with CamScanner

वाजेपर्यंत परेड शिवाय दुपारी तिनला रखरखत्या उन्हांत बाहेर पडावं लागत असे. ह्या शिवाय बागकाम इतर ड्युट्या यामुळं बिचाऱ्याना एक तास देखील विश्रांतीचा मिळत नसे. आणि सर्व कसं वेळेवर आणि चांगलं झालं पाहिजे नाहीतर खडतर शिक्षा व न ऐकवण्या जोग्या शिव्या !

सहाजिकच आम्हांस त्यांच्याबद्दल न कळत सहानुभूति, आपुलकी वाटू लागली. आम्ही त्यांच्या सुख–दु:खात सहभागी होण्याचा प्रयत्न करीत असे. त्यांच्याकडूनही तसाच प्रतिसाद मिळे. कोणी आम्हांस पाहुणे म्हणून, कोणी गांववाले, कोणी मित्र, कोणीं भाऊ या जवळच्या नात्याने ते आमच्याकडे पहात. आणि विशेष म्हणजे आपल्यापेक्षा त्यांच्यात किती आपुलकी असते. याचं एकच उदाहरण सोलापूरचा एक जवान होता त्यानं आम्हांला विचारलं, "सोलापूर जिल्ह्यांतील कोण आहे का ? " आमच्यात दुर्दैवानं सोलापूर जिल्ह्याचं कोणी नसल्यानं नाही म्हणून सांगावं लागलं. तेव्हा तो म्हणाला की, " सोलापूरचे नसेना का आपण आलाय त्यात किती तरी समाधान वाटतंय, " हे तो सहजच बोलून गेला. पण माझ्या मनांला चुटपुट लाऊन. किती त्याचं थोर हृदय. किती व्यापक त्याचे विचार, त्याच्या त्या विशाल अंत:करणाची स्तुती-कौतुक मी येथे कसे करू ?

असंच बोलता आम्ही सहानुभूतिनं एकाला विचारलं," क्यों भाई आपको तो बहुत तकलीफ उठानी पडती है । हमें देखकर यह बुरा लगता है । " यावर तो लागलीच म्हणाला, " तकलीफ तो किसीभी काममें उठाने पडती है। भाई, मगर तकलिफ उठाणेसेही बडी मजा आती है । पहले कठीण लगता है लेकीन बादमे आदत पडेगी तो कुच्छ नही होता । " सर्वजण अगदी याच साच्याचं उत्तर देत. त्यांच्या मुलाखतीतून स्वाभीमान,देशाभिमान, आपलेपणा,विचारीपणा आणि दयाळूपणाही दिसून येतो. परत त्यांच्या वागणूकीतून सौजन्यपणा आदरणीयता प्रामाणिकपणा इत्यादी सद्गुण दिसतात. यांत एम्. ए.–एम्. कॉम् चे पदवीधरही होते.

त्यांच्याही तोंडून वरील उद्गार पडत असत. एका विद्यार्थ्यानं तरी चक्क सांगितले की, " मिलिटरी एवढं कशातच सुख नाही. "

सर्वजण रंगात आले की, हास्य, विनोद यांच्या रसरशीत दंगात तेथील आपली हालत व्यक्त करीत. बोलता बोलता एकजण डॉक्टर तपासणी विषयी सांगू लागला, " हर पन्धरह दिन हमको नंगे होकर डॉक्टरके पास जाना पडता है । एक एक कमरेमें सात आठ आदमी नन्गेही छोडते है । हम बहुत शर्मिंदे होते है ।" अशासारख्या व्यथा ते हसत हसत सांगत असत. यावेळी मला आमच्या येथील डॉक्टर तपासणीची आठवण झाली– – – – !

आम्हांस येथे लाभलेले शिक्षक हे अगदी कर्तव्यतत्पर ममताळू होते. जे आपल्याजवळ आहे ते सर्व द्यावं या ध्येयाने ते आम्हांस अगदी तळमळीन शिकवत. नाहीतर टाईमपास, वायफळ गप्पा असं कुठं दिसत नव्हतं. 'ड्युटी म्हणजे ड्युटी' हे त्यांचं तत्व फावल्या वेळात ते आमच्यात आपुलकीणं आस्थेने मिसळत आमच्याशी थट्टा मस्करी, हास्य विनोद, सुख-दु:ख याबाबत मोकळेपणानं बोलत. परेडच्या वेळी परेड. ते हुकूम बद्द होते. ते आम्हांस म्हणत " आप कॉलजके पढेलीखे आदमी है । आपको इतना तंग करते समय हमें भी दु:ख होता है । पण लागलीच आम्ही त्यांची समजूत घालत असू.

आम्हांस प्रत्येक रविवारी सुट्टी मिळत असे सुट्टीच्या दिवशी अर्थात ' आऊट पास ' घेऊन आम्ही शहरात जात. शहर अगदी उत्तम आहे. शहरात मोठमोठ्या गगनचुंबी इमारती नसल्या तरी छोट्या पण आकर्षक बांधणीने त्या भूषविल्या आहेत. तेथील लोक प्रामाणिक, भाविक,धार्मिक व सौजन्यशील दिसून आले त्यांची वागणूक समंजस व आदरणीय वाटली. प्रसिद्ध ' मुक्तिधाम ' मंदिर येथेच आहे. पोलीस ट्रेनिंग कॅंप ही येथेच थाटलं आहे. गोदावरी गळीं रूळते आहे पंचवटीच्या पवित्र्यानं शहर मंगल वाटतं

Scanned with CamScanner

पहाता पहाता विस दिवस केंव्हा गेले कांही समज लंच नाही. आलो तेंव्हा कसे जाणार याची चिंता वाटत होती. पण कशाचीच आठवण न येता पुर्वजन्मीचं माहेर असल्याप्रमाणं मी तेथे रमलो. शेवटी वर उल्लेखलेल्या नाटचगृहात सेंटरतर्फे आम्हास पार्टी देण्यात आली. मोठमोठे ऑफिसर जातीनं हजर होते. आमचे सर्व शिक्षक एकत्र आले होते. त्यांच्या चेहऱ्या-वरील ताटातुटीच्या दुःखद छटा पाहून माझ्या मनांत खळबळ माजली. एरवी कठोर व निष्ठूरतेचा आंव आणणारे सर आज त्यांना होणारं दुःख आवरताना पाहून आम्हाला वाईट वाटले. इतर जवान देखील आमची भेट घेऊन, " याद रखों भाई जीवनमें कौन कसीको देणे घेणेसे सुखी नही होता लेकीन चार मिठ्ठि शद्बोंका आदमी भूकेला है ।" असं म्हणून शुभेच्छा देत हात मिळवून निरोप देत. पुनर्जन्मावर विश्वास नसुनही इरावती कर्वेच्या शद्बात म्हणावसं वाटतं, " पुर्वजन्मीचे लागेबंधे असल्याशिवाय माणसा माणसांच्या गाठी भेटी होत नाहीत. नाही तर देशाच्या काणाकोपऱ्यातल्या माणसांचा असा एकत्र संयोग होऊन एकत्र संबंध येणं म्हणजे नवलच नाही ना ?

या विस दिवसाच्या सुखद दुःखद स्मृति आठवतच माघारी येण्यासाठी सेंटरचा अखेरचा निरोप घेऊन गाडीत पाय ठेवला.

* *

मळे

रात वादळी वादळी
सोसाटयाचा तो वारा
नाही आसरा निवारा
धुळी मातीच्या त्या धारा

रात वादळी वादळी
शब्द मोडले, झडले
गेले सुरहि विरून
मुके आसू सुकलेले

रात वादळी वादळी
थंड तृप्त ते थैमान
भोवरा तो हिडीस अन्
गेले फूल कुस्करून

अशी वादळे वादळे
जसे निर्माल्याचे मळे
गल्लीबोळातून सौदा
भरभरले गाळे

Scanned with CamScanner

शब्द

माझ्या समोरच्या खिडकीतून मला मेघांची रांग दिसते आहे. काळे, निळे, हिरवे, पिवळे, तपकिरी, किरमिजी आणि कित्येक रंग असे पसरलेले आहेत कि, त्या रंगाना नांव देणे अजून शब्दशास्त्रज्ञाना जमलेले नाही. आणि शब्दांच्या बाबतीत तर मी अगदीच दुबळा आहे. कांही ठराविक शब्दाशिवाय मला बोलताच येत नाही. आज पर्यंतच्या माझ्या आयुष्यात जे शब्द आले ते वापरून वापरून ओढयातील गुळगुळीत गोटयाप्रमाणे झाले आहेत. परंतु तुमच्या आयुष्यात खूपच शब्द आले असतील ? देव तुमचे भले करो !

तेच तेच शब्द वापरून मी जवळच्याशी आणि दुसऱ्याशी बोलत असतो--लिहीत असतो. माझ्या अनुभवांचे विश्वही अगदीच तोकडे आहे. या चार, सहा, आठ भिंतीबाहेर दहा, बारा रस्त्यांच्या पलिकडे माझे शब्दही भटकत नाहीत. भटकतात म्हणजे काय ? मीच त्या शब्दाना घालवतो-जा निघा येथून, माझ्याजवळच काय काम आहे ? जा बाहेर-बाहेरची विद्वान मंडळी, चतुर मंडळी, प्रोफेसर मंडळी आणि बोलताना इंप्रेशन मारणारी मंडळी किती किती परिन आणि कसे कसे शब्द वापरत असतात जाऊन तरी पहा !

शब्द बिचारे ! जातात, पण हिरमुसल्या तोंडाने, खाली मान घालून, मी घरी नाही अस पाहून घरी परत येतात. व माझी चाहूल लागताच, हिन्दी, मराठी, इंग्रजी, सायन्स सारख्या पुस्तकात तोंड लपवून बसतात--बसतात कुठचे ? अद्यावत फॅशनेबल असे माझ्या पुस्तकातील शब्द माझ्या पुराण, बोथट शब्दाना थोडेच बसू देतात. मग भिऊन ते चंद्रकांत काकोडकर, बाबूराव अर्नाळकर, एस. एम. काशिकर इत्यादिंच्या पानामध्ये लपून बसतात पण तेथूनही त्याना लाथ बसते. मग काय करणार ? सरळ जुन्या शब्दकोशांच्या पानात जागा दिसेल तेथे रडत बसतात. आणि भलता दरारा आहे माझा या भंपक, बावळट शब्दांवर !

शब्द ! कशावरून नि कुठे घसरलो-छे उगीचच कुठेतरी वहात चाललो आहे. खिडकीतून दिसणाऱ्या आभाळातील वहात जाणाऱ्या ढगांच्या आकारासारखा निसटत्या नितळ रंगासारखा ! वा वा ! नितळ-काय शब्द-आहे ! सुंदर ! वंडरफूल ! आमची इतर दोस्त मंडळी वापरतात म्हणूनच वापरला मी हा शब्द-माफ करा ! नितळ या शब्दाचा नक्की अर्थ काय आहे अस जर, दरडावून विचारलात तर, सरळ तुमच्यासमोर कान धरून चार उठाबशा काढीन नि चुकलो, मला नितळ या शब्दाचा अर्थ माहीत नाही-आय ॲम व्हेरी सॉरी-अस म्हणत एखाद्या मख्खा सारखा उभा राहिन.

मघाशीच एका ढगात मला तो पिळदार अवयवाचा दारासिंग अधिक सॅंडो अधिक कॅशिअस क्ले दिसला नि मी त्याच्या रेखीव मसल्सकडे मत्सरानं टक लाऊन पहात राहिलो. आणि तेवढयात तो सॅंडो एखाद्या जख्ख म्हाताऱ्या सारखा दिसू लागला-आणि जराशान त्या थेरडयाच्या शरीरातून रूपात आणि यौवनान भरलेली अशी लेला अधिक विलओपात्रा अधिक वैजयंतीमाला अधिक xxxx आणि शेवटी तर महालक्ष्मी एक्सप्रेस मधली ती रानवट तरूण पोर बाहेर आली नि तिंन नेसलेले चक्क फेंडून हां हा म्हणता त्या निळयाशार आकाशात गडप झाली !

माझ्या मनातल्या आभाळात असेच चमत्कारीक नि विलक्षण शून्य आणि रिकाम्या भावनांचे पोकळ ढग रंगाचे नि आकारांचे कपडे पेहरून येतात व पोहत रहातात. नि लगेच वितळून, विरून, वाळून धूर होतात ! सुंदर देखणे कुरूप विद्रुप आकारहीन रंगहीन अर्थहीन ! शब्द !

आर. एन. देवार्डे
पदवी पूर्व कला (अ)

Scanned with CamScanner

आईची महति

१) आईचं प्रेम जिथे असेल ती झोपडी राजेश्वराच्या ऐश्वर्यालाहि लाजविल. हे प्रेम जिथे नाही, त्या माड्या, महाल व दिवाणे म्हणजे स्मशाने होत.

– साने गुरुजी

२) आईची पुजा म्हणजे वत्सलतेने उभ्या राहिलेल्या परमेश्वराची पुजा, माऊली म्हणजे निस्सीम सेवेची मूर्ती, उत्कृष्टातील उत्कृष्ट परमेश्वराची पुजा म्हणजे मातृपुजा होय. 'आई' या शब्दाहून आणखीन उच्च शब्द आहे कोठे ?

– रविंद्रनाथ टागोर

३) जगातील कोणत्याहि गोष्टीच्या स्मृतिपेक्षा आपल्या आईची आठवण अत्यंत सुखद असते.

– कवि यशवंत

४) आईच्या रागाच्या पाठीमागे वात्सल्याचा सागर उचंबळत असतो.

– साने गुरुजी

५) आईच्या प्रेमात गाईच्या दुधाची मधुरता असते.

– प्र. के. अत्रे

६) आई गेली तरी तिची कृपा मरत नसते, तिचा ओलावा आपणास आतून नेहमी मिळतच असतो.

– साने गुरुजी

संग्राहक– लांडे बी. आर.
एफ. वाय. बी. ए.

Scanned with CamScanner

सुवर्ण कण

१) स्त्रीचे प्रेम हे नेहमी मत्सराने मर्यादित झालेले असते, ठिसूळ जमीनीतून वहात जाणाऱ्या नदीचे पाणी हे जसे तटावरील डगरी ढासळून वारंवार गढूळ होते तसा स्त्रीच्या प्रेमाचा ओघ संशयामुळे सारखा कलूषीत होत असतो.

२) कला ही जीवनाची सावली नव्हे. तर त्याला पूर्णता आणण्यासाठी धडपडणाऱ्या मानवी कल्पकतेचा फूलोरा आहे. दडपून टाकलेली दु:खे, अवरून टाकलेले अश्रू, अपुऱ्या राहीलेल्या आकांक्षा, सफल न झालेली स्वप्ने, याची सारी आर्तता, सौंदर्य, ओज, कला प्रकट करते.

३) वेल ही स्वत: कितीही नाजूक असली तरी काटेरी कुंपनावर ती वाढू विस्तारू शकते. तीची हिरवीगार पाने व मधूर हसरी फूले त्या कुंपणाचे काटे झाकून टाकतात. पण स्त्रीचे मानवी सृष्टीतील लावण्यलतीकेचे मात्र तसे नाही. तिला आश्रयासाठी फूला फळानी वहरलेला वहरण्याची खात्री असलेला भव्य वृक्ष हवा असतो. विज पडून कोसळलेल्या वृक्षाचे पर्णहिन अंग आपल्या पाना फूलानी झाकणारी आपल्या मृदूतेने त्याच्या वटलेल्या जिवनाला माधूरी आणण्याची स्पृहा धरलेली स्त्री आज शिकलेल्या पदवीधर मुलीत सुद्धा सहसा आढळणार नाही.

४) जीवनाला माधूरी आणणारे, मनाला मृदू बनविणारे दु:खासारखे रसायन नाही दुसरे जगात रोज पायदळी तुडविले जाणारे गवत रात्रभर पडणाऱ्या, दवबिन्दूच्या ओलाव्याने जगते, वाढते. त्याप्रमाणे अनूकंपेने ओथबिलेल्या डोळ्यातून पडणाऱ्या आसवानी (म्लान) झालेल्या भावना अुमलतात–वहरतात.

प्रेषक– रमाकांत अेम्. शिंदे,
पदवी पूर्ण वाणिज्य

Scanned with CamScanner

जाळं

रंगराव पाटील
तृतीय वर्ष साहित्य

" कसलं ध्यान चाललंय म्हणायचं तरी ! "

सांजावलं, पौर्णिमेची रात्र. मावळलं तसं उगवलं. वाड्याच्या परसातील किरणं मावळतीकडं सरकली अन् उगवतीकडं उतरत गेलेल्या पायऱ्या चढून चांदणं पडदीत पसरलं. पाटलांनी कन्दीलाची याद केली नाही. भक्तीभावानं चन्द्राला हातही जोडलं नाहीन. पडवीच्या एका कोपऱ्यात हवेला घातलेल्या लाकडी खाटेवर तक्क्याला टेकून ते विचारात हरपून गेलं होतं. समोरच्या खांबचं सावट त्यांच्या अर्ध्या अंगावर पडलं होतं. जनाबाई चौकटीच्या आधारानं पडवीत डोकावल्या. पडवीतली शांतता त्याना कसीशीच वाटली. पाटलांच्या करड्या चेहऱ्यावर विचाराचं सावट पाहून त्यांना त्यांची किव आली. म्हणून त्या म्हणाल्या,

" कसलं ध्यान चाललंय म्हणायचं तरी! "

जनाबाईंच्या बोलानं पाटलाना जाग आली. भारावलेला पाय जवळ घेऊन दुसरा पाय सरळ करीत ते नुसतं हुंकारलं. पुन्हा मुक्यानंच थोडा वेळ गेला. घटकाभरानं कोपऱ्यात पाल चुकचुकली. पाटील पुटपुटलं,

" क्रिष्ण ! क्रिष्ण ! ! "

" सज्जन येईल आताच्या गाडीनं. " अवघडून उभ्या असलेल्या जनाबाई म्हणाल्या.

" हूं ऽऽऽ" पुन्हा पाटलांनी नुसता हुंकार फोडला.

" हूं . . . म्हणजे ? "

" तार बघून ऱ्हायचा नाही. "

" आल्या आल्या विचारील तारेबद्दल . . . . काय सांगायचं तरी ! "

" डोंबल ! "

" म्हणते, किती जीवाला लाऊन घ्यायचं ते ? किती जळायचं माणसानं ? "

" हं ऽऽ किती जळायचं. . . . . नाही- मी जळत नाही. . . . माझी . . . या वाड्याची आब्रू जळते. आता गाढवावर बसवून धिंड काढा माझी गावातून. . . . आणि तेवढंच काय ते राह्यलय मागं. "

" घडलं ते कुणाला हवसं होतं का ? यातून मार्ग नको का काढायला ? "

" काढा. . . खुषाल काढा मार्ग. . . पण उगीच माझं डोकं खाऊ नका. "

आणि पाटलांनी तोंड बंद केलं. जनाबाई माजघरात वळल्या. आण्णा माजघराच्या भिंतीला टेकून

Scanned with CamScanner

आई-वडीलांचं बोलणं ऐकत होता. तो नुकताच मळयातून आला होता. चांगला शिकलेला पण नोकरीत त्याला रस नव्हता. बी. ओ. ची चारही वर्षं संपवून त्यानं शेतीकडं लक्ष द्यायला सुरूवात केली होती नाही तरी शेतीचं बाबांना आता निभवत नव्हतंच. गडी माणसं राबऊन घेणं त्यालाच भाग होतं. सज्जन त्याचा मोठा भाऊ जरूर नसताना नोकरीच्या फंदात पडलेला. 'आजपर्यंत या वाडयातून नोकरीसाठी कुणीही बाहेर-गांवी गेलेलं नाही. या उपर कुणाला जायचं असंल तर खुषाल जावं त्याना त्यांचं मार्ग मोकळं आहेत'' बाबांची ही पडत्या फळाची आज्ञा समजून सज्जन मुंबईला एका बऱ्यापैकी कंपनीत नोकरी करीत होता. सहा महिन्यापूर्वीच त्याचं लग्न झालं होतं. सूनबाई गुणी भेटली म्हणून सासू-सासरे खुषीत होते. शिकलेली नाही पण घरंदाज आणि समजुतदार म्हणून तिच्यावर सर्वांची मर्जी होती. हे सारं गृहचित्र आण्णाच्या डोळ्यासमोरून सरकू लागलं.

'आण्णा केव्हा आलास मळयावरून?'

'आत्ताच – – –' आईला समोर पाहून आण्णा अस्पष्ट पुटपुटला आणि न्हानीघरात गेला. पायावर पाणी घेऊन टॉवेल शोधू लागला. पार्वतीनं स्वयपाक-घरातून आण्णाच्या अंगावर टॉवेल फेकला.

' सूनबाई – – – आताशा काय झालंय असं उपऱ्यागत वागायला? '

'विटाळ होतोय भावजींना – – – जवळ जायची सोय नाही त्यांच्या - - - दिलाच नसता मी पण ते शोधू लागले म्हणून - - - तेही राहील आजपासून'

आण्णानं आवंढा गिळला. जनाबाई उगीच राहृयल्या शब्दाला शब्द वाढवायचा नव्हता त्याना. पारू अलीकडे वरचेवर वर्देळीवर येत होती; तरी जनाबाई सांभाळून घेत होत्या. त्यांच्या जीवाला कात लागली होती. मनानं झुरणी घेतली होती. आण्णाला चहा आणायला म्हणून त्या स्वयपाक घराकड वळणार तोच पाडवीतून सज्जनची हाक आली.

' आई – – – कुठं आहेस ? '

' सज्जन ऽ ऽ ऽ कितीरे वाट पहायची तुझी ! लग्न न्हाऊन गेलास तो आज परत फिरलास ! ' जना-बाई पुढं झाल्या. त्याला उराशी कवटाळलं.

' बरी आहेस ना ? तार बघून कसला घाबरलो म्हणत्येस ! '

' बघ की कशी आहे ती– – – समोरच आहे तुझ्या. '

' मग तार उगीच केली म्हणायची तर– – – बरं आण्णासाहेब काय म्हणत्ये तुमची फळबाग? आणखी बाबा कुठे दिसत नाहीत ते ? '

' पडवीत झोपलेत. ' आण्णा हासला. पण आळवावरचं पाणी वरंगाळावं तसं त्याचं हासू क्षणात लोपलं.

– – – जेवणं झाली. कोण कुणाशी कारणा-शिवाय बोललं नाही. एकटा सज्जनच काय तो बडबडत होता. पार्वती त्याच्याशी बोलायचं टाळीत होती. लाज-ण्यांचीच ही रीत म्हणून तिचं त्याला काय वाटलं नाही.

सगळी झोपायला गेली पण जनाबाईना झोप येत नव्हती. त्या अंथरूणात तळमळत होत्या. डोळ्यातील कढत आसवांनी उशी भिजवीत होत्या. त्यातच देवघरा-तील कुजबुज त्यांच्या कानावर पडली. त्यांच्या पोटात धस्स् झालं.

' नाही – – – नाही – – – दूर व्हा – – – आता ते शक्य नाही '

' म्हणजे ? काय झालं तरी काय ? '

' हं – – – काय झालं ? आगीजवळ लोणी ठेऊन खुषाल पळ काढलीत – – – त्यावर मायला फावलं ते आज. सांभाळायची नव्हती तर विहिरीची वाट का दाखवली नाही लग्न झाल्याबरोबर ? '

Scanned with CamScanner

' अगं स्पष्ट सांग ना - - - असं कोड्यात काय टाकतेस ? '

' ऐकायचंच असंल तर दम धरा. आज या वाड्यात कुणाला झोप नाही. भिंतीभिंतीला कान भिडलं असतील. आब्रूचं खोबरं झालं आधीच. ते उधळायला लावू नका मला. '

' पार्वती तुला वेड-बिड लागलं नाही ना ?

' बरं होईल. निदान वेडी म्हणून तरी जगाच्या नजरेतून सुटेन. मेंली भोगायची ही चोरी या जन्मात निदान कर्माची फळं उघड्यावर तरी उधळायला मिळतील, वेडेपणाच्या नांवावर ! '

- - - आणि त्यानंतर बराच वेळ हुंदकं येत राह्यलं. जनाबाई निपचित पडल्या होत्या. अंग लोळा–गोळा झालं होतं. गात्रं थिजली होती. मनानं धास्ती घेतली होती. घडलं यावर विश्वास बसत नव्हता पण डोळं विश्वास घात करीत नव्हतं. कान दगा देत नव्हतं. जखमेच्या वेदना जखमेतच रट्रट्न होत्या. रक्तच काय ते ओघळायचं उरलं होतं.

पहाटेच सज्जन मळ्यावर जायला निघाला. जनाबाईनी त्याच्याकडचं लक्ष नसल्यासारखं केलं. ' कुठे चाललास ?' म्हणून विचारलं नाही. आपल्या पांढऱ्या केसावरून त्या हात फिरवीत राहिल्या. पडवीत झोपलेल्या सासऱ्यावर ओझरती नजर टाकून पारूही वाड्याबाहेर पडली. जनाबाईचा फिरता हात थांबला. नजर दरवाजात खिळली. वेड्यासारख्या त्या पहातच राहिल्या.

मळ्यात वस्तीच्या घरासमोर सज्जन ताटकळत होता. पारूला आलेली पाहून तो घरात शिरला पाठोपाठ पारूही आत गेली. सारं अंग झाकून ती अवघडल्या स्थितीत भिंतीला टेकून उभी राहिली.

' पार्वती काय प्रकार आहे ? ' तिन नुसतं वर पाहिलं. त्याच्या चेहऱ्यावर अतूरता होती.

' कसं सांगू ?' तिनं पुन्हा खाली मान घातली. हुंदका आवरला.

' किती अंत पाहणार आहेस गं ?' सज्जनने लाडीकपणे तिचा हात धरला. गोंजारला. पण तिनं झट्कन हात सोडवून घेतला. तोंड झाकायला पदर उचलला आणि तिचं उभार पोट त्याच्या नजरेस पडलं. त्याला शिरशिरी आली. त्याच्या मनाचा थरकाप उडाला. हातपाय लटपटू लागलं. तिच्या गालावर एक सणसणीत थप्पड लगावून थडथडते दात आवरीत तो म्हणाला,

' म्हणे, कसं सांगू ! सांग की शेन खालं म्हणून. '

आणि दुसऱ्या गालावर बसलेल्या थपडीनं तिच्या डोळ्यासमोर काजवं चमकलं. मग एकामागून एक थपडा तिच्या गालावर वाजू लागल्या.

'ऐकून तरी घ्या' ती चित्कारली. त्यानं हात सावरला.

'सांग काय सांगायचं ते'

'एकदाच आले होते शेतावर' ती तोंडाला पदर लाऊन हुंदक दाबीत म्हणाली 'सासूबाई होत्या बरोबर त्या परतल्या भाजी घेऊन. मी थांबले - - - एकटीच - - - संतू भाजी काढून दिल ती घेऊन ये'असं सासूबाई म्हणाल्या म्हणून - - - '

'कोण? संतू?'

'त्याचा संबंध नाही. पुढ ऐका मला घरात बोलावलं; कायतरी निमित्त सांगून. मी गेले. त्याच मी मन ओळखलं नाही - - - आणि - - - ' ती सुस्कारू लागली.

'पण कोण तो?' गालफाडाजवळ गेलेला त्याचा हात तिनं धरला अन् म्हणाली,

Scanned with CamScanner

— 'ऐका आदी. मग जीव द्यां हवा तर माझा' थोडा वेळ थांबून ती म्हणाली, 'मग मी विहिरीत पडायला गेले. पण त्यांनी तसं करू दिलं नाही. ते रोजच माझ्या पाळतीवर राहू लागलं. मला मरणं अशक्य झालं आणि जगणंही अशक्य झालं. मी कुणाला बोललेही नाही याबद्दल. प्राणापेक्षा घराण्याची आब्रू मोलाची वाटली मला.'

'पण कोण तो? नांव काय त्याचं?' त्याच्या डोळ्यात रक्त उतरलं.

'तुमचा भाऊ - - - भावजी — — — ती कापऱ्या आवाजात म्हणाली.

'कोण? आण्णा?' तो हाताच्या मुठी आवळीत ओरडला.

'होय — — — खोटं वाटत असेल तर ती कुऱ्हाड घ्या कोपऱ्यातली' असहायतेनं ती म्हणाली.

'हं ऽ ऽ मादरच्योद' सज्जनानं मुठी आवळल्या. पिसाळलेल्या कुत्र्यागत गुरगुरत तो पांदीला लागला. पारू शहारली पण लागलीच तिन स्वतःला सावरलं.

पारूनं उसात पाणी पाजणाऱ्या सन्तूला हाक मारली. रानटी जनावर घसघसत झाडीतून बाहेर यावं तसा पोत्यांच्या वटरात लपेटलेला सन्तू उसाच्या पाटा-तून बाहेर आला.

'काय वैनीसाब भाजी-बिजी- - —'

'भाजी नको. गांवाकडली वाईट बातमी समजलीय- - - - चल, पोहचवून ये मला. घरी मामंजींना बरं नाही, म्हणून भावजींना येता-येत नाही. चल तू- - - आटीप लवकर.'

सन्तूनं पुढं न बोलता इंजन बन्द केलं. हातपाय धुऊन शर्ट झाडलं. उन्हाच्या डोंबान त्यांनी तीन कोसा-वरचं पिंपळगांव गाठलं. पारू सरळ नारूच्या मळ्या-जवळ आली. नेसणात खोचलेले पाच रुपय सन्तूच्या हातावर ठेऊन म्हणाली,

'जा- - - - हॉटेलात खा- - - - जा[illegible] आता- - - - काळजी करू नकों माझी- - - [illegible] मालकाला सांग की पार्वतीनं जनगांवकडं [illegible] पाठ फिरवली म्हणून- - - - - पुन्हा इकडं [illegible] भानगडीत पडू नका म्हणून सांग.'

'पण- - - -' सन्तू घुटमळला.

'एक शब्द सुद्धा बोलू नकोस. जा आता'

सन्तू परतला. पारू सरळ मळ्यात शिरली. ना[illegible] धाववरच्या लिंबाखाली स्वस्त बसून होता. ती पाय[illegible] वाजवता त्याच्या पाठीमागं गेली. तिनं त्याच्या काना-जवळ आपलं हात नेऊन हळूच हालवलं. त्यानं चट्‌क[illegible] परतून पाहिलं.

'कोण- - - -पारू!'

ती खळखळून हसली. ओंजळीतून बांगड्या खळा-ळ्यात तसं हासू ओठातून पाघळलं. तो झेलीत नारू म्हणाला,

'पिंजऱ्यातनं पारवाळ सुटलं म्हणायचं!'

'होय बाबा — — — जनमांचा तुरुंगवास संपला बघ एकदाचा.'

'कसं काय फेकलंस जाळं!'

'छान! बरोबर केलं बघ सारं.'

'अगं ए- - - - तीन दिवस नांदलीस तर बाम-नावाणी बोलाय शिकलीस की! बरं बामणीबाई, काय हालहवाला सासरवाडीचा?'

'बरोबर झालं बघ सारं. बसलं असतील गुला[illegible] आता एकामेकांच्या उरावर.'

'अगं म्हणत्यात ते खोट हाय व्हय. दावणीच गुर दावणीलाच येणार. ते मस्त वडून बोंबीला लावा[illegible] बघतील; खरं ते जमायचं कसं!'

'— — — — —'

Scanned with CamScanner

'अगं गप्प का अशी ? माझं पाखरू दुसऱ्याच्या पिंजऱ्यात राहील कसं ?'

ती खुद्कन हसली. त्याच्या गळ्यात घट्ट मिठी मारली आणि त्याची बोटं तिच्या केसातून फिरू लागली. त्याच वेळी उसाचं निळं-पांढरं तुरं ओशाळलं. शेजारची बाभळ खुद्कन हसली. लाजून चूर झाली. दुसऱ्यांदा – – – – ती वेळ नारूला आठवली. त्यान पारुला विचारलं,

'पारू याद झाली असलं तुला – – – काय इसारलीस इतक्यात ?'

'हूं, बरी इसरन !'

आणि दोघांच्या डोळ्यापुढून ती घटना सरकू लागली.

– – – – – पारूच्या लग्नाचा दिवस उद्यावर आला होता. सहामहिन्यापूर्वीचीच ही दुसरी गोष्ट. ऐनवेळी आकाशात ढग जमावत तसं पाहुण्यांचं थवंच्या थवं चव्हाणांच्या वाड्यावर उतरत होतं. वऱ्हाड न्यायला आलेल्या गाड्या पाहून पारूच्या पोटात वणवा पेटला. काळजाला काटं बोचलं. मस्तकात डोंगळं शिरलं. हातातला हिरवा चुडा तिला कचकड्यागत भासू लागला. जमलेली सारी भुतावळ आपल्या वाईटावर उठलीय असं वाटून ती वैतागून गेली. वाड्यातल्या गिद्याड घाईत तिचं मन रमेना म्हणून ती परसात आली.

दिवस माथ्यावर पेटत होता. उन्हं जळत होती. जीत-जीत्रापाला जाळीत होती. जवळच्च राणात जाणाऱ्या पांदीवर चिट पाखरू नव्हतं. आसपासचं शिवार भकास दिसत होतं. ती करदळीच्या ताटव्याजवळ आली. ताटव्यावर फुलपाखरांनी गर्दी केली होती. तिच्या डोक्यात विचारांचं तांडव चाललं होतं. तिला नकोसा दिवस उद्या उजाडणार होता. त्याच्या विचारानं ती धास्तावली होती. नकळत तिन करदळीचं एक फुल खुडलं आणि कुस्करून अर्धवट उमललेल्या कळीवर फेकलं. तिच्यावर बसलेला भुंगा घोंगावत उठला. कळी वाऱ्यावरोबर गिरक्या घेऊ लागली. तिच्यावर बसायच्या नादात तो पाटशीवणीचा खेळ खेळू लागला. पण वाऱ्यापुढं त्याचा निभाव लागला नाही. पारुला वाऱ्याचा राग आला. वाड्यातली सारी माणसं तिला वाऱ्यासारखीच निर्दय वाटू लागली. तिला वाटलं, हळूच देटाला धरून कळीला थांबवावी इतक्यात पांदीतून हाक आली,

'पारू ऽ ऽ'

तिनं वळून पाहिल. पांदीत नारायण उभा होता. तिचा त्रासलेला चेहरा फुलला. पण क्षणभरच. लगेच ती गोरीमोरी झाली. गाल फुगवून म्हणाली.

'बोलू नकोस जा. कुठं व्हतास चार दिवस?'
'का?'
'मला कायतरी सांगायच हाय'
'मग सांग की'
'इथं कसं सांगायचं? कोण तरी – – –'
'मग कुठं?'
'तू कुठं चाललास आता?'
'मळ्यात'
'आणि कोण हाय तिथं?'
'कोण असणार? असणारी टाकून चालली'
'बरं नारू मी यीन मळ्यात – – तू चल म्होरं'
'मळ्यात?'
'का – – काय माशी शिकली आणि?'

आणि तो घुमान निघून गेला. तो पार दृष्टीआड झाल्यावर ती वाड्यात शिरली. पण ती वाड्यात रमली नाही. अपराधी मांजरीसारखी ती थोडी आईजवळ लुडबुडली. सगळ्यांच्या डोळा चुकवून ती परसात आली. कोण नाहीसं पाहून पांदीला लागली.

Scanned with CamScanner

तिनं मला जवळ केला. विहिरीच्या काठाला धावंवर नजर टाकीत ती केळीच्या बांधानं खोपटाकडं वळली. नारू वाटेला डोळं लाऊन बसला होता. ती खोपटाच्या ठेंगण्या दारातून आत डोकावली.

'य; किती वाट बघायची?' ओटीवर लवंडलेला नारू उठून बसत म्हणाला. पारू आत गेली.

'खरच, वाट बघत व्हतास माझी ?'

'तर काय उगीच झोपलोय व्हय? '

ती खोपटाच्या दारातून बाहेर पहात उभी होती. घटकाभर कुणीच बोललं नाही.

'उभी का? बस की' नारू तिचा हात धरून बसवीत म्हणाला. तिनं डोळ्याला पदर लावला.

'पारू, तुझ्या डोळ्यात पाणी?'

'व्हय नारू शेवटी व्हायचं तेच झालं'

'ते कळंल मला. म्हणूनच आलो व्हतो गांवात. एकदा दिसलीस तर बघून तरी घ्यावी म्हणून.' त्याच्या पापण्या ओलावल्या. तो एकटक खोपाटाच्या आडयाकडं पहात राहिला.

'एकदा बघून समाधान झालं असतं तुझं ? सुखात जगला असतास तू ? '

नारूनं तोंड उघडलं नाही. त्याला गद्‌गदा हलवीत पारू म्हणाली,

'नारू बोल की. माझ्यावाचून जगला असतास तू ? '

'मग काय करायचं ? तुझं दादा पडलं इनामदार ! '

'हं; इनामदार ! इनाम गेलं मातीत मिसळून. आता दार तेवढं व्हायलंय ! '

'इनाम गेलं नी दार व्हायलंय. खरं त्या दारातनं हुत्ती जायचं असत्यात. माझ्यासारख्या कुत्र्यासनी बंद हाय तुझं दार. '

'असं बोलू नको नारू. असं कोण बोललं तुला?'

त्याच्या गालावरून ओघणारी आसावं तिनं आपल्या पदरानं पुसली.

'तुझं दादा, दाजी चव्हाण. '

इनामदार असलं म्हणून काय झालं ! माणसं ओळखावीत माणसानं ! मग तू गप्पच राह्यलास ?'

'मग काय करणार ! मी भिकारी म्हणून त्यांच्याकडं गेलो व्हतो. तुझी भीकमा गायला. पण पसरलेल्या पदरात त्यानी शिव्यांची लाखोलो ओतली. आणि ती मी मुकाट्यानं घेऊन आलो. तुझ्यासाठी फक्त तुझ्यासाठीच पारू. ' त्यानं डोळ्याला हात लावला.

'नारू, रडू नको. माझी शपथ हाय तुला. '

'पारू पुढं काय करायचं ते तूच सांग. तू दिल्या घरात सुखी व्हायलीस तर इथं मी दुःखातबी सुख मानीन. तुझ्या आठवणीनं जळत जळत राहीन. रातीच्या राती जागून काढीन. तुझ्याकडं वड खाणाऱ्या माझ्या मनाला दावं लावीन. खरं तू सुखी व्हा त्यातच माझं सुख हाय. '

'नाही नारू. असं बोलू नको. मी आता परत जाणार नाही. तुझ्यावाचून घडीभर जगणार नाही. मी तुझी हाय. मला तुझी म्हण नारू – – – – मला तुझी म्हण. ' तिनं त्याला घट्ट मिठी मारली. मुसमुसून रडू लागली.

'पारू – – --ए माझ्या पारवाळा – – – असं धुमू नको. तू माझीच हाईस - - - तुझं माझं नातं साता

जन्माचं हाय – – – जसं झाड आणि सावलीचं–पाणी आणि मासळीचं – – – तसं तुझं आणि माझी – – – परमेश्वरबी ते तोडणार नाही ? '

' खरं – – – खरं बोलतोस नारू ? ' गळ्यातील हात काढीत पारू म्हणाली.

' अगदी खरं. '

' शपथ गे माझ्या गळ्याची. '

' शपथ घेतो खरं आदी माझं ऐक. '

' सांग – – – लवकर सांग. '

' तुझा नवरा – – – '

' कोण माझा नवरा ? नारू काय बोलतोस हे?' त्याला पुढं बोलू न देता पारू म्हणाली.

' अगं ऐक तरी आदी- – - त्यो मुंबईला हाय म्हणं ! '

' व्हय- - - - - त्यो जाऊदे मसनात. पुढे सांग. '

'– – – – – – –' त्यानं सारं सांगीतलं. समजावून दिलं. पारू कायमची आपली व्हावी म्हणून त्यानं डाव टाकला. जाळं फेकलं. तिच्या हांतात ठिणगी दिली आणि शेवटी बजावलं,

' नीट टाळकं चालाव. माणसानं आवसंच्या काळोखात उडत्या पाखराची पिसं मोजावीत. आणि हे नाही जमलं तर तो माणूस कसला ! म्हणून म्हणतो हुषारीनं जाळं टाक. न्हाईतर तुझच पाय अडकून घेशील. पांडवांचा कोण पोरगा व्हता म्हणं. रागारागानं कशात शिरला खरं भाईरच येता यीना त्येला. तसं व्हायला नको. '

' त्येची काळजी नकोमाझ्या राजा. तू पाठीवर असल्यावर मी दुनिया पालथी घालीन. '

' अगं येडे ! तेवढं काय करू नको, दुनया पालथी घातल्यावर आम्ही न्हायचं कुठं ? '

' थट्टा पुरे कर. आदी शपथ घे. '

' शपथ घीन खरं तुज्या गळ्याची नाही बाई. '

' तर– – – –? '

' याची- - - - ' म्हणत त्यानं तिच्या ओठावर ओठ ठेवलं. ती ही त्याला बिलगली.

- - - - - आणि खोपटाच्या दारातून सरपरट आत आलेली मावळत्या सूर्याची किरणं लाजली. हळू पावलानं मागं सरली. समोरच्या माडांच्या खट्याळ सावल्या खोपटात डोकावू लागल्या. दारात घुटमळणारं चावट वारं खोपटात शिरलं. धाववरची बाभळ चुड्याचा किन्‌किनाट ऐकूण लाजून चूर झाली. आणि केळीच्या बांधावरून कानोसा घेणाऱ्या धावड्याकडं पाहून खुदकन हसली– – – – –

❋ ❋ ❋

वाचलेले, सुचलेले आणि वेचलेले

पाय

पाय म्हणजे घोट्याखालचा तंगडीचा भाग. इंग्रजीत पायाला ' लेग् ' अथवा ' फूट ' म्हणतात. कानडीत ' कालु '; हिन्दीत ' पाँव ' उर्दूत ' कदम ' आणि संस्कृतमध्ये ' पाद ' किंवा ' चरण ' असे म्हणतात.

प्राध्यापक आणि मास्तर मंडळींचे टेबल, सत्यनारायणाच्या पूजेचा चौरंग, झोपण्याचा पलंग आणि मंत्र्यांच्या खुर्च्या यानाही पाय असतात

पाय या अवयवावरच शरीराची संपूर्ण इमारत उभी असल्याने पायाला फार महत्व आहे. पाय हे कधी चपळ असतात. तर कधी जड होतात. नोकरी निमित्य इंटव्हयुला जाणाऱ्या उमेदवाराचे चपळ असतात आणि इंटरव्हयू नंतर जसे जड होतात तसे.

सभा-समारंभामध्ये पांढऱ्या टोपीचे स्वागत होते. पण पांढऱ्या पायाची मात्र घरी-दारी शोभा होते. शोभा याचा अर्थ अशुभ-अवलक्षण उदा- घरी एखादी म्हैस आणली असता घरात एखादी अशुभ घटना घडताच तो पायगुण म्हैशीचा समजून ती म्हैस पांढऱ्या पायाची किंवा अवलक्षणी ठरते.

काम होताच कांही स्वार्थी माणसे आपला जो अवयव वर करतात, त्या अवयवाला तंगडी म्हणतात, पाय नव्हे. तसेच मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात असा एक वाक्प्रचार आहे. मुलाचे म्हणजे नवऱ्यामुलाचे नव्हे किंवा नवऱ्यामुलीचेही नव्हे!

निवडणुकीच्यावेळी होतकरू उमेदवार उमेदवारांचे पाय धरतात- हे पाय वेगळे. आणि कांहीजण आपल्या सौभाग्यवतीची सातव्या अवघड बाळंतपणातून सुटका व्हावी म्हणून देवाचे पाय धरतात, ते पाय वेगळे. आपण आपल्या स्वतःच्या पायावर धोंडा पाडून घेतो आणि दुसऱ्याच्या पायातपाय अडकवून किंवा घालून त्याला सरळ आडवा करतो.

पायातील वहाण पायात बरी, अशी एक म्हण आहे. त्याऐवजी पायातील बूट किंवा खडावा पायातच बऱ्या, असे म्हणण्याची रीत नाही. तसेच कांही व्यक्तींच्या पायावर भोवरा असतो, म्हणजे ती व्यक्ती सदा-सर्वदा भटकत असते. उदा- लोकप्रिय मंत्री-महाशयांच्या पायावर भोवरा असतो, ते आपल्यास चुकूनही कधी आढळणार नाहीत. अशा नामदार मंत्र्यांच्या पायास वहाण बांधलेली असते.

मित्रहो ! आपल्या शरीरातील ' पाय ' हा अवयव किती मनोरंजक आहे, नाही का ?

आर. एन. देवर्डि
पदवी पूर्व कला.

प्रायश्चित

लेखक- पोवार पी. डी.
शिवराज कॉलेज, गडहिंग्लज.
टी. वाय्. बी. कॉम.

" जाई ऽऽऽ ! "

अशी लांबून समोरुन हाक आली. आणि मी दचकलो. वास्तविक ना घार, ना विचार अशा अपरिचित ठिकाणी मला दचकण्याचे काहीच कारण नव्हते. एकाच नावाची अनेक माणसे असतात की ! अशी मी मनाची समजूत करीत होतो. पण ' जाई ' या हाकेने पूर्वस्मृती घुसळल्या जात होत्या. आणि त्यातील कांही सुवर्णकण मन:चक्षुसमोर रेंगाळत होते.

आम्ही सातवीच्या वर्गात होतो. सहावीच्या वर्गात जाई आणि सुमन या दोन मुली होत्या. जाई उंच, सडपातळ. शामल वर्णाची होती. दिसायला फार देखणी दिसे, चवळीच्या शेंगेसारखे लांबसडक, तरतरीत नाक, चाफेकळी सारखे दिसायचे, पाणीदार टपोरे डोळे, विशाल कपाळ, कुरळे केस, मला सार सार कांही आठवू लागलं.

पात्र चिनार गावच्या वाटेवर होते. आकाश ढगाळलेले होते. ढगातून लागणार ऊन उष्मा वाढवित होत. उन-सावलीचा खेळ चालू होता. ढगांची छाया पिकावरुन पळे, पिकांचे वाऱ्याने झुकलेले शेंडे, पुन्हा ताठ होऊन तळपताना, समुद्रात बुडी मारुन वर उठतात असे वाटे. डाव्या हाताला उसाचा मळा, उजव्या हाताला उजाड माळ. रस्त्याकडेला एक मोठे आंब्याचे झाड होते तेथे मी बसलो. घाम पुसला. सहजपणे हात. पान तंबाखुच्या साहित्याशी चाळा करीत होते. समोर उजाड माळावरुन एक मैलावरून चिनार गावच्या शाळेचा पत्रा दिसत होता.

दोन्ही वर्ग त्या एकाच शाळेत होते. अलिकडे सहावी आणि पलीकडे सातवी म्हणजे आमचा वर्ग. मी एके दिवशी शाळा सुटल्यानंतर पाटीदप्तर घेऊन रस्त्याने जात होतो. जाई माझ्या पुढे होती. मी तिच्या जवळून जाताच ती एकदम किंचाळली.

" काय झालंय् मेल्या तुला पाय फरफटायला, अंगावर धूळ आली ना ?

येरवी मी तिची धूळ झटकून दिली असती. पण शाळेत अपमान ? मी फार चिडलो. म्हणालो- एवढी कुठं अप्सरा लागून गेली आहेस ?"

तिच्या तोंडाचा पट्टा सारखा चालूच होता. फार फटकळ. एखादेवेळी तोफेच्या तोंडी जाणे परवडेल.

Scanned with CamScanner

तुझ्यात रमावे

हुर हुर वाटे
मन माझे तुटे
एकटे एकटे
तुझवीण - - - -

वृन्दावनी यावे
तुजला भेटावे
मोकळे बोलावे
तुझ्यापाशी - - - -

वेणु ही ऐकावी
रासही खेळावी
धेनु ही चाटावी
तुझ्यासंगे - - - -

राधेशी बघावे
मीरेशी भेटावे
तुझ्यात रमावे
जीवे भावे- - - -

जम्बू (उर्फ) चंद्रकांत इश्वर गोरूळे
एफ. वाय. बी ए.

मना सज्जना-

मना सज्जना नको करू रे अभ्यास
उगी कां सायास करीतोसी

करुनी अभ्यास, कोण झाला मोठा
कशास रे खोटा कांगावा तो

ऐकरे मना धीराच्या गोष्टी चार
उपयोगी फार जीवनामध्ये

कशाला भितोस उगी परिक्षेला
कॉपी सोबतीला असू द्यावी

तुला नाही होत अभ्यास रे जेंव्हा
ड्रॉप घ्यावा तेव्हा निश्चितपणे

कॉलजचे जिणे नाही पुन्हा येत
मजा मनसोक्त करावी रे

जरी झाला दन्ड नको जाऊस भिऊन
महत्मा शिक्षेविणा कोण झाला

मना सज्जना, झाला उपदेश माझा
आता दाखवी तुझा पुरुषार्थ तो

पी. डी. पोवार
B. Com. III

लगीन

लेखक- श्यामलाकांत गवस
प्रथम वर्ष साहित्य
बी. ए. आय. बी.

नुगत्याच दाराबाहेर पडलेल्या खन्डू बोरकाडचाला बघून धोंड्या चपापला.

' आयला ! नव्हं त्या येळंला येंतु म्हणूशान दत्त असतुंय. त्या दिवशी फजिती केली माझी. आनी पोरबी बातरट! मागन पळता भुई नकावडी झाली. कच्या नक्षत्रावर जलामलाय कायकी लेकाचा. कायबी काम नेमतुंय भला, आनी ह्यो घुबडागत लांबनचं घुब्बुऽऽल करतोय भला. म्हातारडा झालाय पन तरण्या पोरीगत चालतोय. आत्ता आनी कशाला आलात कुणाला धक्कल' धोंड्या मनासीच पुटपुटत व्हता. मोडक्या चौकटीन जर धडक मारली नसती तर किती उशीर बडबडला असता कुणाला ठाऊक. डोक्चं चोळता चोळता धोंड्या म्हटला ' बा, खंड्या म्हातारा का आल्ता- - - - ? '

' आरं लेका, गाडवा एवढा झालास पर कसं बोलावं, वागावं, कसं चलावं हेच समजत नाय तुला. आता बायकू केली तर उद्याला चार पोरांचा बा व्हसील. कवा अक्काल यायची तुला- - - - ? ' दाराला टेकून बसल्याला म्हातारीनं मधीच त्वांड खुपसलं.

' तुला तरी अक्काल हाय म्हातारी, ? आनी येकादया येळी असती तर बरबरीच्या पोराला असं म्हणतीस - - - ? ' धोंड्या जरा हसतच म्हणाला.

' तसं नव्ह लेका, खन्डूदा आल्ता त्यो तुझ्याच लगनाच्या इंच्यारपूसीसाठी, असली माणस पावलाला उप्पेकी पडतात; असं वंगाळ बोलू ने, खन्डूदाची केसं पिकली तरीबी त्येला खन्डचा म्हणतोस- - - - ? ' म्हातारी समजायला गेली पन धोंड्या खवताळला. लगनाची गोष्ट काढल्या काढल्या त्यो पिसाळलेल्या कुत्र्यागत खेसकला.

' म्यां हजारदा बोंबलून सांगतुय लगीन करून घीत नाय म्हणूनशान तरीबी त्या घुबडाचं ऐकतीस ? अस्सा व्हणार म्यां ! '

' मग हांटचां त्या किसनीची कळ का काढलातास् ?' म्हातारी किंचाळली. त्या सरसी धोंड्या गप्पगार झाला ! आनी मनातल्या मनात म्हटला–

' च्यायला म्हाताऱ्यानं कवा सांगितलंय वाटतं; त्येच पेकाट मोडल्या बिगर त्यो गप नाय व्हायचा. ' आनी लगेच वटवट करत्याल्या म्हातारीला म्हणाला ' कशाला येडाला ख्वॉड आन् जात्याला प्याड लावाय लागलीस ? ' या धोंड्याच्या माघारीसाठी आन् मागेची वल बघूशान म्हातारी म्हणाली ' बाबा धोंडिबा, माझ्या शाण्या लेका, लवकर लगीन करून घेरं. लेका, आमच्या शेणी आता वड्यावर गेल्याती. आज हांय तर उद्याला नाय. पिकल्या झाडाचं पान कवाबी गळायचंच. तवा डोळ्यासमुर एकदाच तांदूळ पडू देत. तुझं लगीन झालं की, खुशाल मरायला रिकामी झालो बघ ! '

Scanned with CamScanner

'आर, चार खेड्यातं हात धरणारा माझ्या बरुबरं उठत नाय. लगीन केल्यावर तुरकाटी पैलवान व्हईन म्हाईत हाय- - - ? ' धोंड्या.

' इस्तू पडला तुझ्या पैलवानकीवर, माझी हाडं जायालागल्यात काशी रामेसूरला आनी हचो पैलवानकी करतोय मसणाची. म्हातारीनं त्वांड चालू केलं आनी धातापत्तर घुम्यागत गप्प बसलेला म्हातारा भसाड्या आवाजात बोलला, 'धोंड्या, नाम्या कूऱ्यागत लगीन करून घे नायतर झाडाला बांधूनशान तांदूळ टाकू' धोंड्या दगडच न्हायला. काय म्हणाव हयेच त्येला समजचंना. आगाव बोलाव म्हणून म्हटला. 'बायला समदं घरदारच माझ्या हातधुवून पाठी लागलंय' या उप्पर म्हातारी तनतनत उठली, 'आरं हयेचं मडं बसीवलं- - - तुला लगीन करून घे म्हटलं म्हणजे काय केलंरं तुला— कसली पाठ घेतली तुझी- - - - - ? ' धोंड्या गडबडीत म्हणाला 'म्हातारी, म्हातारी तुला काय सांगू- - - - ? ' आता ह्यो कायबी सांगतोय कायकी म्हणून म्हातारी हळूच इचारती कशी 'काय-रं धोंडबा- - - -? काय सांगतुंस- - -? '

' म्हातारी आज माझं मडं बसवालीस, उद्याला माझ्या धोंड्यारं ऽऽ म्हणून लागसील हाणूनबडवून घ्यायला '

' अरं माझ्या सुडक्या ऽऽ ' धोंड्या हासतच बाहेर पळाला.

धोंड्या नावासारखा आडदांड खरा पन गमतीला आला की बारक्या पोरासंगट लोळायला बी मागपुढं बघायचा नाही रागात आला की कुणाच्या बाला ऐकायचा नाही. गावतली माणसं त्येला लक्ष्मीचा बळू म्हणून माघारी मन समाधानी करीत. नाकारुपानं देखणा नव्हता खरं आवाजानं मजेशीर व्हता.सहज जरी बोलला तरी लोक उफडी पडून हसत असायची.

धोंड्या घराबाहीर पडला खरं पन मन मातुर धांगडधिंगाना घालत व्हतं. चलगे त्याला गावातील चार बाप्यानी केलेली थट्टा आठवली. त्ये बोलनं त्येच्या काळजात रुतलं व्हतं. घडीबर आत्तापर्यंत केलेल्या सगळ्या भानगडींची याद आल्यावर मग जरा लाजला.

धोंड्या माझा जिग्री दोस्त. म्यां दरदिसीसारखं त्येच्या घराला गेलू तवा म्हातारीनं लगनाचं पान काढलं. म्यां डोळं झाकून होकार दिला. लगनाची तड-जोड करण्याचं वचन सुदिक ! धोंड्याचं लगीन ठरतंय. हे समजल्यावर सगळं गाव मजेत व्हतं. 'बरं झालं. देव पावला. धोंड्याचं लगीन म्हणजे बैलाच्या नाकात येसण ! ' आत्तातरी सुद्दीवर ईल, भानगडी करणार न्हाई ! ' सगळ्यांनी सुरातसूर मिसळून बोलायला सुरघात केली. एक बरा दिस बघून सताठमंडळी जावून नवरी बघून आली. धोंड्यालाही नवरी बघून यायला सांगितलं; पन त्येनं हसण्यावरच घालिवलं. 'हसतोस काय धोंड्या- - - -? ' बन्डूदा

' आगा, तुमी बघितला काय नी म्यां बघितलं काय सारखं नव्हं ? '

' आरं, बायकू तुला करायचीय आमाला नव्हं. नीट बघूशान करून घे, न्हायतर उद्याला आमचं खोपाट जाळायला रिक्कामा व्हसील- - - ' बन्डूदा यावर तो मुसकं घातलेल्या जनावरागत गप्प न्हायला. धोंड्याला दाव्याला बांधलेल्या जनावरागत म्यां खेचून बायकू बघायला बाहीर काढला. घरातल्यानं नी त्येचं छत्तीस. म्हातारीनबी लई मिणत्या केल्या. आणी धोंड्या नवरी बघायला जायाला तयार झाला. पण मधीच माशी टॅशकन् शिकली. कारण ऐनवेळी न्हाव्यानं केलेली चंपी धोंड्याला घातक ठरली म्हणत्यात नव्हं भट्टाच्या लगनाला शेंडीपासनं तयारी! चांगलं कोंबडापाडण्या इतपत लांब केस येईपतर हा बेत फेटाळून लावला. धोंड्याच्या चंपीवर त्याल लावलं की दिसाच्या किरणानं अशी चकाकायची म्हणता, शाळकारी पोर हशी परकाशाच्या परावरतनाचं सगळं नियम आठवायचं.

अखेरीला नवरी बघायला जाण्यास आमी निघालो पन धोंड्याच्या तोंडाकड बघितल्यावर तरारून उठलेल्या हायब्रीड जुंधळ्यासारखी दाडी वाटली. म्यां मुल्लाण्यावानी वाढलेली दाडी खरडून टाकायला सांगितली, तवा कुठं त्येनं तोंडावरनं हात फिरिवला! पण माझ्यावर चिडून हात फिरिवला की काय? म्हणून म्यां मनातल्या मनात चराकलू भर दुगरच्या येळी ह्यो

म्हाव्याकडं गेला. म्हाव्यानं ताणून दिलं व्हतं. धोंड्यानं त्याला उठविलं. दरडावुन सांगितलं.''झॅक पैकी तलवार कठ मिशांचा व्हयाला पायजे, दाडीतरी तुळतुळीत!'' पन म्हाव्याच्या डोळयात झोप व्हती. तलवार कटाचा सरळकट कवा झाला म्हाईतच न्हाई. धोंड्या माझ्या- पुढं येवून दाबात म्हटला ''कसा काय तलवार कट--?'' त्या गुळगुळीत चेहऱ्याकडं बघून प्वॉटभर हसणार पन नसती ब्याद पाठीलागली तर काय करू? म्हणूनशान म्हटलं ''येहे, झक्कास मारलाय बुवा''- लगेच त्याने ''म्हंजे!'' म्हणत मिशीवर ताव मारला पंण तलवार कट हाताला लागलाच ''न्हाई!!'' त्या सरशी जरा आवाज चढवून म्हणाला ''च्यायला! मिशा राखल्यात का न्हाई रं? तो आरशात बघणार इतक्यात म्यां दूसरच काम लावलं.

आमी जाण्यास निघालू. लगेच म्हातारी बोलली "आरं धोंडिबा, न्हाव्याच्या पुढयातनं बसून आलास लेका, अंघुळतरी कर" धोंड्या भुईवर पाऊल आपटीत वराडला ''तिचीभण! मोडा घातल्या बिगर कुठलं काम न्हाई!!" आल्याला सगळा राग चिडून काळ्या कातडीवर काढला पन रगात आल्याखेरीज कायबी झालं न्हाई. सगळं आटपून दोघं गडबडीनं चाललो एवढ्यात आडामोडा घालीत खंड्या बोरकाड्या आला. "कुठं चालल्यासारं पोरानू - - -?" "म्हाताऱ्या, मूळ मुहुर्तावर 'फुठं' म्हणतोस - - ? आयला आजचाबो दिस काय बरूबरं न्हाई!!" म्यां जरा मारक्या रेड्यागत टवकारून म्हटलो. खंड्यामातूर गप्पगार पडला.

अेकदाचं इचारत, इचारत नवरीच्या घराला पोचलू. अधिच धोंड्याचा उल्हास त्यात उन्हाचा फालगून मास! त्यामुळं आमची तोंडं नुकतच मडं पोच- वून आल्या सारखं झालंती. सारी माझ्याकडंच टकाटक बघत व्हती, याचं उत्तर मागनं चांगलंच समजलं.
परत येताना गावच्या पांदीला किसनी गाठ पडली. धोंड्याला बघून हसली. म्हणती कशी ' काय फैना हाय नवं मालकीन ? काखंतन न्हेती की न्हाई- - -? ' तिच्या वाकड्या त्वांड करून बोलण्यावर म्यां म्हटंलं. ' धोंड्याला भिंगरी फिरविल्यागत फिरविल! '

साखरसाडी झाली. म्यां धोंड्यासंगट एकदासुदिक भांडलू न्हाई. याच्या अगोदर मात्र मोठमोठ्या गुद्यांनी आंग रगडत असू. पन कशात तरी वाकडं आलंतर आयता करवल्याचा मान हुकला जाईल म्हणून सारं बंद! नवरा, नवरीचं लगीन तर करवला करवलीचं निराळंच असतंय ते ! !

उद्या लगीन ! गाड्या जुपल्या. पटकं बाहीर पडलं, घुंगुरं वाजू लागलं. वऱ्हाड नवरीच्या इकडं धावू लागलं. धोंड्यावर सक्त पहार ठेवण्यात आला. (लग्नाच्या आदल्याच दिसी पळून जाईन म्हणूनशान धोंड्या चोरून किसनीला बोलला व्हता. तिनं केलं गावभर ! चोरून पोळी खा, म्हणतानं बोंबलून गुळ- वणी मागतो म्हटल्यासारखं झालं.)

लगीन घटका जवळ येऊ लागली. धोंड्याच्या छाताडात धडाऽक धडाऽक व्हवू लागलं. घामनं डबडबून निघाला. घसा कोरडा पडू लागला भरमसाठ पाणी मागू लागला. पन ऐनयेळी प्वॉट फुटलं तर काय करूं म्हणून म्यां जीगूपना करूं लागलो. (खरं सांगायचं म्हणजे पाणीच कोण देईना) हळद लागायच्या आतच ही तऱ्हा! लगेच बायका जमल्या. हळद लावू लागल्या. ' जिर- साळी तांदूळ । ताटिया वळवा । आजीला वोलवा । हळद लावू ।।१।। ' ' आजी ' ही अक्सरं धोंड्याच्या कानात गोळीगत (लिमलेट, चॉकलेटच्या नव्हे) घुसली आनी देवाघरी गेलेल्या आठवणीने तो मोठयांदा रडू लागला- - - - ! त्येचं बघून म्यां बी डोळं पुसलं.

धोंड्या भ्याला. त त् फ् फ् करू लागला. बायकांच्या गराड्यातून घाम पुसीत वाऱ्याला आलो. नवरीबी कशाला बाहेर आलती कुणाला ठावं- - - - तिनं त्याला बघितलं. आनी मायपसी जावून कायबी वाईट वंगाळ बोलू लागली. ' लगीन लागायच्या आत मला भावीत ढकल चल... नवरा बदललाय 'झाल. एकच गोंधळ. नवरा बदलला पळापळ सुरू झाली. नव- रीचा बाप ठिसक्या मांजरागत खेसकला मिशीवर पीळ भरत म्हटला ' लेको, असं म्हाईत असतं तर तुमचं चांगलंच लगिन लावलं असतं. कुठं हाय खरा ' नवरा- - - - -? ' एवढ्यात दोघीतिघी बायका पुढं

Scanned with CamScanner

आल्या. मला टराटरा ओढलं. म्यां सैल झालेली चड्डी वर चढवता चढवता लोडण्यागत फरफटत गेलूं. त्या म्हटल्या.

' ह्यो बघा पयला नवरा- - - - '

काय झालं कळायच्या आत टोणं, कुराडी बाहीर पडलं. दोघांनी माझी मानगूट पकडली. ही संधी साधताच धोंड्यानं हळदीची कपडं उप्परण्या सकट माझ्याकडं भिरकावली आनी म्हणतोय कसा "व्हय, व्हय पाव्हणं हृयेलाच पहिल्यांदा बायकूं ठरलीती!" सगळी माझ्याकडं कुक्कुडकुंब्या गत डोळ करून बघू लागली. चक्क पळून जावं असं वाटलं. पण- –पण – – मला दोघांनी गच्च धरलं होतं नवं - - - ? म्या रडकुंडीच्या घाईला आलो! पाया पडतू म्हटलं पन सुटका व्हायचा बेत दिसंना. धोंड्या मात्र हळूच पुटपुटत होता. "आयला अक्षता पुरतं तरी सुटलो - - - " म्या डिवचलेल्या सापासारखं धोंड्यावर फुसक्यानं कावत म्हटलो "लेका धोंड्या फसविलास मला. आजपासून अक्कल घडविलास करवला व्हायाची – – – ! " त्यावर धोंड्या तात्रातावानं म्हटला "आरं बायकू केली म्हंजे नवरा व्हतोय नव्हरा! बायकू नव्हं!!" म्यां लई चिडलो. पन पिंजऱ्यातल्या वाघासारखं गप्पच बसलो !

गावची सगळी मंडळी जमली. साऱ्यांनी तोपतर उगडअंगंचा नवरा व्हयालां सांगितलं. मला दाबूनदडपून नवरा केला. आत्ता माझं कोणबी ऐकना. शेंबडीमेकडी पोरंबी "गप बसतोस की नाय" म्हणूनशान दरडावू लागलं. गडबडित माझ्या अंगाला हळद म्हणून झुणकाचं आणून घासला! लग्नाची येळ जवळ आली. मला मांडवात न्हेण्यात आलं. पेरावा केला. माझ्या धोतराची तऱ्हा लुगडं नेसल्यागत झाली. तर पटक्याची इरोपियन तऱ्हा डोचक्यावर बुट्टी ठेवल्यासारखी झाली. सगळी माणसं माझ्या येबावाकडं बघून दात ईचकून हसू लागली. म्या दबक्यासुरात म्हटलूं "सुटाबुटाचा पेरावा करत्यांसा तर काय मरंत्यासा - – - ? जळता जळणार न्हाई एवढी इस्टेट हाय नवं" पण दोघाचौघांनी डोळं वटारल्या शिवाय कायबी झालं न्हाई.

सगळी तयारी झाली. ढब्या पोटाच्या भटजींनं पंजा आवरत "शुभ मंगल सावधान" म्हटला. धोंड्यानं सुदिक मोठमोठ्यानं पदं म्हटली. आणि एकदा वि (?) दबाक झालं आमाला माच्यावर बसविलं. एक आरोडं, 'नावं घ्या' मला नावं पाठ नव्हती आणि बायकूंच नावबी गडडोत इसारलं. लवकर आठवणा.

"धोंड्या, तिकडल्या स्वारीचं नाव काय रं . . . - - ?' म्यां

"बायकूंच नाव म्हाईत न्हाई - - ? मग लगीन करून कसं घेतलास...?" धोंड्या फिदिक दिसी हसत म्हटला. सुपारीनं खेळतांना तिकडल्या स्वारीनं गच्च सुपारी धरली. मला सुटंना. सगळी नाकारायला लागली. म्या खवताळून कोचलं लगेच मला तिनं खच्चून खोचलं. रगताची चिळकांडी उडाली. म्या रडकुंडीच्या घाईला आलू त्यावर तांदळानं खेळायला मिणग्या केल्या. मी न्हाई म्हटलं पण बारकी पोरं उड्या मारीत आराडली 'हुय्या- -नवरा भ्याला" मग डोळं पुसीत म्यां तांदळानं खेळायला बसलो. तिकडल्या स्वारीनं एकदम तांदळाचा हल्ला केला. मला जांभया देण्याची वारंवार सवय व्हती, तो हल्ला एकदम माझ्या तोंडातच गेला. आयला! आयती तोंडात गेल्याली साकार थुकायची का - - –? कुठं – - – म्हणूनशान म्यां फडाकड् फोडून खायला सुरवात केली. तेवढ्यात एक बाई तिला म्हणालीं "अग चिंगी, दुधाची तान्ह ताकावर भागतीया, पुढ्यात नुसतं तांदूळ जरी ठेवलीस तरी चालतय......"

आमची जोडी देवाचं दरशन घ्यायला चालली. घरात अंधार धुप्प. त्येच्यात माणसांची गर्दी– ... माझी बगळ्यागत मान चौकटीला धडाकली.

"पाव्हणं चौकट मोडली काय बघा– ...तुमाला काय लागाय नसल – — - एक बाण्या चौकटीनं माझ्या डोक्स्यावर बक्षीस वजा, गठलं दिलं. कसंबसं पटका गुंडाळून पुढं व्हतोय तोवर ठेचकाळून दोन उगराट्या उड्या मारल्या त्या बायकोच्या पायावरच!

''हं ऽऽ शानपनं शिका महाराज, आता पासनंच बायकोच्या पाया पडतोस – – – ? घोंड्या सूर वढीत बोलला. सारी माझ्याकडं बघूनशान फिदी फिदी हसाय लागली.

मध्यीच नवरी दडवायचा कारेक्रम निगाला. ही नसती पीडाच पाठी लागली. घरात अंधार – – – त्यात नवखं घर – – – आनी बायकू लपवणार कुठं? अरून फिरून खोपडीत – – – म्यां सगळं घर पालथी घातलं पन बायकू काय गावली न्हाई. लई हुडिकलं. आखीरिला दाखवायला सांगितले.

घरात एकाएक रडारड वाढली. कायीच समजना घोंड्यासुदिक मोठमोठ्यानं रडू लागला, घरावरच खाखाडं उडून जातय की काय? असं वाटलं. म्यां मातुर माझा पेरावा नी जुना डिरेस घेवून पळ काढला – – मागं सुदिक बघितलं न्हाई – – – – !!

***

वेडा

वेड लागले तूझे मला
वेडा म्हणून हसु नको
सांग मनातील भाव तुझ्या
प्रिती तुझी लपवू नको

मी तूझ्या डोळ्यातील ज्योती
फुंकर त्यावर घालू नको
तुजसाठी मी प्रित फूले वेचतो
त्यास तुडऊन तू जाऊ नको

असेच डोळे रोखुन तुझे
प्राण माझा शोषु नको
झुरत ठेऊनी मला प्रिये
गालात तू हसू नको

जायचच जर असेल निघुनी
मनात माझ्या राहू नको
एक होता वेडा याची
आठवण क्षणभर ठेऊ कको

देसाई व्ही. बी.
F. Y. B. Com.

हे ही जीवन ते ही जीवन

आम्ही बसतो खाली ते बसतात वर
त्याचे बूट असतात आमच्या ताटावर
आमच्या पानात टाकलेली असते भाकरी-शिळी
त्यांच्या पानी मात्र लावलेली असते तूप पोळी
ते बसतात वर आम्ही बसतो खाली- - - - -

फक्त उष्टी झालेली चाटीत बोट
तावावर ताव मारत असतं डेरकं त्यांच मोठं
ते बसतात वर आम्ही बसतो खाली
कारण त्याचं एकच त्यांचं डेरक असत मोठं- - - -

ते घोरतात मऊ मऊ गादीवर
दाबून भरलेल खोकं टाकून
आम्ही लोळतो फुटपाथवरच्या फरशीवर
पोटच्या पोराला उपाशी ठेऊन
हे आमचं जीवन ते त्यांचं जीवन
हेही जीवन ! तेही जीवन ! - - - -

रमेश सुतार

भिकारी

ठिगळा ठिगळातून
वास येतो दारिद्र्याचा

भूक लाल गाळते आहे
त्याच्या निस्तेज डोळ्यातून

हात फिरतो आहे बरगड्यावरून
हाडांची मोजदाद करीत

खिन्न केविलवाणा तो
रस्त्यावर बसला होता

येणाऱ्या जाणाऱ्याकडे पहात
आशाळभूत नजरेने

भरल्या पोटाची ही माणसं
हीही भिकारीच

फुकट्या मोठेपणाची
भीक मागणारी- - - -

उदयकुमार बेकनाळकर
प्रथम वर्ष वाणिज्य

जेथे वस्त्रे फेडली जातात

कु. जोशी व्ही. व्ही.
बी. ए. भाग १
शिवराज महाविद्यालय, गडहिंग्लज.

इ. स. १९३१ मध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी विचारलेल्या एका रोखठोक सवालाचा जबाब स्वातंत्र्याच्या सत्तावीस वर्षानंतरही भारतीय लोकशाही देऊ शकलेली नाही. तो म्हणजे, ' ज्या देशामध्ये माझ्या कोट्यावधी दलित बांधवांना कुत्र्या-मांजरापेक्षाही हीन मानले जाते, तो देश तुमचा आहे, असे मी त्यांना कोणत्या तोंडाने सांगू ? '

स्वातंत्र्याच्या सत्तावीस वर्षानंतर माझ्या मनात हेच विचार घोळत होते. अनेक प्रश्न दृष्टीसमोर उभे राहत होते. जर स्वातंत्र्य मिळाले आहे, तर अस्पृश्यांना एवढी हीन वागणूक का दिली जाते? त्यांचे बळी का दिले जातात? बहिष्कार का टाकले जातात? माणसांमाणसांमध्येच असा भेदभाव का केला जातो? हे प्रश्न मला वेडावून म्हणत होते, ' सांग, कुठे स्वातंत्र्य? कुठे आहे लोकशाही ?

स्वातंत्र्याच्या रौप्यमहोत्सवी वर्षात माझ्या वाचनात आले की, बावडा या गावी अस्पृश्यांवर स्पृश्यांनी बहिष्कार टाकला. त्याचप्रमाणे नागपूरजवळ नारायणगावला एका अस्पृश्य तरुणाचा नरबळी दिला गेला. हे सर्व काय दर्शविते ? अस्पृश्यांनी असे कोणते पाप केले आहे, म्हणून त्यांना ही शिक्षा केली जाते ? त्यांनाही आपल्याप्रमाणेच जगण्याचा हक्क असताना त्यांच्यावर हे अत्याचार केले जातात? जुलूम-जबरदस्ती केली जाते? आपण आपली संस्कृती श्रेष्ठ म्हणवितो. तिचे पोवाडे गातो. मग परस्त्रीच्या साडीला हात घालणे किंवा बौद्ध, हरिजन स्त्रियांची नग्न मिरवणूक काढणे, हेच आदर्श संस्कार, असे आपल्या संस्कृतीत सांगितले आहे का? दुसऱ्यावरील अन्याय सहन होत नाही, म्हणून खवळून संतापून उठणारा देश, अस्पृश्यतेविरूद्ध लढण्यास का सिद्ध होत नाही ? ब्राह्मणगावच्या हरिजन महिलेच्या कासोट्याला हात घालणाऱ्या नराधमांचे हात कलम का करू शकत नाही ?

भारतीय स्वातंत्र्याला आज सत्तावीस वर्षे झाली. परंतु आपला समाज देवळे, विहीरी वगैरे सार्वजनिक ठिकाणी बौद्ध हरिजनांना प्रवेश करू देत नाही मग त्याचा उल्लेख सार्वजनिक असा बहुवचनी का करतात ? जी आमची तरुण पिढी बेल-बॉटम, मिनी स्कर्ट, लुंगी यातच गुंग आहे, त्यासाठी कॉलेजवर मोर्चा, प्राचार्यांना घेराओ घालते, तीच या जातीयवादाच्या भिंती आपल्या पोलादी बाहूंच्या साह्याने उन्मळून का टाकू शकत नाही ? अस्पृश्यांवरील अन्याय मानवतावादी म्हणवून घेणाऱ्या या समाज-पुरुषाच्या हृदयाला पाझर फोडीत नाही का ? महात्मा फुले, आगरकर यांनी पुण्यात अस्पृश्योद्धारासाठी शाळा काढल्या. त्यावेळी शेणसडे व शिव्या यांचा वर्षाव त्यांना सहन करावा

लागला. तरीही या महात्म्यांनी आपले कार्य अविरत चालू ठेवले. नंतर डॉ. आंबेडकर हे अस्पृश्योद्धारासाठी एवढे शिकले. पण तेही या रुढीग्रस्त समाजापुढे हतबल झाले आणि त्यांनी बौद्ध धर्मात प्रवेश केला. स्वातंत्र्याच्या सत्तावीस वर्षानन्तरही भारतात एकात्मता नाही. आपण म्हणतो,

' जरी हजार अमुच्या जाती । संकटामध्ये विरघळती ।
परचक्र येतसे जेव्हा । चौदाची एकच जिव्हा ! '

जरी संकटकाळी आपण एक होत असू, तरी संकट दूर होताच सीमावाद, जातीवाद, संप, मोर्चे यांना ऊत येतो.

सभेत ' अस्पृश्यता हटाओ ' म्हणारे व्यवहारात, घरी अस्पृश्यता पाळतात. चंद्रावरील मातीची, हवामानाची चर्चा करणारे संकष्टी-चतुर्थी करतात, या ऐतिहासिक सत्य प्रतारणाचा अर्थ काय ? लपवा--छपवीचा अर्थ काय ? लिंकन यांनी लोकशाहीची व्याख्या ' लोकांनी, लोकांसाठी, लोकांकडून चालविलेले राज्य ' अशी केली आहे. भारत हे एक प्रजासत्ताक राष्ट्र आहे. म्हणजेच जनतेचे प्रतिनिधी लोकांच्या अडी-अडचणी सभेत मांडून त्यांचा सर्वांगिण विकास घडवून आणतात. पण आपल्या देशात खरोखरच लोकशाही आहे का ? हरिजनांचे प्रतिनिधीत्व कोण करते ? एखादे वेळी करतही असतही असतील. परंतु केवळ सभेमध्ये ! प्रत्यक्षात मात्र कुणीही त्यांचे प्रतिनिधीत्व स्वीकारीत नाही. सभेत अस्पृश्यतेवर डासून बोलणारा कोणी एकही नेता ठामपणे असे म्हणत नाही, की तुम्ही सार्वजनिक विहीरीवर पाणी भरा, आम्ही तुमच्या पाठीशी आहोत. उलट त्यांना वेगळ्या विहीरी काढून देतात, पर्यायानेच जातीयवाद बळकट करण्याचा प्रयत्न करतात. अस्पृश्यतेचे हे चित्र स्वातंत्र्यपूर्वकालापेक्षाही विदारक दिसून येते. म्हणूनच लोकशाहीच्या यशस्वीतेसाठी अस्पृश्योद्धार आणि समाजाची एकसंधता, एकात्मता यांची आवश्यकता आहे. निदान मध्ययुगीन जातीयवादाच्या कणखरभिंती आपल्या पोलादी बाहूंच्या साह्याने पाडणे, हे युवकांचे आद्यकर्तव्य आहे.

लोकशाहीच्या यशस्वीतेसाठी समान नागरी कायदा करावयास हवा. जनतेचा सर्वांगीण विकास हे लोकशाहीने ठरविलेले उद्दीष्ट पूर्ण करावयास हवे. भारत हे निधर्मी राष्ट्र बनले पाहिजे. तरच खऱ्या अर्थाने ' लोकशाही आली ' असे म्हणता येईल. अन्यथा ' स्वातंत्र्यपूर्व उगवला आहे ना ? मग सर्वत्र अंधार कसा ? ' असा प्रश्न कोणी विचारल्यास तो चूक तरी कसा म्हणता येईल ?

आपल्या देशाचे चित्र विदारक होण्यास केवळ अस्पृश्यताच नव्हे; तर अन्य कारणेही आहेत, की ज्यामुळे त्याची स्थिती दारूण, भयंकर झाली आहे. प्रा. वसंत बापट म्हणतात, ' स्वातंत्र्य? कुणा स्वातंत्र्य ? कुठे स्वातंत्र्य ? ही काव्यपंक्ती अतिशय सार्थ वाटते. स्वातंत्र्य आले, पण श्रीमंतांसाठी, काळाबाजारवाल्यांसाठी ! गरीबांच्या वाट्याला मात्र दुःख दुःख, आणि दुःख ! आज आपल्या देशाची स्थिती अतिशय भयानक झाली आहे. श्रीमंत अधिकाधिक श्रीमंत होताहेत; तर गरीब अधिकाधिक गरीब होताहेत गरीबीने गांजून गेले आहेत. एका बाजूला गगनाला गवसणी घालणाऱ्या उंचउंच, भव्य इमारती दिसत आहेत; तर दुसऱ्या बाजूला भुईसपाट झोपडपट्ट्या, की ज्यातून गरीबी क्षणाक्षणाला डोकावून पाहते आहे. काळाबाजारवाल्यांची, स्मगलर लोकांची चलती आहे वशिलेबाजी, लाचलुचपतीला ऊत आला आहे. महागाईचा भस्मासूर भारतीय गरीब, पिळवटून निघालेल्या, गांजलेल्या जनतेला गिळण्यासाठी 'आ' वासून उभा आहे. बेकार तरूणांची संख्या वाढते आहे. शिक्षणासारख्या सरस्वतीच्या पवित्र मंदिरात भ्रष्टाचार माजून ते अपवित्र बनले आहे. 'मागता येईना भीक तर मास्तरकी शिक' या दृष्टीने शिक्षण क्षेत्रात आलेले शिक्षक, गुरूजनाबद्दल यत्किंचितही आदर नसलेले उद्दाम विद्यार्थी, की जे देशाचे भावी आधारस्तंभ आहेत, वैद्यकीय क्षेत्रातसुद्धा वैद्यकी ही सेवा न मानता, तो एक धंदा मानून, पैशाच्या पाठीमागे धावणारे, औषधात भेसळ करून, अडाणी जनतेला फसवून त्यांना लुटणारे डॉक्टर्स, वकिलीच्या क्षेत्रात पैशासाठी सत्यासत्याची भेसळ करून निरपराध्याला शासन आणि अपराध्याची निर्दोष सुटका करणारे वकील, बांधकामाच्या

क्षेत्रात मोठमोठे कॉन्ट्रॅक्टस घेऊन पत्त्यांच्या बंगल्या सारख्या क्षणार्धात ढासळणाऱ्या इमारती बांधून अमाप पैसा खाणारे इंजिनिअर्स, पदार्थात भेसळ करून ते काळ्या बाजाराने विकून, साठेबाजी करून गब्बर झालेले व्यापारी आणि या सर्वांवर कळस म्हणजे जनतेचे नेतृत्व करणारे, त्यांना खोटी आश्वासने देऊन त्यांची मते विकत घेऊन, मंत्रीपदावर आल्यावर ते सर्व विसरून, जनतेच्या कल्याणाऐवजी स्वतःचे कल्याण पाहणारे बंगल्यावर बंगले बांधणारे, स्मगलिंग वशिले-बाजी, लाचलुचपत, पैसा खाणे, खोटी आश्वासने देऊन जनतेची फसवणूक करणें, वगैरे, वगैरे सद्‌गुणांनी युक्त, 'ऑल राऊंड' असे आमचे आदर्श पुढारी! अशा सर्व क्षेत्रातील 'सज्जन' लोकांनी देशाला कलंक लावला आहे. अवकळा आणली आहे. प्रत्येक क्षेत्रामध्ये भ्रष्टा-चार माजला आहे. स्त्रियांना. जरी त्या सुशिक्षित असल्या. तरी हीन वागणूक दिली जात आहे. स्वातंत्र्य-पूर्व काळामध्ये सत्याग्रहाची चळवळ सुरू असताना त्यामध्ये भाग घेऊ इच्छिणाऱ्या स्त्रीने म्हणे एक गांधीटोपी घातलेल्या गृहस्थाकडे आपले सर्व दागिने काढून, त्याचे नाव-गाव न विचारता घरचा पत्ता देऊन घरी पाचविण्यांसाठी दिले. कारण तिला विश्वास होता की गांधीटोपी घातलेला कोणताही गृहस्थ हा सत्शील, सत्‌चरित्र आणि सत्याची पूजा करणारा असतो. पण तीच टोपी. की जी टोपी अहिंसेचे, त्यागाचे, सत्याचे द्योतक आहे. आज निर्मला नैताम-सारख्या स्त्रीच्या तोंडात बोळा म्हणून कोंबली जाते! तिचा आक्रोश तोंडातून बाहेर फुटू नये म्हणून! किती लाजिरवाणी गोष्ट आहे ही! या परिस्थितीकडे पाहि-ल्यावर वाटते की इंग्रजच बरे! इंग्रजांच्या काळात म्हणे. काठीला सोनं बांधून फिरावं. म्हणजे एवढी संपत्तीची सुरक्षितता होती. पण आज भर दिवसा दरोडे पडताहेत. स्वातंत्र्याचा उपयोग जनतेला काय झाला? इंग्रज गेले. भारतीय आले. सत्ताधीश बदलले सत्ता तीच राहिली, जुलूम तोच राहीला. पिळवणूक तीच राहीली, गांजणूक तीच राहीली! भारतीय गरीब जनतेवर केवळ एवढेच म्हणण्याची पाळी आज आली आहे.

'आलोच आहे जगात, तर जगलेच पाहिजे,
कधी दोन देत- कधी दोन घेत!'

छे हं! चुकलेच मी! इथे केवळ 'दोन घेत' असे म्हणणेच योग्य आहे, कारण देण्याची ताकदीच अंगात उरलेली नाहीय!

देशाची इतकी दारुण अवस्था असतानाही देशाचे आम्हा तरुणांचे नेतृत्व करणारा एकही समर्थ नेता आमच्यात नसावा, याचीच मनाला खंत वाटते. आणि निराशेने काजळून गेलेल्या मनाच्या गाभाऱ्यात अनि-लांच्या कवितेचे साद-पडसाद उमटू लागतात,

'सारेच दिप कसे मंदावले आता
ज्योती विझू विझू झाल्या
की झडप घालून द्यावे प्राण पतंगाने
असे कुठेच तेज नाही

खडबडून करील पडसाद जाग — अशी कुणाची साद नाही
भावनांना वेग नाही — यौवना आव्हान नाही
संघर्ष नाही — झुंज नाही
कामी यावा देह जिथे — असा रणसंग्राम नाही
प्रेतेही उठतील अशा — मंत्रांचा उद्घोष नाही

आशांचा हिरमोड आणि बंडांचा बिमोड
सारीकडे तडजोड होऊन
तेरी चूप मेरी चूप सारे काही गुपचूप
असा हिशोबी व्यवहार आहे!'

आणि मग आपली ही भयंकर अवस्था पाहिल्या-वर वाटतं, हा सारा भ्रष्टाचार उघडया डोळ्यांनी ही लाजिरवाणी स्थिती पाहत राहण्यापेक्षा हे आपले लाजिरवाणे जीवन संपवून टाकलेलेच काय वाईट!

✻ ✻ ✻

व्यथा

भडभडूनी भिडल्या आकाशी
पेटून उठल्या व्यथेच्या ज्वाळा
लाल-लवंग या जिभा हुराडती
कवेत घेती त्यांच्याच माळा

त्या धोंबाला देऊन हुलकी
मन पळते सैरावैरा
परि अचानक वळेच लोटिते
त्या ज्वाळेतच झुंडी वारा

व्यर्थंच्याच मग सरणावरती
व्यथाच होऊनी जळता-जळता
तुटे बळ परि उगाच झाडके
काळभिंतीवर आंधळ्या लाथा

रंगराव पाटील
तृतीय वर्ष साहित्य

वलय

सोनेरी किरणधारी सृष्टी

शांत डोहातील काळे निळे पाणी

पाहता पाहता--

औदुंबरापासून मुक्त झालेले ते साहय फळ

सरकन पाण्याला बिलगले

क्षणातच एक वलय निर्माण झाले

किनाऱ्याकडे विरत जाणारे--

मानवी जीवन असेच एक वलय

मृत्यूच्या किनाऱ्याकडे विरत जाणारे - - !

मार्यान फर्नांसिस
द्वितिय वर्ष साहित्य

Scanned with CamScanner

प्रणाम

जरी पटका हा नित्य डोलतो ताठ ठेवूनी मान
मर्द मराठी आकांक्षांना थिटे पडे असमान ॥धृ॥

सरस्वतीचे पूजक आम्ही, तृष्णा ज्ञानाची
सत्वर येऊन कृपाप्रसादे पुरवी आस मनीची
शिवप्रभुचरणी मस्तक नमते बनुनिया नित सान ॥१॥

सदा राहती कर्तव्यातच विद्याव्यासंगी हे गुरूजन
सद्भावाचा पाठ देऊनी करीती ज्ञानदान
सदैव ठेवूनी कर्मवीरांच्या पुण्याईची जाण ॥२॥

शिवराजाचा युवकवर्ग हा एकजूट ही दिव्य अद्दा
ही राष्ट्राची अमोघ शक्ती तेज हीचे बलवान महा
पराक्रमाला वाण नसे ही पुरूषार्थाची खाण ॥३॥

शिवराजाचा क्रिडावर्ग हा नित्य असे तय्यार
मैदानामधी दुज्या बाजूवर कब्जा करी हळूवार
विद्यापीठी डंका गाजे अखंड वाढवित शान ॥४॥

सद्भावाचे शालीनतेचे सुंदर मिलन पहा आता
ज्ञानार्जन ही नित्य करीतसे शिवराजाची हो दुहीता
नतमस्तक ही शिवप्रभुचरणी ठेवूनी त्यांचा मान ॥५॥

'अतिथि देवो भव'हे जाणूनी स्वागत करूनी मनोमनी
'शिवराजांवर'कृपा असावी हेच मागणे असे जनी
अर्पण करूनी फुला फळांना सुकूनी करावा तया
प्रणाम ॥६॥

कु. वाडेकर सी. एस्.
B. A. III

प्रीत, क्षितिज

हृदयाच्या कोंदणात,
वाढते प्रीतिची ज्योत,

माझे दुःख सोसण्यासाठी,
विसरलास सारे श्वास तुझे.

अनंताच्या आकांक्षेची,
ओढ तुझी ही अनोखी.

मायेच्या या उबेसाठी
झाले मी मलाच पारखी

तुझ्यामागे धावता धावता,
देहभानही विसरले

पण तूं राहिलास दूर,
दूर- - - -दूर- - - -क्षितिजापार- - - -

कु. महादेवी शं. इंगळे
बी. ए. भाग ३

Scanned with CamScanner

कारण मला माहीत होते

गुलाबाचे ताटवे फुलले होते
कुणी भुंगे भिरभिरत होते
पण फूल कधी तोडलेच नाही- - - -

सुरांची बैठक जमली होती
कुणी तार-तंबोरे जोडीत होते
पण सूर कधी छेडलाच नाही- - - - -

कारण मला माहीत होते- - - -
सारीच फुले खुडायची नसतात.
सारीच गीते गायची नसतात- - -!

Kumbhar B. G.
B. A. Part I.

व्यथा

रखरखत्या उन्हातून
पाठ फिरवून
तू निघून गेलीस
सारे कांही विसरून!

आठवणींच्या स्मृतीवर
जीवन जगण्याला
देऊन गेलीस
दु:खाचा डोंगर!

फक्त राहिल्या त्या–
आठवणी
मनाच्या पडद्यावर
अस्पष्टशा–!

बन्डा बामणे
बी. ए. भाग २

Scanned with CamScanner

प्र. प्राचार्य व कर्मचारी वर्ग

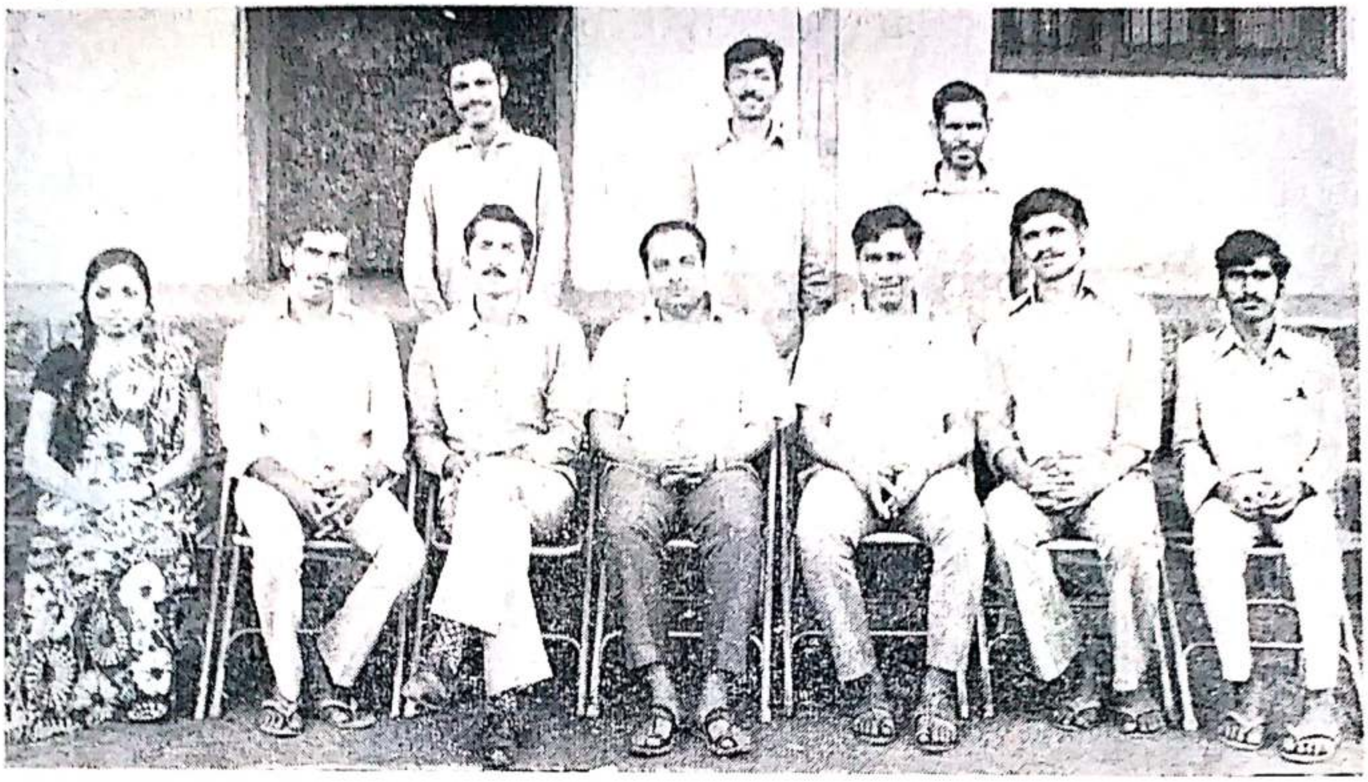

विजेता ॲथलेटिक्स संघ

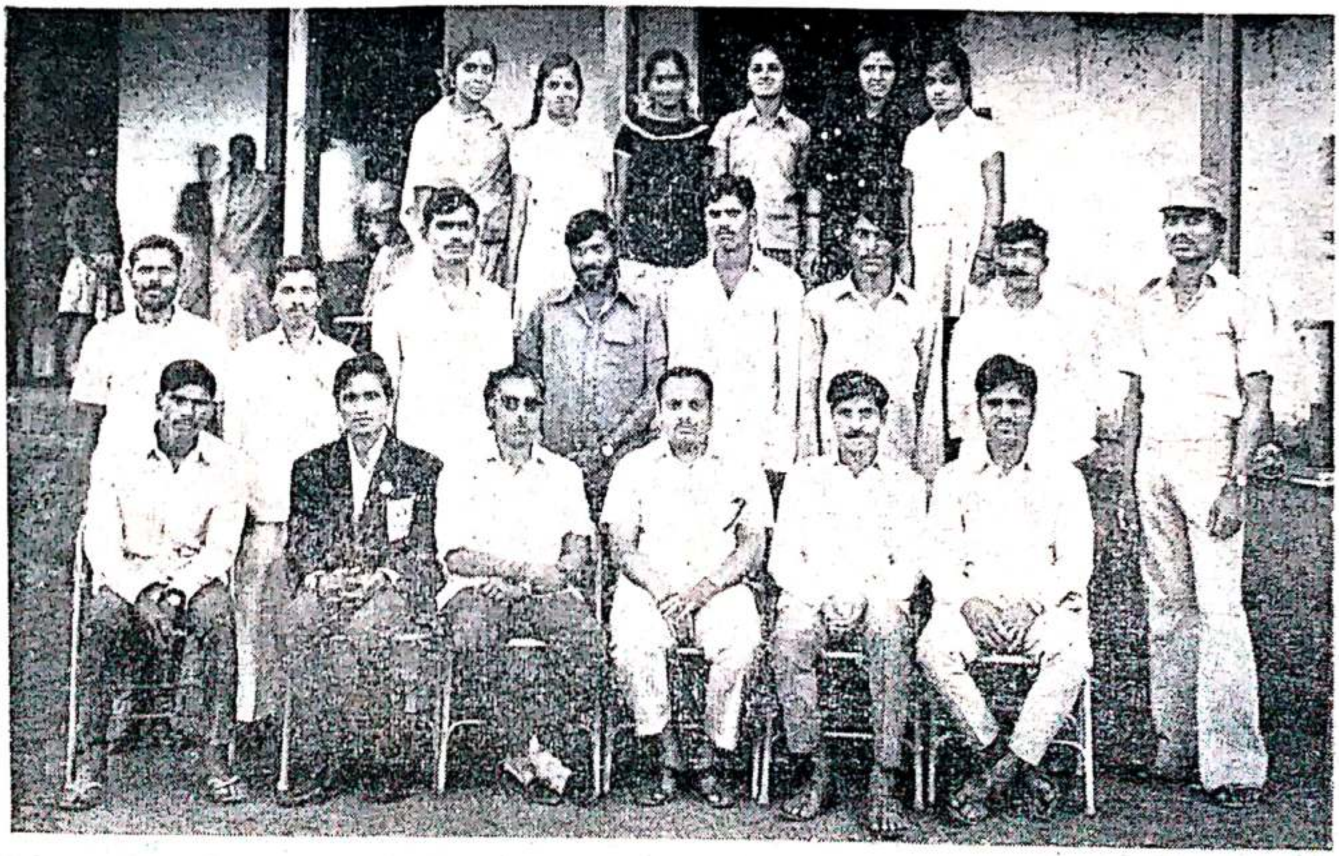

Scanned with CamScanner

जिमखाना समितीचे सदस्य

मेरिटचे विद्यार्थी – १९७४

Scanned with CamScanner

' शिवराज ' चे संपादक मंडळ

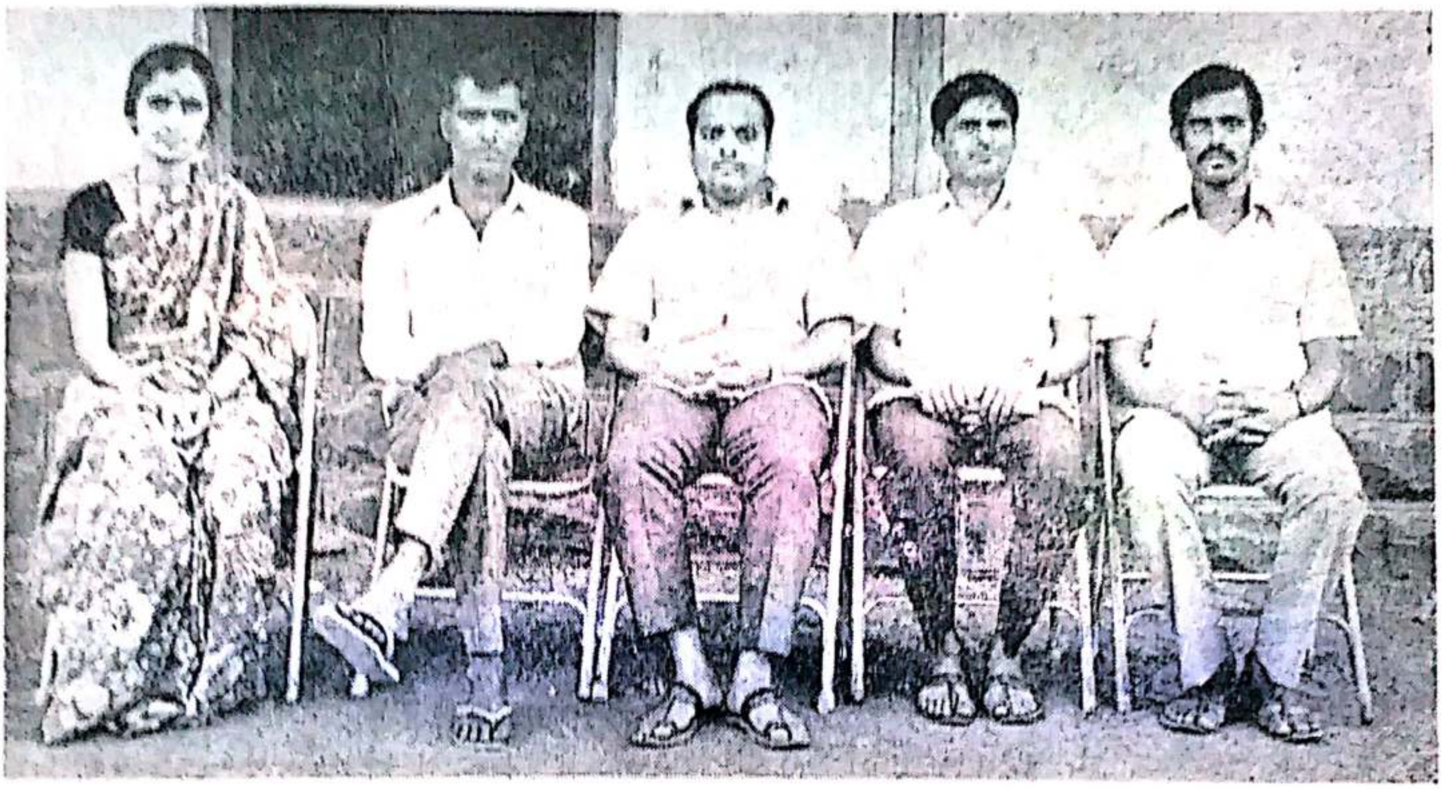

साथी एस्. एम्. जोशी
व्याख्यान देताना

Scanned with CamScanner

कविसंमेलन

आमचा जनरल सेक्रेटरी

असाहि एक ' शिवराजियन '

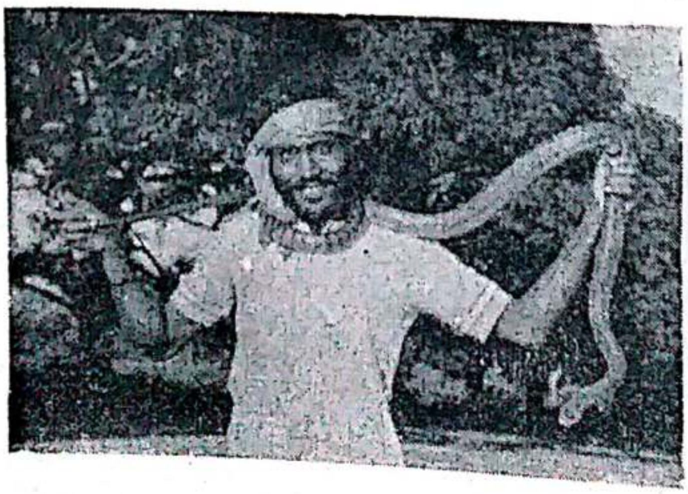

बी. ए., बी. कॉम.
विद्यार्थ्यांना निरोप

Scanned with CamScanner

हिन्दी विभाग

नव गति, नव लय, ताल छंद नव,
नवल कंठ, नव जलद–मंद्ररव;
नव नभ के नव विहग–वृन्द को
नव पर नव स्वर दे - - - !

– 'निराला

Scanned with CamScanner

कार्यालयीन कर्मचारी वर्ग

१)	श्री. जे. ए. सबनीस B. A.	अधिक्षक
२)	,, टी. ए. पाटील B. Sc. B. Lib. Sc.	ग्रंथपाल
३)	,, व्ही. एम्. गवळी	लेखनिक
४)	,, बी. एस्. मोहिते B. Com.	,,
५)	,, बी. बी. पुंडपळ B. Com.	,,
६)	,, बी. डी. रेगडे	,,
७)	कु. पी. जी. चोथे	,,
८)	श्री. बी. आय्. रामपुरे	शिपाई
९)	,, एस्. एस्. गवळी	,,
१०)	,, पी. के. जाधव	,,

Scanned with CamScanner

साहित्य और राजनीति

कु. क. वि. पट्टणशेट्टी
तृ. व. साहित्य

साहित्य मानवकी युगयुगसे चली आयी हुयी भाव विचार परम्पराका लिखित रूप है । उसमें मानवकी इच्छाएँ और आकाक्षाएं, आशाएँ और निराशाएँ, भाव और विचारचिन्तन, जीवन और दर्शन आदिका समावेश है । आदीम युगसे लेकर आजतक मानव सोचता, विचार करता आया है । उसकी अभिव्यक्तिके लिए भी वह उतनाही व्याकुल और सजग रहा है । अभिव्यक्तिकी यही अनिवार्य आव-श्यकता कला और साहित्यके रुपमे अपना बाह्य शरीर प्राप्त करती है । मानवका ज्ञान विज्ञान अभिव्यक्ति पाकर साहित्य बनता रहता है । इसीलिए यह भी कहा जाता है कि 'ज्ञान राशीके संचित कोशका नामही साहित्य है ।'

साहित्यका अर्थ है जो हितकर है । कला और काव्य इतिहास और दर्शन राजनीति भूगोल ये सब साहित्यमें आते है ।

राजनिती राज्यसे सम्बधित ज्ञानका नाम है । राजा या शासनके प्रमुख अधिकारी किस प्रकार अपनी प्रजा या राष्ट्रकी जनतासे व्यवहार करे यह राज-नीतिका विषय है ।

साहित्यके व्यापक अर्थमें राजनीतिभी साहित्यकी सीमामें आ जाती है । राजनीतिको ज्ञानसे सम्बन्धित सारी पुस्तके साहित्य कही जाती है । कौटिल्य अर्थशास्त्र राजनीतिका ग्रंथ है । पर वह साहित्यकी अमुल्य निधी है । साहित्यका स्वरूप इतना व्यापक है कि उसमें चिरंतन कालसे दर्शन और धर्म.समाजनीति और राजनीति तथा जीवनके शाश्वत मुल्योंकी अभि-व्यक्ति होती आई है । संस्कृत साहित्यका अमर ग्रंथ, कौटिल्यका अर्थशास्त्र राजनीतिकाही ग्रंथ है । 'पंच-तंत्रकी' रचना राजकुमारोंको शिक्षा देनेके लिए की गई है । उसमें कहानियोंके माध्यमसे राजनीतिकी शिक्षाभी समाविष्ट हुई है । संस्कृतका मुद्राराक्षस नामक राज-नीतिके दांवपेचोंका सुंदर निदर्शन है । वास्तविकता यह है कि जो साहित्य चाहे वह नाटक हो या उपन्यास काव्य हो या निबंध ऐतिहासिक विषय वस्तूसें संबंध होगा । उसमें राजनीतिका फूट भी अपने आप आ जायेगा । कोईभी साहित्यिक कृति अपने युगके प्रभाओं युगकी परिस्थितियोंसे अलिप्त नही रह सकती । अपने युगके प्रभाओं युगकी परिस्थितियोंसे प्रभावित रहता है । इसलिए कहा जाता है कि साहित्य समाजका दर्पण है । राजनीतिका परिस्थितियोंका चित्रभी साहित्यमें इसी रूपमें अपने आप हो जाता है । आधुनिक कालमेही नहीं आदिकालसे आजतकके साहित्यमें अपने अपने युगके राजनीतिकी स्पष्ट छाप है । चंदवरदाई और जगनिककी रचनाओंका विषयही राजनीति है। भक्ति कालमे भक्तिकी प्रचुरताके कारण राजनीति प्रायः उपेक्षित रही है । रीतिकालमें शृंगारिक साहित्यके साथसाथ इस प्रकारके

Scanned with CamScanner

साहित्यकी रचना होती रही जो तत्कालीन राजनीतिपर प्रकाश डालती हैं। भूषणकी रचनाएँ इसका उदाहरण है।

आधुनिक कालमें राजनीतिक वातावरण और राजनीतिक सामान्य बातोंका अच्छा समावेश साहित्यमें हुआ है। भारतेंदुकी रचनाओंमे राजनीतिकी स्पष्ट छाप है। उनका 'भारत दुर्दशा' नाटक तो तत्कालीन राजनीतिका ज्वलंत उदाहरण है। इस नाटकमे अँग्रजोंको शासन उनकी अत्याचारपूर्ण स्थितियों और महँगाईका उत्कट चित्रण हुआ है। प्रसादके ऐतिहासिक नाटकोमें भी राजनीतिका पर्याप्त चित्रण है। यहाँतककि प्रसादकी 'कामायनी' में भी इसके कुछ संकेत मिलते है।

'आज प्रजापति यह काम हुआ है कभी न होगा।
निर्वासित अधिकार आजतक किसने भोगा॥'

आजकलके उपन्यासोंमें राजनीतिक वातावरण भी चित्रित होता है। वृंदावनलाल वर्माके उपन्यास इस दृष्टिसे बहुत सफल हुए हैं। छूटफूट प्रसंगोमे तो राजनीतिक चित्रण या उसकी छाप तो किसी भी नाटक या उपन्यास या काव्योमें देखी जा सकती है। इस प्रकार उसमें संदेह नही कि साहित्यमें राजनीतिकी अभिव्यक्ति स्पष्ट होती है। साहित्यकी रसात्मकता और कलात्मकताका निर्वाह करते हुए राजनीतिभी साहित्यको विषयवस्तूमें समाविष्ट हो सकती है।

साहित्यका गुण है रसात्मकता और आनंद। राजनीति एक ज्ञान है और जो नीरस है। दूसरी बात यह है कि राजनीति जीवनसे प्रश्नोंका समाधान शासनकी दृष्टिसे खोजती है, वह प्राय: अन्धी होती है। परन्तु साहित्यमें जीवनके शाश्वत आदर्शोंकी प्रतिष्ठा करता है। और सत्य और न्याय, प्रेम और विश्वास आदि मानव वृत्तियोंकी रसात्मक व्याख्या करके उसे सहित बनाता है।

किसी देशकी राजनीतिका भवित रुप, उसकी अंतर्धाराका समावेश साहित्यमें हो सकता है। इस प्रकारकी साहित्यिक वृत्तियाँ जैसी आजकाल राजनीतिक दलोंद्वारा संचलित पत्र पत्रिकाओंमें देखनेमें आती है। साहित्य और राजनीति तो प्रथक् प्रथक धाराएं है। और उनके मूलमें अन्तर है। यदि राजनीतिके संबंधमें साहित्यके आचार्यों या साहित्यकारोंके मन्तव्योंपर दृष्टि डाली जाय तो हमें प्रतीत होगा कि राजनीतिके सम्बधमें उन आचार्यो के विचार अच्छे नहीं है। सामान्य रुपसे यह कहा जा सकता है कि गदला पानी है जो अपनी गंदगीको दूसरोंपर फेंकता है। राजनीति एक सफल बेश्या है जो भोले भोले लोगोंको फसाती और उन्हें मार्ग भ्रष्ट करती है। आज राजनीतिकी पवित्रतापर कौन विचारशील प्राणी विचार कर सकता है? कहा जाता है कि वही सफल राजनीतिक है जो अवसरको पहचानता है और सत्यासत्य न्यायान्याय बिना विचार किए अपनी लक्ष सिद्धीमें अग्रसर रहता है।

साहित्य शाश्वत मुल्योंकी रक्षाका प्रयास है। उसका गुण है 'सत्यं शिवं सुंदरम' की अभिव्यक्ति। कहनेकी आवश्यकता नही कि राजनीतिमें इन तीनों गुणोंको ध्यान नहीं। वह तो शासनकी सफलतापर व्यवस्थापिका है।

इस प्रकार साहित्य यह पवित्र सुन्दर और पावन वृत्तियोंकी अभिव्यक्ति है जो पुजाको वस्तू है परंतु राजनीति बुद्धिके दांवपेचोंका खेल है। साहित्यमें राजनीकी अभिव्यक्ति उसी सीमांतक ग्राह्य है। जबतक साहित्यकी रसवत्ता, कलात्मकता, पावनता और दिव्यताकी रक्षा होती रहे। जबतक साहित्य हमें अलौकिक आनंद प्रदान करता रहे साहित्यका उद्देश प्रचार है हि नहीं। इसलिए साहित्यद्वारा राजनीतिक विचारोंका प्रचार साहित्यकी हत्या करता है। साहित्यकी शिवता मानव वृत्तियोंके प्रसारमें है, शाश्वत मुल्यों की प्रतिष्ठामें है न कि दलगत प्रचारमें। साहित्यके पावनताकी रक्षा हर स्थितीमें होनी ही चाहिए।

अचला

Miss– आर. एम. पाटील
B. A. Part III

" अटल मुझे भुल न जाना " – अचला ने कहाँ । उसपर अटल ने कहाँ – " अचला मुझपर यकीन करो, मैं जीते जी तुम्हे कभी नहीं भुलूंगा । मै शहर जाकर जल्द हि वापस लौट आऊँगा । और फिर तुम्हे मेरी दुल्हन बनाकर सदाके लिए अपने साथ ले जाऊंगा । "

अचला शरमाकर बोली " मेरे लिए तो यह बडे भाग्य की बात है । मेरे जैसी गरीब, अनपढ, गंवार, सीधीसादी, देहाती लडकी को आपने पसन्द " - - -

उसे बीचमें रोकते हुए अटल ने कहाँ - " तुमसे भी ज्यादा मैं भाग्यशाली हूँ । तुम्हारे जैसी खुबसुरत औंर सच्चे दिलसे प्यार करनेवाली लडकी मुझे मिली । इस गर्मीयोंकी छुट्टीमें मैं यहाँ पहाडी विभागमें छुट्टी गुजारने के लिए आ गया और तुम्हारी मुलाकात हो गयी । अगर मैं यहाँ न आता तो तुम मुझसे कैसे मिल जाती । इसलिए में यहाँ इस साल आ गया यह अच्छी बात हो गयी । "

थोडी देर दोनो चुपचाप बैठे रहे ।

फिर अटल बोला – " मै अब जा रहा हूँ. जल्दही वापस लौट आऊँगा । मेरा इंतजार करना । "

अचला की आँखे आँसूओंसे भर आयी । यह देखकर अटल ने कहाँ — " अचला जाते वक्त इस तरह आंसू न बहाना । देखा मेरी तरफ और एक बार मुस्कुराओ । "

अटल अचलासे बिदा होकर पहाडी बंगले की ओर चला गया । जहाँ वह और उसका दोस्त रमेश ठहरे थे । दोनो छुट्टीयाँ गुजारनेके लिए शहरसे दूर इस पहाडी विभागमें आये थे । अब छुट्टी खतम होनेके कारण दोनोको शहर वापस जाना था । दोनो ने जानेकी तैयारी की, और फिर दोनो शहर की ओर चले गये ।

अचला इंतजार करने लगी । दिन बीतते गये । उसकी आँखे राह देख-देखकर थक गयी । कई बार पहाडी बंगले का नौकर राम के पास जाकर उसे वह पुछकर आयी । उसका मन बेचैन हो गया । वह नदीके किनारे जाकर नदीके उसपार देखती रहती । कभी कभी पहाड के उपरसे दूर दूरतक देखती रहती, की कहीसे वो आ रहे है क्या ? लेकिन अटल कई दिन बीतने पर भी नहीं आया । अचलाका दिल टूट कर चूरचूर हो गया ।

फिर अचानक एक दिन बंगलेका नौकर राम को रमेशने आवाज दी । राम ने देखा रमेश अकेला इस वक्त आया है । उसका दोस्त उसके साथ नहीं है ।

रामने अचरजसे पूछा— ' तुम्हारा दोस्त साथ नहीं है, क्या तुम अकेले आये हो ? "

रमेश बोला– " जी हाँ मै अकेला आया हूँ । " थोडी देरके बाद रमेश ने पूछा– " अचला का क्या हाल है. वह ठीक तो है न । "

Scanned with CamScanner

रामने ठंठी सांस लेकर कहा– " तुम्हारे दोस्त ने उसे धोका दे दिया । झुठी आस दिखाकर बेचारीका दिल तोड दिया । इंनजार करके वह थक गयी । फिर उसके पिताजं ने उसकी शादी तय कर दी । वह इनकार न कर सखी । लेकिन जब एक बार उसने अटलको अपना कहाँ था, तो फिर और किसीके साथ कैसे शादी करेगी । उसने एक शामको पहाडसे कुदकर जान दे दी । "

यह बात सुनते ही रमेश की आंखोसे आंसु छलकने लगे ।

फिर रमेश ने कहाँ– " मेरा दोस्त धोका देनेवालोमेंसे नहीं था । वह सच्चे दिलसे अचला को चाहता था । लेकिन एक दुर्दैव की घटना घटी । हम दोनो यहाँसे शहरकी ओर चले गये । और एक दिन न जाने कैसे अटल के कारका अॅक्सीडंट हो गया । और उससे वह बच न सका । "

दोनो की आंखोसे आसू छलकते रहे ।

❋ ❋

" तीन का महत्व "

तीन बातों से नफरत करो–
झूठ, बढाई, अत्याचार
तीन व्यक्ति यों की इज्जत करो–
माता, पिता, गुरू.
तीन व्यक्ति यों की मदद करो–
बीमार, गरीब, मुसीबत.
तीन बातों को वश में करो–
क्रोध, मन, जबान.
तीन बातों को बढाओ–
सत्कर्म, अच्छी पुस्तके, अच्छे मित्र
तीन बातों का त्याग करो–
स्वार्थ, इर्ष्या, कमीनापन.
तीन बातों से बचो–
ज्यादा बोलना, आलस्य, मतलब.
तीन व्यक्ति यों की बात सुनो–
माता, वैद्य, गुरू.
तीन बातों के लिए मर मिटो–
इज्जत, मित्र, स्वदेश.
तीन बातों से प्यार करो–
बहादुरी, प्रेम, नेकी.
तीन बातों पर विश्वास करो–
भगवान, सत्संग, तन्दुरुस्ती.
तीन बातों के लिए हमेशा तैय्यार रहो–
काम, समय, मौत.

कुमार प्रकाश एस्. अुत्तूरे.
बी. कॉम. भाग ३.

Scanned with CamScanner

बच्चन के गीत और हालावाद

कु बड्डी एस्. सी.
तृतीय वर्ष साहित्य

आधुनिक हिन्दी काव्य जगत्में बच्चनजी नये रंग और नये भाव लेकर आये । आपने हिन्दी साहित्यके प्यालेमें एक अभिनव अनोखा रस डाला है जो सचमुच निराला है, उसका नाम है हालावाद । अपने जीवनमें जब वे अपने कंठसे मधुशाला को सुनाते तब श्रोताओंका झुंड का झुंड मस्तीसे झूम उठता—

" लाख पिएँ दो लाख पिएं
पर कभी नही थकनेवाले
अगर पिलाने का दम है तो
जारी रख यह मधुशाला । "

'हाला' का शाब्दिक अर्थ है मदिरा ! मदिराका नशा पी वालोंको बेहोशसा कर एक आनंदमय लोकमें पहुँचा देता है जहाँ सांसारिक दु:ख चिंताएँ आदि उसे नहीं व्यापती । हालावाद इसी कारण क्षणवादी दर्शन माना जाता है । साहित्यमें जब इसका चित्रण किया गया तो वह हालावाद नामसे प्रसिद्ध हुआ । इससे सम्बद्ध प्रतिक 'मदिरालय' 'प्याला' 'सुरहि' और मदिरा दिलानेवाला 'साकी' आदि है । इस क्षणवादी जीवन दर्शनके अनुसार इस दु.खभरे जीवनसे आनंदके जो क्षण मिल सके, उनका भरपूर उपभोग करनेमें संकोच नही करना चाहिए । 'हालावाद' के प्रवर्तक उमर खय्यामने यही बात इस प्रकार कही है–

" प्रिये आज इतनी मदिरा पिला दे कि, जिससे भूत के सन्ताप और भविष्यके भय भाग जाये । "

इसप्रकार यह दर्शन मुलतः पलायनवादी और निराशामूलक है । सूफी कवि प्रत्येक वस्तुमें अपने उस रहस्यमय परमात्माका आभास पाकर हर्षसे उन्मत्त हो जाता है । सूफी कवियोके इस ईश्वरीय प्रेममें सुरा और सुंदरीके प्रेमसा गहरा नशा रहता है । इसलिए उन्होंने अपने प्रेमकी तीव्रता प्रकट करनेके लिए 'सुरा' और सुंदरीको माध्यम बनाकर अपने काव्यका सृजन किया । सूफीयोंने इस शराबके नशेकी लौकिक तन्मयताद्वारा परमात्माके प्रति प्रेमकी उस अलौकिक तन्मयताको अभिव्यंजित किया है। मिलन के इस आनन्द की तुलना शराबके नशेंसे की है । इसलिए तन्मयतामें विभोर होकर सूफी कवि कह उठता है–

' मजा शराब कजा कैसे कहूँ तुझसे जाहिद ।
हाय कम्बख्त । तूने पीही नही । "

उमर खय्यामके काव्यमें एक अद्भुत और अलौकिक मस्तीका खुमार था । जिसके कारण वे लोकप्रिय बने ।

हिंदीमें 'हालावाद' के प्रवर्तक के रूपमें बच्चनका नाम लिया जाता है । बच्चनने साहित्यकी गतिशील परंपराके प्रति विद्रोह करके हालावादी मादक काव्यका सृजन कर समाजको विशेषत: तरूणोंको नशेमे मस्त बनाये रखा था । यह कुछ ऐसे मानसिक रूपसे विभ्रान्त युवकोंका उद्गार था जो सामाजिकताको अभिशाप मानकर व्यक्तिप्रेम, वासना तथा क्रीडाका स्वतन्त्र

Scanned with CamScanner

और निरपेक्ष राज्य चाहते थे। वे अपनी रुद्ध वासनाओंको प्रकट करना चाहते थे। सौभाग्यसे बच्चनजीको उमर खय्याम की रूबाईयोंमें अपनी रुध्द प्रवृत्तियोका प्रकाश मिल गया। वे पूर्ण रूपसे उसीमें डूब गये; 'केवल आनन्द करो' ही उनका मूलमन्त्र बन गया।

कवि ने हाला को अपने काव्य का विषय क्यों चुना ? इसकेलिए "मधुशाला" की भूमिका रूपमें सम्बोधन के नाम से लिखा हुआ कविका वक्तव्य द्रष्टव्य है।

"आह ! जीवनकी मदिरा जो हमें विवश होकर पीनी पडी है कितनी कडवी है। कितनी ! यह मदिरा उस मदिराके नशेको उतार देगी। जीवनकी दुःखदायिनी चेतनाको विस्मृति के गर्तमें गिराएगी तथा प्रबल दैव, दुर्दम काल, निर्मम कर्म और नियतिके क्रूर, कठोर कुटिल आघातोंसे रक्षा करेगी। क्षीण-क्षुद्र क्षणभंगुर दुर्बल मानवके पास जग-जीवनकी समस्त आधि-व्याधियोंकी यही एक महोजाधि है। – – – ले' इसे इसे पान कर और मदके उन्मादमें अपनेको, अपने दुःखको दुःखद समयको और समयसे कठिण चक्रको भूल जा।"

बच्चनकी कविता विद्रोह और नवजीवनकी योवनोचित भावनाओंको लिए हुई थी। उसमें सामाजिकताके स्थानपर घोर वैयक्तिकताका स्वर है। बच्चन सर्वथा नूतन राह बनानेका प्रयास कर रहे थे। बच्चन मनमोजी स्वभावके है और उनके अनुरुप उन्होंने मस्तीका गान छेडा। जिसमें आत्माकी सहज भावनाओंकी अभिव्यक्ति थी। वे अपनी राह बना मस्तीके गीत गाते हुए 'मधुशाला' में आते है। इसतरह सामाजिक विरोधके बीच सामाजिक मान्यताओंको चुनौती देते हुए वे मधुगीत गाते है

"है आज भरा जीवन मुझमें आज भरी मेरी गागर।"

कवि जानता था कि उसके इस मदिरावादका क्या विरोध होगा। धर्म और समाज इसे सहन नहीं कर सकेंगे। समाजपर आक्रमण करनेका तो उन्हे साहस नही हुआ, मगर उसने धर्मके आडम्बरोंपर कसकर चोट की,

"हमने छेडि कर की माला पोथी पत्रा भूपर डाला।
मन्दिर मस्जिद के बन्दिगृहको तोड लिया करमें प्याला।"

कविको जगके दुःखसे कोई मतलब नही, केवल उसकी 'मधुशाला आबाद रहे यही उसकी एकमात्र कामना है'। इसलिए वह कहता है –

पठे मसियाँ दुनिया सारी
ईद मनाती मधुशाला :"

उसकी मधुशाला 'सदासुहागिन' है। वह मंदिर मस्जिदमें मेल कराती है। कवि 'मधुशाला' में अपनी अंतिम चाह के रूपमें कहता है –

"मेरे अधरोंपर हो अंतिम वस्तु न तुलसीदल प्याला।
मेरे जिव्हापर हो अंतिम वस्तु न गंगाजल हाला।
मेरे शवके पीछे चलनेवाले, याद इसे रखना।
रामनाम है सत्य न कहना, कहना सच्चो मधुशाला।"

बच्चनने मदिराका आश्रय क्यों किया ? इसका कारण बताते हुए लिखते है –

"वासना जब तीव्रतम थी, बन गया संयमी मैं।
हो रही मेरी सुधाही सर्वदा आहार मेरा।"

किन्तु बच्चनके इस वासनात्मक उद्गारोंको देखकर उनपर चारों ओरसे प्रहार होने लगे तो उन्होंने अनुभव किया कि मैंने अपनी असली भावनाओंको प्रकाशमें लाकर बडी गलती की –

"कह रहा जग वासनामय हो रहा उद्गार मेरा।
मैं छिपाना जानता तो जग मुझे साधु समझना।
शत्रु मेरा बन गया है छल-रहित व्यवहार मेरा।"

किन्तु साथही कवि जगके प्रति पूर्ण उपेक्षा दिखाकर उसकी अवहेलना करना चाहता है क्योंकि जग उसे मनमानी नहीं करने देता। इसलिए कवि कुढकर ताना कसता है कि मैं विश्वको चिन्ता क्यों करूँ क्योंकि ––

Scanned with CamScanner

विश्व पूरा कर सका है कौन सा अरमान मेरा।"

तो फिर—

"वृद्ध जगको क्यों अखरती है क्षणिक मेरी जवानी?'

ठीक है। वृद्ध जगको उसकी क्षणिक जवानी कभी नहीं अखरती, अगर वह केवल उनतकही सीमित रहकर समाजपर दूषित प्रभाव न डालती।

कवि के जीवनमें एक भयंकर हाहाकार है, चीत्कार है, जो उसे चैन नहीं लेने देता इसलिए अपनी इस वेदनाको वह भुला देना चाहता था

मैं कहाँ हूँ और वह आदर्श मधुशाला कहाँ है?
विस्मरण दे जागरण के साथ मधुबाला कहाँ है?
है कहाँ प्याला कि जो दे चिर तृषा ' चिर तृप्तिमें भी
जो डुबा जो ले भवर पार कर हाला कहाँ है?"

कवि हालावाद के इस राग के साथ यह भी कहता है कि वह जीवनसे भागा नहीं है—

" राग के पीछे छिपा चीत्कार कह देगा किसी दिन
है लिखे मधुगीत मैंने हो खडे जीवन-समरमें।"

कवि मधुबाला में अपना आत्मपरिचय देता हुआ कहता है—

मैं स्नेह सुरा का पान किया करता हूँ
मैं कभी न जग का ध्यान किया करता हूँ
जग पूछ रहा उनको जो जगकी गाते।
मैं अपने मन का गान किया करता हूँ।"

फिर यदि जगने कवि की उपेक्षा की जो उसे शिकायत किस बातकी?

'हालावाद' को कवि बच्चन 'रुपक' मानते है। बच्चनही नहीं, अपितु हजारी प्रसाद द्विवेदी जैसे आलोचक भी इसे प्रतिक मानते है। उनका इस बारेमें कथन द्रष्टव्य है—

'वस्तुतः 'हाला' एक प्रतीक मात्र है जो तत्काल प्रचलित झूठी आध्यात्मिकताके प्रतिवाद का एक प्रतीक मात्र था। बच्चन इसे 'रहस्यवाद' का रुप देते है।

मैं मदिरालय के अंदर हूँ
मेरे हाथोंमे प्याला
प्यालेमें मदिरालय बिम्बित
करनेवाली है हाला।
इस उधेड़ बुनमेंही मेरा
सारा जीवन बीत गया।
मैं 'मधुशाला' के अन्दर था
मेरे अन्दर मधुशाला।"

बच्चनने अपने इस हालावादी काव्य को प्रतिक-प्रधान काव्य सिद्ध करनेका प्रयास किया था। उनके अनुसार –

"जीवनधाराके तटपरही कवि भी सुन्दरसी बस्ती है, जिसे दुनिया 'मधुशाला' कहती है। तनरुपी क्षणभंगूर नौकापर आऊठ हो यात्री इस सरिता तट-पर आकर स्वनिल छाया प्राप्त करता है। शुष्क सत्य उपयोगी हो सकता है, पर सुखद तो सरस स्वप्नही होता है, और जीवनमें खोना-पाना तो सब नियतिके हाथमें है।" वस्तुतः बच्चनकी बातकी सम्पूर्ण विशेषता उनकी एक पंक्तिमें नीहित है—

"मिट्टी का तन मस्तीका मन
क्षणभर जीवन मेरा परिचय।"

बच्चन 'मधुशाला', 'मधुबाला' मधु-कलश में मदकी मादक धारा बहाकर जब उससे उब उठे जब उनके काव्य का प्रवाह बदल गया और बादमें अपनी वेदनासे पीडित किसीका 'निशा-निमंत्रण' पाकर अपनी प्रियतमा की यादमें 'एकांत संगीत' गाते और उसपर 'खादी के फूल' चढाते हुए वे 'सतरंगिनी' के रंगोंमें खो गये। इसके बाद उन्होंने बंगलाके अकाल पर मर्मस्पर्शी कविताएँ लिखकर जन-

Scanned with CamScanner

विश्व पूरा कर सका है कौन सा अरमान मेरा। "
तो फिर--

"वृद्ध जगको क्यों अखरती है क्षणिक मेरी जवानी ?'

ठीक है। वृद्ध जगको उसकी क्षणिक जवानी कभी नहीं अखरती, अगर वह केवल उनतकही सीमित रहकर समाजपर दूषित प्रभाव न डालती।

कवि के जीवनमें एक भयंकर हाहाकार है, चीत्कार है, जो उसे चैन नही लेने देता इसलिए अपनी इस वेदनाको वह भुला देना चाहता था

मैं कहाँ हूँ और वह आदर्श मधुशाला कहाँ है ?
विस्मरण दे जागरण के साथ मधुबाला कहाँ है?
है कहाँ प्याला कि जो दे चिर तृषा ' चिर तृप्तिमें भी
जो डूबा जो ले मगर पार कर हाला कहाँ है ?"

कवि हालावाद के इस राग के साथ यह भी कहता है कि वह जीवनसे भागा नही है—

" राग के पीछे छिपा चीत्कार कह देगा किसी दिन
है लिखें मधुगीत मैंने हो खडे जीवन-समरमें। "

कवि मधुवाला में अपना आत्मपरिचय देता हुआ कहता है-

मैं स्नेह सुरा का पान किया करता हूँ
मै कभी न जग का ध्यान किया करता हूँ
जग पूछ रहा उनको जो जगकी गाते।
मैं अपने मन का गान किया करता हूँ। "

फिर यदि जगने कवि की उपेक्षा की जो उसे शिकायत किस बातकी ?

' हालावाद ' को कवि बच्चन ' रुपक ' मानते है। बच्चनही नही, अपितु हजारी प्रसाद द्विवेदी जैसे आलोचक भी इसे प्रतिक मानते है। उनका इस बारेमें कथन द्रष्टव्य है–

' वस्तुतः ' हाला ' एक प्रतीक मात्र है जो तत्काल प्रचलित झूठी आध्यात्मिकताके प्रतिवाद का एक प्रतीक मात्र था। बच्चन इसे ' रहस्यवाद ' का रुप देते है।

मैं मदिरालय के अंदर हूँ
मेरे हाथोंमे प्याला
प्यालेमें मदिरालय विम्बिला
करनेवाली है हाला।
इस उधेड़ बुनमेंही मेरा
सारा जीवन बीत गया।
मैं ' मधुशाला ' के अन्दर था
मेरे अन्दर मधुशाला। "

बच्चनने अपने इस हालावादी काव्य को प्रतिक-प्रधान काव्य सिद्ध करनेका प्रयास किया था। उनके अनुसार –

" जीवनधाराके तटपरही कवि भी सुन्दरसी बस्ती है, जिसे दुनिया ' मधुशाला ' कहती है। तनरुपी क्षणभंगूर नौकापर आऊठ हो यात्री इस सरिता तट-पर आकर स्वनिल छाया प्राप्त करता है। शुष्क सत्य उपयोगी हो सकता है, पर सुखद तो सरस स्वप्नही होता है, और जीवनमें खोना-पाना तो सब नियतिके हाथमें है। " वस्तुतः बच्चनकी बातकी सम्पूर्ण विशे-षता उनकी एक पंक्तिमें नीहित है–

" मिट्टी का तन मस्तीका मन
क्षणभर जीवन मेरा परिचय। "

बच्चन ' मधुशाला ', ' मधुबाला ' मधु-कलश में मदकी मादक धारा बहाकर जब उससे उब उठे जब उनके काव्य का प्रवाह बदल गया और बादमें अपनी वेदनासे पीडित किसीका ' निशा-निमंत्रण ' पाकर अपनी प्रियतमा की यादमें ' एकांत संगीत ' गाते और उसपर ' खादी के फूल ' चढाते हुए वे ' सतरंगिनी ' के रंगोंमें खो गये। इसके बाद उन्होंने बंगलाके अकाल पर मर्मस्पर्शी कविताएं लिखकर जन-

Scanned with CamScanner

विश्व पूरा कर सका है कौन सा अरमान मेरा।"
तो फिर--

"वृद्ध जगको क्यों अखरती है क्षणिक मेरी जवानी ?'

ठीक है। वृद्ध जगको उसकी क्षणिक जवानी कभी वहीं अखरती, अगर वह केवल उनतकही सीमित रहकर समाजपर दूषित प्रभाव न डालती।

कवि के जीवनमें एक भयंकर हाहाकार है, चीत्कार है, जो उसे चैन नही लेने देता इसलिए अपनी इस वेदनाको वह भुला देना चाहता था

मैं कहाँ हूँ और वह आदर्श मधुशाला कहाँ है ?
विस्मरण दे जागरण के साथ मधुबाला कहाँ है?
है कहाँ प्याला कि जो दे चिर तृषा ' चिर तृप्तिमें भी
जो डूबा जो ले मगर पार कर हाला कहाँ है ?"

कवि हालावाद के इस राग के साथ यह भी कहता है कि वह जीवनसे भागा नही है—

" राग के पीछे छिपा चीत्कार कह देगा किसी दिन
है लिखें मधुगीत मैंने हो खडे जीवन-समरमें।"

कवि मधुबाला में अपना आत्मपरिचय देता हुआ कहता है-

मैं स्नेह सुरा का पान किया करता हूँ
मै कभी न जग का ध्यान किया करता हूँ
जग पूछं रहा उनको जो जगकी गाते।
मैं अपने मन का गान किया करता हूँ।"

फिर यदि जगने कवि की उपेक्षा की जो उसे शिकायत किस बातकी ?

' हालावाद ' को कवि बच्चन ' रुपक ' मानते है। बच्चनही नही, अपितु हजारी प्रसाद द्विवेदी जैसे आलोचक भी इसे प्रतिक मानते है। उनका इस बारेमें कथन द्रष्टव्य है-

' वस्तुतः ' हाला ' एक प्रतीक मात्र है जो तत्काल प्रचलित झूठी आध्यात्मिकताके प्रतिवाद का एक प्रतीक मात्र था। बच्चन इसे ' रहस्यवाद ' का रुप देते है।

मैं मदिरालय के अंदर हूँ
मेरे हाथोंमे प्याला
प्यालेमें मदिरालय बिम्बित
करनेवाली है हाला।
इस उधेड़ बुनमेंही मेरा
सारा जीवन बीत गया।
मैं ' मधुशाला ' के अन्दर था
मेरे अन्दर मधुशाला।"

बच्चनने अपने इस हालावादी काव्य को प्रतिक-प्रधान काव्य सिद्ध करनेका प्रयास किया था। उनके अनुसार -

" जीवनधाराके तटपरही कवि भी सुन्दरसी बस्ती है, जिसे दुनिया ' मधुशाला ' कहती है। तनरुपी क्षणभंगूर नौकापर आऊठ हो यात्री इस सरिता तट-पर आकर स्वप्निल छाया प्राप्त करता है। शुष्क सत्य उपयोगी हो सकता है, पर सुखद तो सरस स्वप्नही होता है, और जीवनमें खोना-पाना तो सब नियतिके हाथमें है।" वस्तुतः बच्चनकी बातकी सम्पूर्ण विशेषता उनकी एक पंक्तिमें नीहित है-

" मिट्टी का तन मस्तीका मन
क्षणभर जीवन मेरा परिचय।"

बच्चन ' मधुशाला ', ' मधुबाला ' मधु-कलश में मदकी मादक धारा बहाकर जब उससे उब उठे जब उनके काव्य का प्रवाह बदल गया और बादमें अपनी वेदनासे पीडित किसीका ' निशा-निमंत्रण ' पाकर अपनी प्रियतमा की यादमें ' एकांत संगीत ' गाते और उसपर ' खादी के फूल ' चढाते हुए वे ' सतरंगिनी ' के रंगोंमें खो गये। इसके बाद उन्होंने बंगलाके अकाल पर मर्मस्पर्शी कविताएँ लिखकर जन-

Scanned with CamScanner

जीवनको अपनाया और नित्य-नवीन प्रेमके गीत गाकर अपना वही लोकप्रिय पुराना स्थान प्राप्त किया ।"

निःसन्देह बच्चन भारतके काव्य जगत्के महान कवि है । उनकी रचनाएँ स्थायी महत्वकी है । क्योंकि उनमें मानव-हृदयकी चिरंतन अनुभूतियोंका चित्रण है ।

हिन्दी साहित्यके लिए इस कविके गीतोंका उपहार एक अमूल्य निधी है । इनके गीत कला-निधी के सुधा-निस्पंदकी तरह अमर है । धन्य है बच्चन जैसे कलाकार जिसने ऐसे अमर गीतोंकी सृष्टी की ।

❋ ❋

गीत

छलक गयीं आँखें,
मेघोंके गीतपर ।
अनगिनत मीत मिले,
जीवन की तानपर ।
कोई दिल मिले,
दिल की पुकारपर ।
पनघट पर गोरी मिली,
बिना शृंगारकी ।
गम कई वार मिला,
जीवन की राहपर ।
छल गयीं आँखें,
मेघोंके गीतपर ।

Miss— Patil R. M.
B.A. Part III

अभिलाषा

जिंदगी की मंजिल अभिलाषा ।
सच्चाई की एक झलक अभिलाषा ।
डगर-डगर पल पल है अभिलाषा ।
अभिलाषा पर चली यह प्यासी मनिषा ।

जिंदगी की हर पगडंडी अभिलाषा ।
आदमी को तीसरी आँख अभिलाषा ।
अभिलाषा की मंजरपर आदमी की लगन ।
मिलना-बिछडना अभिलाषा के सपने ।

जिंदगी की हमसफर अभिलाषा ।
रंगीन दुनिया की सुनहरी अभिलाषा ।
अभिलाषा की डोरी पर जो जिया ।
उसने अभिलाषा के लाखों पल पाया ।

कु. शोभा साळोंखे
B. A. Part III

Scanned with CamScanner

" जिन्दगी "

" एक सफर है सुहाना । "

BY : जयप्रकाश जी. हिरेमठ
प्रथम वर्ष साहित्य

मानव जीवन अनेक बातोंमें समन्वय प्रस्थापित कर अपने आपको पूर्णत्व की दिशा में ले चलता है । वैसे उसमें अनेक कमियाँ दिख पडती हैं, पर मानव उन कमियोंको दूर कर पूर्णत्व प्राप्तिका प्रयत्न करता है, सुख समृद्धिसे परिपूर्ण होना चाहता है । इस मानव जीवन में आदर्श तथा यथार्थ दोनोंका समन्वय होना भी आवश्यक है, इसी रूपमें जीवन आदर्शमय तथा प्रगतशील बन सकता है । और हर एक आदमी अपने जीवित का एक विशिष्ट ध्येय अपने सामने रखकर उस ध्येय या मंजिल की खोज में डूब जाना चाहता है । यदि प्रत्येक मानवने इसी प्रकार उचित ध्येयपूर्ति के लिए अपना जीवन आदर्शों एवं पुण्य-कर्मोंसे भर दिया, तो निश्चित ही उसका जीवन सफल हो सकेगा, तथापि उसकी जिंदगी सुहावनी हो जाएगी । मानव जीवन यदि आदर्श बनाना हो तो हरएक को भगवान से ऐसी प्रार्थना करनी चाहिए कि, हे देव, तेरा ऐसा स्वर्ग जिसमें सभी अमर ही रहते हैं, जिसमें वेदना नहीं, दुःख नही, जहाँ किसीने किसी के लिए चलते रहने अथवा मिट जानेका मधुर सुख नही जाना, वह स्वर्ग तेरी कृपाके फलस्वरूप मिलें भी तो हमें नही चाहिए ! अतः हे भगवान् तुम्हारे उस अमर, न मिटनेवाले, दुःखहीन, वेदनाहीन स्वर्ग की अपेक्षा हमें मर्त्य मानव के रूप में मिला यह दूसरोंके लिए मिट जानेका वरदान, अन्य लोगोंकी भलाई में अपने सर्वस्व का समर्पण कर हमें जो सुख-शांति हो चुकी है, वही हमारे लिए उचित है । अर्थात हम दूसरोंके लिए मर मिटना ही स्वर्ग-प्राप्ति से महत्त्वपूर्ण समझते हैं । वह स्वर्ग एकरसता का प्रतीक है. जिसमें न दुःख है, न मरमिटनेका स्वाद। अर्थात् धूप के ताप को सहे बिना जैसे छाया सुखद नही लगती, वैसे दुःखोंके अनुभव के विना सुख का आनंद भी अतीव सुखकारी नही लगता। दूसरोंके लिए प्रयत्न करते हुए भले ही दुःख सहना पडता हो, परन्तु उसमे जो समाधान है, जो आनन्द मिलता है, उसके सामने स्वर्ग-सुख भी फीका पड सकता है । इसी कारण हम चाहेंगे स्वर्ग की अपेक्षा हमें मिटना ही श्रेष्ठ और उचित है । इस जिन्दगी में आकर यदि हमारा आचरण, बर्ताव परोपकारी रहे तभी हमारी जिन्दगी सच्ची जिन्दगी हो सकती है । स्वर्गप्राप्ती, स्वर्ग-सुख और अमरता की तुलनामें इस धरती पर के जीवन का महत्त्व ही हमें सुवर्णवत् बना देगा । कारण मेरे मतानुसार जीवन कर्मक्षेत्र है और स्वर्गप्राप्ति एक निष्क्रीयता,जडता, अत: जीवन में परिवर्तनशीलता है । जीवन का सच्चा सुख परिवर्तन मे और बनने--मिटनेमें है । मानव जीवन एक सर्व श्रेष्ठ जीवन हैं, कारण इसी जीवन में जीवा समझबूझकर दुसरोंकी भलाई कर सकता है । दूसरोंको सुखी करनेके लिए सब प्रकार का त्याग कर सकता है । क्यों कि, त्याग एक सात्त्विक आनंद है । और इसी त्याग से मनुष्यकी श्रेष्ठता जाँची जाती है । त्याग के बिना मनुष्यत्त्व का विकास कभी भी नहीं हो सकता है ।

Scanned with CamScanner

मनुष्य को यह जो जीवन मिल गया है, वह अपूर्ण है। उसमें कोई भी पूर्ण सुखी और पूर्ण दुःखी नहीं दिखता। अतः कुछ चीजोंको प्राप्त करते, कुछ का खाते हुए आशा-निराशासे घिरी हुयी स्थितीमें तथा कभी हसते तो कभी रोते हमें चलना ही चाहिए। जो प्रबल गति प्राप्त हो चुकी है, वह कहीं भी न रुके इसी का विचार प्रतिक्षण करते हमें जीवन के पथपर चलते रहना चाहिए। जिसप्रकार सूरज अपना उगना कभी बंद नहीं करता, बहती हुयी प्रवाहमयी नदी कभी भी नहीं रुकती, उसी प्रकार इस दुनियामें हमे निरंतर, अखंड चलते रहना चाहिए। इस दुनिया के विशाल प्रवाह में सभी को बहना पडा है, हमें जैसे सुखदुःखोंको सहना पडा है। भाग्य हमारा साथ नहीं देता ऐसा कथन तो अकर्मन्योंका है। अतः ईश्वर, देव आदि का विचार किए बिना हमे चलते रहना चाहिए। इसप्रकार के जीवन की पूर्णता को प्राप्त करनेके लिए हम स्थान-स्थान पर भटकते हैं, पर कदम कदम पर कोई न कोई कठिनाई हमारा रास्ता रोके खडी रहती हैं। लेकिन ऐसी कठिनाइयोंसे हमे निराश नहीं बन जाना चाहिए। क्यों कि, इस प्रकार की आँख-मिचौनी का नाम जीवन है। अतः जीवन मे सुख-दुःख, आशा-निराशा, हँसी-रोना, सभी एकसाथ ही मौजूद हैं। फिर सिर्फ दुःखोंका, आपत्तियोंका विचार करके निराश बनकर हमे अपने कार्य को छोडना नहीं चाहिए। चलना, निरंतर बढना यही एक ध्येय हमारे सामने रहना आवश्यक है।

जिंदगी के इस सुहाने सफर में चलते वक्त कुछ साथी साथ चलते दिखते हैं तो कुछ बीचमे ही मूँह फेरकर चले जाते हैं, अर्थात उनका वियोग सहना ही पडता है। उनके रुक जाने या चले जाने का इस विशाल जीवन प्रवाह की गतिपर कोई प्रभाव नहीं होता। वह तो हमेशा चलती ही जाती है, कहीं भी कभी भी रुकती नहीं है। अतः जो इस जीवन में सफल हो जाना चाहता है, हमेशा कार्यमग्न होकर बढते रहता है तो उसे इस जीवनभर अपनी जिन्दगीमें शाश्वत रुपसे अखण्ड चलते रहना चाहिए। "जो चलता रहे शाश्वत उसीकी सफलता अविराम है।" इस पक्ति में जीवन की सार्थकता का रहस्य बताया गया है। भगवान के दिये इस चार-दिन के जीवन में आदमी कैसे कैसे कर्म करता है, कितने भेद-भाव करता है, और न जाने कितने अत्याचार, जुल्म, पाप यह सब मनुष्य अपनी भलाई के लिए, स्वार्थ भावनासे ही करता है, उसे औरोंकी पर्वा नहीं होती। लेकिन इतनी अच्छी जिन्दगीमें हमें आकार उसका कोई सच्चा रुप ढुंढना चाहिए। जिन्दगी में अच्छे की कितनी महत्ता होती है, यह जानना जरूर है, तभी हम जीवन की सार्थकता का रहस्य समझ सकेंगें।

जिन्दगीके बारेमें किसी ने ऐसा भी कहा है कि, "जिन्दगी एक मौत है, हम और तुम इस रंगमंच की कठपुतलियाँ हैं, जिसकी डोर उपरवालेके हाथ में है। कब ? क्युं ? और कहाँ ? उसकी डोर टूट जाएगी' पता नही।"

'जिन्दगी सचमुच ही एक सुहाना सफर है।' शीर्षक में ही इस सुहाने सफर की याद दिलायी गयी है, यदि हम अपने साक्षात् सद्सद्विवेक बुद्धि को स्मरण करके अपने आपको त्यागमय, नम्रतापूर्ण, सत्त्वशील, और पुण्यरुपी कार्योंसे ढक दे, तो जिन्दगी का यह सफर सचमुच ही कितना सुहाना और अनमोल होता है, इसका पता हमें लग जाएगा। अपने तन-मन सदाचार-युक्त भावसे रखकर यदि हम अपना जीवन हमेशा के लिए सत्कार्योंमें बिता दे और इस जिन्दगी का सूत्र भगवान् के हाथ में सौंपकर अपना मन सतत् पुण्यवत्, पवित्र तथा निरहंकार युक्त रख दें तो अपनी जिन्दगी सच्चे अर्थ में एक सुहाना सफर बन जाएगी। और खुद अपने आपको 'सुहाना सफर' कहलाएगी। और इसीलिए मैं फिर एकबार अत्यानन्द से कहूँगा, "जिन्दगी, ' एक सफर है सुहाना।"

* * * * * *

Scanned with CamScanner

स्वप्नजा

कु. रंजना बेकमाळकर
प्रथम वर्ष साहित्य

हमारे गाँवमें प्रतिवर्ष भैरी का मेला लगता है, जो लोगोंको नया जीवन दे जाता है। इस बार भी गाँवमें मेलेकी धूम मची हुअी थी । पडोसके देहातोंके कई लोग इस मेलेमें शामील होनेके लिये आये थे। तरहतरहकी वस्तुओंकी दुकाने सजायी गई थी छोटे बच्चे खिलौने की दूकानपर इकट्ठा हुए थे । स्त्रियाँ और लडकियाँ सजधजकर आयी थीं, मानो ऐसा लगता था, बगीचेमें तरह तरहके फूल खिले हैं ।

इस मेलेमें स्वप्नजा भी अपनी कालिजकी सहेलियोंके साथ आयी थी । लेकिन वह उदास थी । अनेक विचारोंने उसके मनमें घर बसाया था । सब लडकियाँ नये नये कपडे पहनकर आयी थी । लेकिन स्वप्नजा ! वह तो साधारण कपडे पहनकर आयी थी । सहेलियाँ उसकी हँसी उडाने लगी, उनमेंसे एक कहती, 'स्वप्नजा, आज तुम उदास क्यों'? क्या हुआ? फिर दूसरी कहती 'इस मेलेमें कोई नहीं दिखा होगा,' और सब लडकियाँ 'आई बात समझमें' ऐसा जोरसे चिल्लाकर हँस पडती । लेकिन स्वप्नजा स्तब्ध थी । रुखी हँसीसे वह उनको जबाब देती थी । हमेशा स्वप्नजा गंभीर रहती थी । उसे इस दुनियामें अपना कोई नहीं था ।

स्वप्नजा और सुरेखा गाँवके जोशीकी लडकियाँ थी । स्वप्नजा की माँ मर चुकी थी । तब उसके पिता-जीने दूसरी शादी कर ली । नयी माँ घरमें आयी । सौतेली माँ का बर्ताव स्वप्नजाके प्रति अच्छा नहीं था । घरका सब काम स्वप्नजाको करना पडता । स्वप्नजाही मानो उसकी नौकरानी थी ।

इस साल स्वप्नजा एस. एस. सी. उत्तीर्ण हुई। लेकिन स्त्री को शिक्षाकी आवश्यकता नही, ऐसा माँका कहना था । लेकिन पिताजीके कारण आज स्वप्नजा कालीजमें जाने लगी थी । सुरेखा स्वप्नजाकी सौतेली बहन होनेके कारण उसे देखकर वह नाक भौं सिकोडती थी । उसके बारेमें झूटे किस्से बनाकर वह अपनी माँसे कहती थी ।

ऐसे ही कुछ दिन बीत गये, स्वप्नजा अब कॉलेजके तीसरे वर्ग में थी । कभी कभी अपने कमरेमें विचारमग्न स्थितीमें बैठी रहती थी । और सोचती थी 'क्या मुझे अपनी सौतेली माँके हाथसे छुट्टी मिलेगी?' क्या मेरी इस संकटसे मुक्ती होगी ? क्या मुझे अच्छा मार्ग मिलेगा ? नहीं मिला तो – – –

इस साल स्वप्नजाके यहाँ एक समारंभ था । इस अवसरपर उसकी आंटी सुलक्षणा आयी थी । सुलक्षणा ममताकी मूर्ति थी । आदमी के सुख-दु:ख जानती थी। स्वप्नजाका दिल बहलानेका प्रयत्न करती थी । सुलक्षणाके कारण स्वप्नजा प्रसन्न थी । दो मास बीत गये और आंटी जाने लगी । पहुँचानेके लिए स्वप्नजा स्टॅंडपर गयी । सुलक्षणासे विदा लेते समय स्वप्नजा उससे कुछ बोल नहीं सकी उसकी आँखोंसे मोती ढल रहे थे ।

Scanned with CamScanner

कालिजमें स्वप्नजा एक होशियार लडकीके नाते पढ रही थी। अब उसका पढनेका आखरी साल था। स्वप्नजाका यश सौतेली माँ देख न सकी और उसने कालिज भेजना बंद किया। कालिज भेजना बंद करके एक मास हुआ था, लेकिन घरमेंही स्वप्नजाका रहना उसे अच्छा नहीं लगा, इसलिये स्वप्नजाको दूर करनेके लिये माँने- उसकी शादी करने का विचार सोचा। दहेजसे छुट्टी पाने के लिये उसने पचास बरसके बुढेके साथ स्वप्नाजा ब्याह तय किया। उस समय उसने पतिसे विचार विनिमय भी नहीं किया। पचास बरसके बूढेके साथ आपना ब्याह होगा, इसका पता लगनेपर वह पगलीसी बन गयी। वह मन में कहने लगी, 'क्या इस बुढेंके साथ ब्याह करने की मेरी योग्यता है ? मैंने ऐसा कौनसा बुरा काम किया है ? कुछ भी हो, मैं इस बुढेसे ब्याह नही करुंगी।' वह अपना मार्ग ढूंढ निकालने मे प्रवृत्त हुओ। इस मार्गका उसने किसी को पता न लगने दिया। इसी वजहसे स्वप्नजा खुश रहने लगी। देखनेवालोंको लगता था कि, शादीके कारण स्वप्नजा खुश है। घरमे आंनंदी वातावरण छा गया। सुलक्षणाको इस शादीकी खुषखबर मिलतेही व फुली न समायी थी। लेकिन मां बीमार होने के कारण वह इस समारोह में न आ सकती थी।

शादीका दिन जैसे जैसे नजदीक आने लगा वैसे वैसे स्वप्नाजाकी स्थिति अधिक खराब होने लगी। वह अपने मार्गपर बढनेमें प्रवृत्त हुई। और शादीके पहले एक दिन स्वप्नजा अपनी सहेलीसे मिलनेके बहाने घरसे निकली। लेकिने वह किसे मिलने जा रही है, यह किसको मालूम था?

दूसरे दिन अखबारमें एक वृत्त पढने मिला जिससे गाँवमें हलचल मची थी। इधर सुलक्षणा भोजन करके अखबार पढ रही थी। पहले पन्नेपरही था, 'एक बीस सालकी युवती की आत्महत्त्या'। सुलक्षणाने वही वृत्त एकबार, दोबार पढा। लेकिन उसे सच न लगा। बार बार देखा तो वही वृत्त था, उस वृत्तमें युवतीका नाम लिखा था 'स्वप्नजा'।

❋ ❋

यौवन

झूम झूम कर आये सावन सोळा।
धुंद सा बन गया मन का डोला।
ठंडी – ठंडी सर्दीका मौसम आया।
सुख का ताजमहल बन गया सोना।

आंचल की छाया पलकों का झूला।
करने लगा 'रॉकने रोला'।
लैला मजनू के प्रेम का अफसाना
बना सबसे हसीना।

चंचल बन गया मन का चकोर।
मन, मधुवन बन गया मोर।
नयनों की महफिल में खिला चांद।
सपनों के महल बने शान।

कु. शोभा साळोखे
B. A. Part II

किस्मत

कु. शीमा बेकनाळकर
टी. वाय. बी. ए.

"दौडो! जल्दी पिच्छा करो! साले ने आँखों में धूल फेंक दिया! भागो।" इन्स्पेक्टर राघव ने चिल्लाते ही लाल कार का पिच्छा शुरू किया। जो पंद्रह मिनिट पूर्व ही तिलक रोड से गुजर चुकी थी।

"हॅल्लो राज!" दिनकरने लाल कार को रोकते रोकतें कहा- "हम बिछुडे पंछी फिर एक टहनीपर आ गए। मगर तुम पुलिस के जालमें कैसे फँसे हो? मुँह क्या ताक रहे हो? पहचानते नहीं हो क्या? ऐसा अनजान क्यूं बन रहे हो?"

"कौन हो तुम अजनबी? मेरा दिनकर कोई दोस्त नहीं हैं। मैं इस शहर में आते चार ही दिन हुए है। मैं किसी को जानता तक नहीं हूँ। चलो ड्रायव्हर" कार धूल के फवारे उडाते चली गयी और दिनकर उसीं धूल की ओर देखते ही रह गया। उसी धूंदले रास्ते से चलते चलते ही वह दसबरस पूर्व की यादों को मन:पटल से एक-एक करके याद करने लगा। वही राजू जो भूखके कारण पेट की आगमें मास्तिष्क के खजानेसे हाथ धो बैठा था। वही राजू जो फटे-मैले कपडों मे था, वही आज काले लिबास में साहब की तरह नजर आ रहा था। उसे लगा पुलिसों का लक्ष्य और कोई होगा। मेरा दोस्त तो ऐसा है नहीं जो बुरी चालें चले। उसने सोचा होगा कि; कही मेंरी गरीबी तो उसकी का यथोचित स्वागत न कर सकेगी अमीरी और गरीबी की कशमश को सोचते सोचते चलने लगा। साथही उसका मास्तिष्क भी विचारों की राह चलने लगा।

व्यक्ति धन कमा सकता है लेकिन व्यक्ति धन नही हो सकता। धन के वश में आकर ही व्यक्ति बुरी चाले चलने को उद्बुध होता है। मगर धन से भी एक व्यक्ति के सुधर जाने का मूल्य बहुत ज्यादा है। किंतु.. किस्मत के फाँसे ही उलट जाते है। कहीं राजू तो धन के वश में आकर बुरी राहोंसे नही गुजरा होगा; जिंदगी की वही राहें जो उसे मुझसे दूर जिंदगी के दूसरे किनारे ले गयी।

राजू और दिनकर दोनों सहाध्यायी थें। बचपन से ही राजू माँ-बापके प्यार से बिघडा था तब दिनकर की माँ ने उसे माँ का प्यार दिया था। बी. ए. के बाद राजू अपने मामा के यहाँ चला गया। जो 'चिली' नामक बन्दरगाह में ठेकेदार थे। चार साल बीत चुके थे। राजू मामाजो के ठेकेदारी में उनकी सहायता करने लगा था। बढते चाँदकी तरह मामाजी की आमदनी दिन-ब-दिन बढती हुई देखकर वह उधेडबुन में खो जाता है। एक-दिन मामाजी का राज खुल गया। स्मगलिंग की डोरी ने मामा को बहुत ही पैसा दिया था। वही डोरी हाथमें लिए राजू लाल कार के कटघरे में रहते कौए की तरह आज एक गाँवमे तो कल दूसरे किसी गाँव में काला धन्दा कर रहा था। और आज अपनी ही जन्मभूमि में अपने दोस्त का आखरी दर्शन लेते हुए पुलिस के हाथों पकडा जा रहा था। माँ के परलोक सिधार ने के बाद राजू ही दिनकर का एकमात्र सहारा था। कारण राज की बचपन की गरीबी की

यादें ही उसे आज जिन्दगी की टेठी राहें चलने में सहयोग दे रही थी। दिनकर का गाहर्थस्थ जीवन राज के बचपण के दिनों की तरह विवशता, दीनता, मजबूरी, के पहियोंपर चल रहा था। राज बम्बई जाने के बाद दिनकर जिंदगी की राहे अकेला ही चल रहा था। नौकरी के लिए दिनकर सूरज की तरह ही दिनभर घूमता था। सभी अफसरों की मिन्नते करते करते वह ऊब गया। कहीं उसकी 'गरीबी' उसे असफल बना देती जो बडे अफरों के हाथ 'गरम' न बना सकती थी। कहीं उसकी 'इमानदारी' जो बेईमानदार, काले पेश में पैर रखने तक तैयार न थी। जहां सर झुकाकर काम करना पडता था। अन्त में इमानदारी की राहपर पैर रखते, विवशता से उसने क्लार्क की नौकरी पायी थी।

आज वह चारों ओर देख रहा था। सैकडो युवक बेकार हैं जो उपाधियाँ पा चुके हैं। सैंडडो ऐसे हैं जो राजनेताओं का शिकार है जिनकी शक्ति राष्ट्र की सेवा के लिए काम नही आ रही है तो सिर्फ चुनावों के लिए नाजायज खर्च हो रही है, झुटे लालच में फंसते। यह युवा-शक्ति जिसमें ब्रम्ह शक्ति विद्यमान है, जो प्रदीप्त अग्नि की तरह प्रदीप्त तथा प्रक्रीय है। आज सभी 'अपना हक' और 'अपनो शान' बढाने के पक्ष में हैं। अतः यहाँ फिरसे द्वापार-युगीन महाभारत आज कलीयुगीन बनकर धीड रहा है। यहाँ कौरव-पाण्डव सभी एक से हैं। शकुनी तो बहुत हैं ही। और इन बुराइयों को नष्ट करेगी सिर्फ कृष्ण-शक्ति युवकों की। मगर – – – – इस शक्ति को ही सभी अपने अपने हाथियारों से चुस रहे हैं।

ऐसा सोचते सोचते आधा मैल कब का चला आया वह समजभी नहीं सका। सूरज डूब रहा था। सूजर की तरह वह भी थक चुका था। अहिस्ता अहिस्ता चल ही रहा था कि वह हक्का-बक्का सा होकर अचेत खडा ही रह गया। राज ने शरमाकर अपने दोस्त को पुकारा और अपनी मजबूरी को क्षमा करने को कहकर अदालत के लटघरे में मुजरीम बनकर सजा भुगनने गया।

"बाबूजी! इतनी सहानुभूति से क्यों देख रहे हो उस 'साले' को? वह तो काला धन्दा करनेवाला, आधा घण्टा पुलिसों ने उसका पिछा करके उसे अब पकड लिया है। – – अपने बेटे दिनेश का यह कथन सुनकर दिनकर अब समझा गया कि, राज की जिन्दगी राज से ही भर गयी है। राज की तरह कितने बेसहारा होंगे, जो मजबूरी, विवशता के कारण धन के वश में आकर अपनी अनमोल शक्ति बरबाद करते होंगे। ऐसे बेसहारों की डोरी उन्ही स्मगलरों के हाथो में हैं वे ही इस महान शक्ति का नाजायज फायदा उठा रहे हैं। और पैसों की साजपर अपना दिमाग, अपनी हिमायत बढा रहे हैं। उसे अपने बचपण के दिन याद आए जब दोनों इकट्ठा खेला करते थें। शिक्षा के बाद बडे अफसर होने के सपने देखा करते थे मगर किस्मत की आँधी ने सपनोंको तमाम कर दिया था। अपनी तकदीरों को कोसते वह होनहार की ओर देखते सूरज की तरह थका माँदा सा घर गया। आज ऐसी सुनहरी घडी आयी थी इसी की वजह से उसे फिर से जिंदगी का सहारा मिल रहा था मगर – – – – फिर किस्मत ने उसे ठोकर दी और यह अकेले बिछडे पंछी की तरह अपने घोसले की परिधी में रह गया।

* *

Scanned with CamScanner

कला कलाके लिए या जीवनके लिए

कु. क. वि. पट्टणशेट्टी
तृतीय वर्ष साहित्य

कला कला के लिए (Art for art's sake) वाले सिद्धांत का जन्म उन्नीसवी शताद्वीके अन्तमें फ्रांसीसी साहित्यमें हुआ था। इसके प्रमुख प्रवर्तक आस्कर वाइल्ड नामक विद्वान माने जाते हैं। 'कला कला के लिए' वाले सिद्धांतके फलस्वरूप अनेक विद्वान कलाको जीवनसे निरपेक्ष करनेका प्रयत्न करने लगे। कलामें नीती, सदाचार तथा मर्यादावाद को निषेधात्मक माना गया। उन्होंमे अनेक तर्क प्रस्तुत किये है। उनके अनुसार प्रत्येक वर्गका अपना स्वतंत्र लक्ष्य और कार्यक्षेत्र होता है। जिस प्रकार विज्ञान, दर्शन, गणित आदि विध्याएँ सौंदर्य के मापदण्डसे नहीं नापी जा सकती उसी प्रकार कलाकोभी नीतिके बंधनसे बद्ध नहीं किया जा सकता। नीतिको वे धर्म का विषय मानते है कला का नहीं। व्यवहारक्षेत्र या ज्ञानक्षेत्र में कला को कोई उपयोगिता नहीं। उसका सम्बन्ध भावनासे है, मनोभावोंकी मनोमुग्धकारी सौंदर्य प्रतिमाही उसकी उपयोगिता है। सहृदयोंमें रस और आनंदका संचार करना ही उसका उद्देस्य है। इस उद्देश्य—पूर्तिके लिए इस मतके अनुयायी कलाकी स्वतंत्र सत्ता वनाए रखना आवश्यक समझते है। 'निरंकुशा: कवय:' वाली उक्ति के अनुसार वे भावनाओंकी निम्न रुपमें अभिव्यक्ति करनेके पक्ष मे है। यह वाद 'कला सृजनकी सदस्य अवश्यकता' (Art as a creative necessity) वाले वादमे प्रभावित है।

इस वादके सम्बन्ध में पाश्चात्य विद्वानोंका मत:— **आस्कर वाईल्ड** आस्कर वाईल्ड ने किसी भी कलाकृति के आलोचकका सर्व प्रथम गुण यह बतलाया है कि उसे यह ज्ञान हो कि कला और आचार क्षेत्र पृथक् पृथक् है।

जे. ई. स्पिनगर्न "शुद्ध काव्यके भीतर सदाचार दुराचार ढुंढा ऐसा ही है जैसा कि रेखागणितके समत्रिकोण त्रिभुजको सदाचारपूर्ण कहना और समद्विबाहु त्रिभुजको दुराचारपूर्ण।" **ब्रैडले** ब्रैडले ने जीवनकी सक्रियताके स्थानपर कला में मनोवृत्तिको ही महत्व दिया है। इन्होंने (poetry for poetry's sake) वाले लेखमें कलापर नीतिका नियंत्रण आवश्यक नहीं माना है।

"कला की प्रवृत्ति बाह्यजगतसे साम्य स्थापित करने या उसकी अनुकृति उपस्थित करने की नहीं होती, उसका अपना एक स्वतंत्र पूर्ण, और निरपेक्ष जगत् होता है।"

Scanned with CamScanner

ओबर्ड नामक विद्वानने लिखा है The ordinary true or purely real can not be the object of the arts. Illusion on a ground of truth, that is the secret of the fine arts' अर्थात व्यवहारिक और पूर्ण सत्य कला का विषय नही हो सकता। सत्यताकी आधारभूमिपर कल्पना का आवरण ही प्रत्येक ललित कलाका रहस्य हैं।

वास्तव जीवनका आदर्शही कलाका सत्य हो जाता है। कला प्रत्यक्ष रुपसे सत्यका चित्रण न करके उसके मंगलकारी रुपको स्थिर करती हैं गोथेने इसी बातको इस प्रकार कहा है--

" The highest problem of every art is, by means of appearance, to produce the illusion of a loftier reality " कलाकी सबसे महत्वपूर्ण समस्या हैं। रुपाकारके सहारे चिरन्तन सत्यका प्रतिबिम्बन करना।

कलावादी सत्यं और शिवं को कलामें अधिक महत्व नहीं देते हैं, कलाका एक मात्र लक्ष्य प्रेम और सौन्दर्यकी मादक अभिव्यक्ति ही मानते हैं। बुचरने लिखा है " Art employs method for the symmetrial formation of beauty " अर्थात कला सौन्दर्यका सन्तुलित रुप प्रस्तुत करनेका प्रयास करती हैं।

सौन्दर्य और प्रेमकी इस मादक अभिव्यंजनावाली धारणाने कलागत सौन्दर्यको विकृत कर दिया। सौंदर्य एक शुद्ध आध्यात्मिक तत्व है। किन्तु इस वादके विकृत रुपने सौंदर्यके नैसर्गिक स्वरुपको विकृत कर उसे उच्छृंखल भावनाओंकी अभिव्यक्ति मात्र बना दिया जिसके फलस्वरुप कला शृंगारकी सहचारिणी बन गई। यही कारण है कि कलाकी " स्वांत: सुखाय " वाली भावना मान्य होते हुए भी विवादका विषय बनी हुई है।

कलाकारकी भावना रुप ग्रहण करके आनंदोपभोगकी वस्तु हो जाती है। प्रत्येक व्यक्ति अपनी रुचि और भावोंके अनुसार उस कलाकृतीका उपभोग करता है।

क्रोचेका अभिव्यंजनवाद ' कला कलाके लिए ' सिद्धांतका मत पोषक मत है।

समाजके नैतिक विकासका भार कवियोंपर होता है। प्रसिद्ध पाश्चात्य विद्वान गोथेका दृष्टिकोन भी जीवनवादी था। रस्किनने लिखा है कि All that is good in art is the experssion of one soul talking to another अर्थात कलामे जो सारतत्व होता है उसे एक आत्माका दूसरी आत्माके प्रति निवेदन कहा जा सकता है।

हैमिल्टने नामक विद्वानने आपनी ' Poetry and contamplation नामक रचनामें कलाका लोकहितसे घनिष्ठ सम्बन्ध माना है। उसने लिखा है ' An artist is one who through the imposition of from on his Purticular material creats for himself and Potentially for others a unitied contemplatvie experionce highly objective in character. अर्थात कलाकार वह है जो अपनी विशेष भावनाओं और अनुभूतियोंको अपने आनन्दके लिए और साथही समय सबके हितके लिए रूपाकार प्रदान करता है। मैथ्यु आर्नल्ड नामक अंग्रेजी विद्वानने भी साहित्य कलाको जीवनकी आलोचना कहकर कला जीवनके लिए वाले सिद्धांतका समर्थन किया हैं। टालस्टाय भी कला जीवनके लिए वाले मतके समर्तक हैं कि प्रत्येक समाजमें एक धर्मावर्मकी भावना रहती है यही धर्मभावना उसके साहित्यमें प्रतिफलित होती है।

भारतीय आचर्य कलाका जीवनसे घनिष्ठ सम्बध मानते थे। नाटयशास्त्रके स्थापिता भरतमुनिने स्पष्ट लिखा है कि काव्य के अध्ययनसे मानवोंका धार्मिक, नैतिक और दार्शनिक विकास होता है। रुद्रटने काव्यसे समस्त मनोभिलाषाओंकी पुतिपर बल दिया है। भायहने अर्थ, धर्म काम और मोक्ष सबकी प्राप्ती काव्यसेही बतलाई है।

Scanned with CamScanner

मम्मट:– " काव्यं यशसेऽर्थकृते व्यवहारापिदे
शिवेतर सतये ।
सद्य: परनिवृत्तये कान्तासम्मित तयोपदेश युजे ॥

कुछ अन्य आचार्योंने कलाको ' कामार्थ संश्रय ' कहकर उसकी उपयोगितापर प्रकाश डाला है। उपनिषदोंमें काव्यके सत्यं शिवं रुपका उल्लेख किया गया है। ' साहित्य सार ' नामक ग्रंथमें लिखा है " काव्यं स्वार्थाय अन्यार्थायच " अर्थात काव्य कविकी आत्मतुष्टि और साथ साथ पाठककी तुष्टिके लिए भी होता है।

हिन्दी साहित्यमें कला जीवनके लिए वाले सिद्धांतका आधुनिक मनोविज्ञान-क्षेत्रके कुछ वादोंने भी इस मतवाद के पोषण में योगदान दिया है। इनमें फ्रायड का वासनावाद विशेष उल्लेखनीय है। उनके मतानुसार काव्य या साहित्य मानव की अतृप्त वासनाओं की नग्न अभिव्यक्ति मात्र है, जिन्हे जीवन में अभिव्यक्त नहीं कर पाते, उन्हे काव्य में शद्बरेखाओं में बांधने की छूट है। इसका यह अर्थ हुआ कि काव्य जीवन से सर्वथा विलक्षण वस्तु हुई।

कला कलाके लिए सम्बधमें भारतीय मत:– कला सम्बन्धी विविध वाद विवाद पाश्चात देशोंकीही उपज है। अधुनिक हिन्दी साहित्य में पाश्चात्य देशोंके अनुकरण परही इन विभिन्न वादोंपद विचार किया गया है। प्राचीन ऋषिगण कलाको केवळ जीवन और सम्भोग की वस्तु नही समझते थे। बल्कि उनकी दृष्टिमें कला का चरमलक्ष्य ब्रह्मानुभूति भी था।

" विश्रान्तिर्यस्य सम्भोगे सा कला न कला मता
लीय ते परमानन्दे यथात्मा सा परा कला ॥ "

कला का जो भोग रुप है वह बन्धन कारक है और जो परमानन्द प्राप्ति कारक रुप है वही यथार्थ कला है।

अधुनिक हिन्दी साहित्य में छायावादी कवी इसी सिद्धान्तके समर्थक प्रतीत घेते है। छायावादी कविताओं में पलायन वादका समावेश इसी सिद्धान्तसे प्रेरित होकर किया गया था।

श्री इलाचन्द्र जोशी का कहना है कि

" विश्वकी इस अनंत सृष्टि की तरह कला भी आनंद का प्रकाश है। उनके भीतर नीतितत्व अथवा शिक्षा का स्थान नहीं उसके अलौकिक माया चक्रसे हृदयकी तंत्री आनंदकी झंकारसे बज उठती है। यही हमारे लिए परम लाभ है। उच्च अंग की कला के भीतर किसी तत्व की खोज करना सौन्दर्य देवी के मन्दिरको कलुषित करना है। "

नाटककार उदय शंकर भट्टने (कुमार सम्भव) नाटक में नितीपर कला की विजय दिखाई है। स्वयं देवी सरस्वती कलापक्षकाही समर्थन करती है।

कला जीवन के लिए:— साहित्यक्षेत्र में कला जीवन के लिए वाले सिद्धान्तकी कम प्रसिद्धी नही है। साक्रेटीज ' कला जीवन के लिए ' वाले मतकाही समर्थक था। वह वस्तुकी उपयोगिता कोही उसका सौन्दर्य मानता था। उसकीं दृष्टिमें उपयोगिताहीत सुन्दरसे सुन्दर वस्तु भी असुन्दर है। प्लेटोभी इसी मत का पोषक था।

इस मत का सच्चा स्वरुप हिन्दीके सन्त तुलसीदासके रामचरित मानसमें मिलता है। ग्रन्थके आरंभमेंही उनकी ' स्वान्त: सुखाय तुलसी रघुनाथ गाथा ' वाली पंक्ति उनके पूर्ण कलावादी होनेका भ्रम उत्पन्न कर सक्ती है किन्तु वह एक सच्चे भक्त थे। लोकसुखही उनका सुख और और उसका दु:खही तुलसीदासका दुःख था।

आधुनिक हिंदी साहित्यमें कलाको जीवनके लिए माननेवाले विव्दानोंमें आचार्य रामचन्द्र शुक्ल उल्लेखनीय है। वह तुलसीके अनुयायी है। तुलसीके समानही कलामें काल्पनिक सौन्दर्य और जीवनगत सौन्दर्य दोनोंके सामञ्जस्य को आवश्यक मानते है।

Scanned with CamScanner

मैथिली शरण गुप्तने (साकेतमें) कलाको जीवन का उपकारक ही माना है ।

"मानते है जो कलाके अर्थ ही
स्वार्थिनी करते कलाको व्यर्थ ही
वह तुम्हारे और तुम उसके लिए
चाहिए पारस्पारिकता ही प्रिये ।"

सचतो यह है कि निराशावादी,छायावादी कविभी काव्यमें जीवनका विस्मरण नहीं कर सके है-

"चुन चुन ले रे कन कन से जगतीकी सजग व्यथाएँ
रह जायेंगी कहनेको जन-रंजनकारी कथाएँ ॥
जगतीका कलुष अपावन तेरी विमलता पावे ।
फिर निखर उठे निर्मलता यह पाप पुण्य हो जावे ॥

❊ ❊

भूल

मालूम था कि, प्यार एक भूल है ।
आता नहीं समझमें कि वह एक धूल है ।
कहते है दुनियावाले प्यास एक फून है ।
फूल क्या और क्या पर एक भूल है ॥१॥

किया था प्यार एक बेवफासे ।
लगाया इलजामे हमपर वफासे ।
सुना है दिल एक मंदिर है उनसे ।
भूल न मंदिरसे पर एक बेवफासे ॥२॥

छोड दी सारी दुनिया किसीके लिए
न हो गया कोई दुनिया का हमारे लिए ।
सच है प्रभु रहता सबके लिए ।
भूल न जाना प्रभूको किसिके लिए ॥३॥

मानो एक छोटीसी बात मेरी ।
बन जायेगी हालत एक तुम्हारी ।
पढो दिल लगाकर अपनी इलम सारी ।
पढना लिखना एक बात है प्यारी । ४॥

रचना- आनंदराव स. शिंदे
बी. कॉम. भाग ३.

स्वार्थ

स्वार्थ सभी बातों में छिपा है
स्वार्थ सभी नातों में छिपा है
प्रेम के पीछे स्वार्थ का साया
स्वार्थ है सारे विश्व में छाया ॥१॥

पितृ प्रेम में स्वार्थ समाया
बंधु प्रेम है स्वार्थ की माया
पुत्र प्रेम भी स्वार्थ युक्त है
भगिनी प्रेम है स्वार्थ की छाया ॥२॥

मित्र प्रेम है स्वार्थ की झाँकी
पति प्रेम में स्वार्थ निहीत है
पत्नी प्रेम है स्वार्थ की झाँकी
मातृ प्रेम बस स्वार्थ रहित है ॥३॥

स्वार्थ के लिए सब बने है नाते
स्वार्थ सिद्धि की है सभी बातें
प्रेम का जो भी रूप जहाँ है
स्वार्थ, स्वार्थ बस स्वार्थ यहाँ है ॥४॥

आर. डी. शिंदे
प्रथम वर्ष साहित्य

Scanned with CamScanner

थोर मोठे येती घरा - - -

बॅ. रामराव आदिक, अध्यक्ष मा. बाळासो माने वगैरे

Scanned with CamScanner

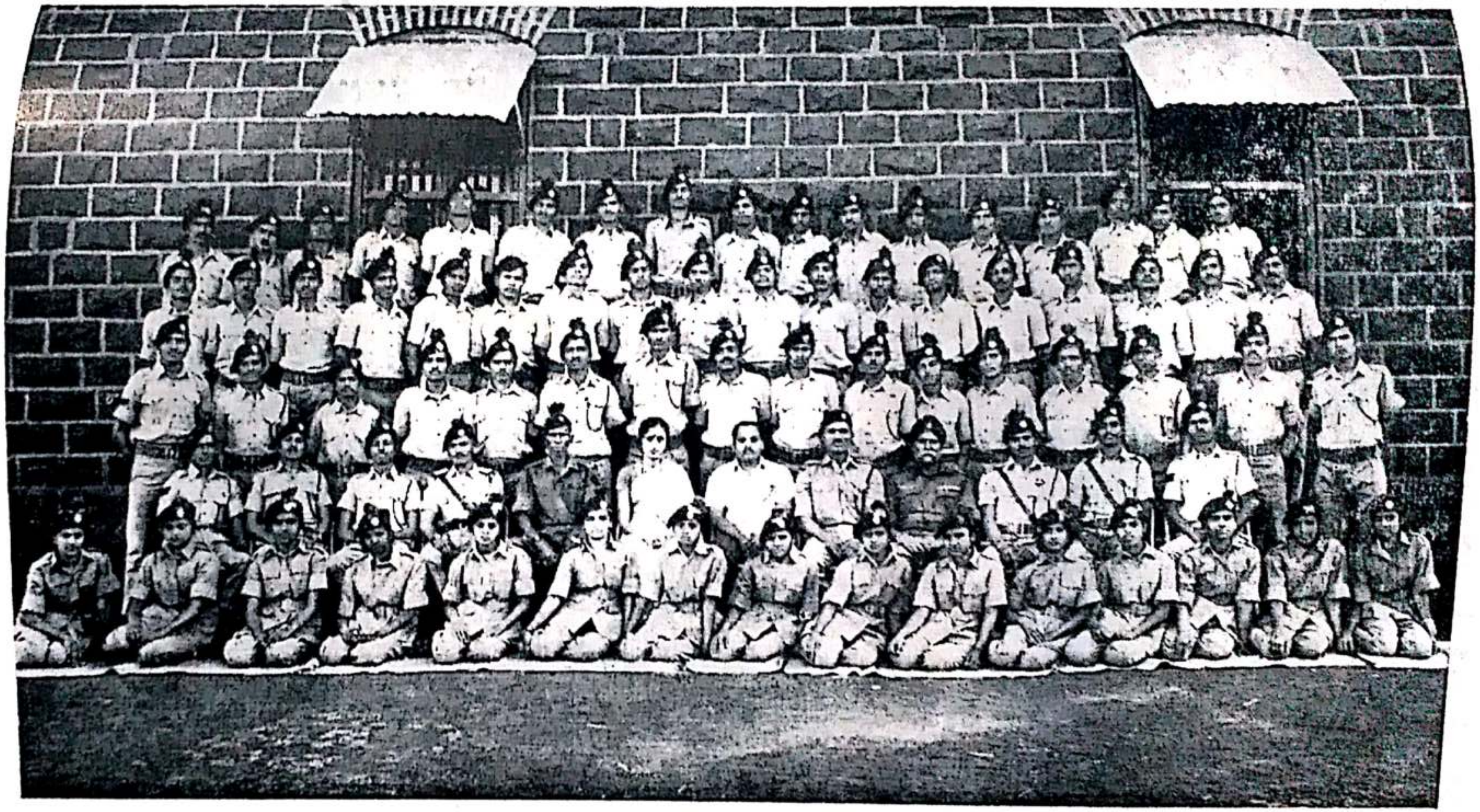

प्राचार्यांसमवेत छात्र सैनिक–सैनिका

एन. सी. सी. प्रमुख प्रा. आनंदराव नाळे, प्रा. सौ. सुहासिनी जगताप, इन्स्ट्रक्टर इ.

Scanned with CamScanner

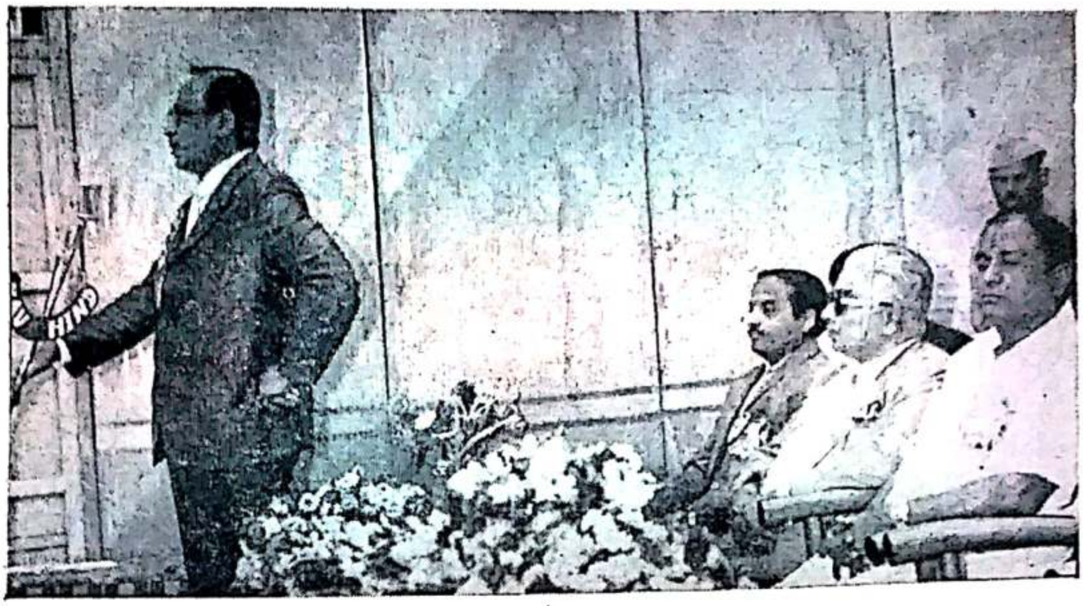

समाजाची बांधिलकी हाच लोकशाहीचा कारभार - - - -

स्नेहसंमेलनाचा संदेश देताना प्रमुख पाहुणें बॅ. आदिकसो।

महर्षीचा ध्येयवाद सांगताना अध्यक्ष मा. बाळासो माने

— श्री. धोंडीराम पताडे कसला निर्धार करताहेत ?

Scanned with CamScanner

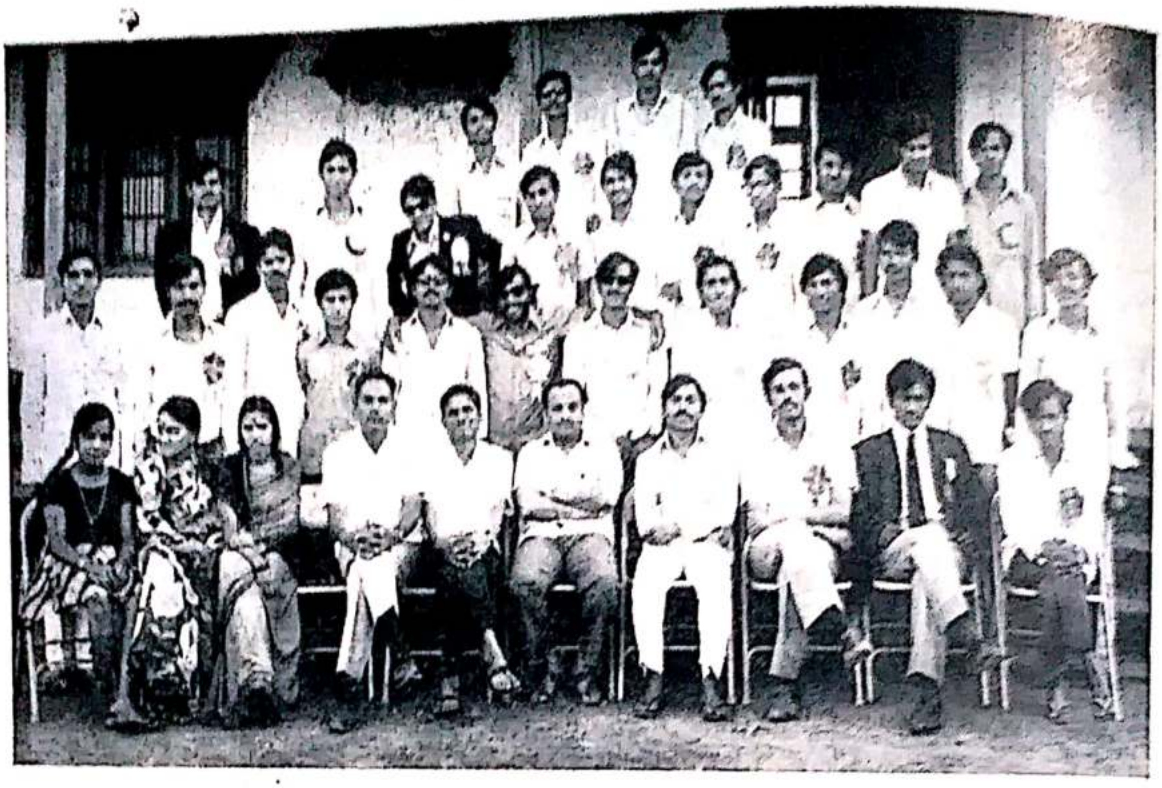

निर्धारी कष्टानं आणि सुरेख सुंदर शिस्तीनं गॅदरिंग पार पडलं यांच्यामुळं - -

करमणुकीच्या कलावंतांसमवेत प्राचार्य – –
विभाग प्रमुख प्रा. गजेंद्रगड, प्रा. सौ. कोटीभास्कर, जनरल सेक्रेटरी श्री. बी. एम. पाटील इ.

Scanned with CamScanner

ENGLISH DEPT.

" The People who do not speak when they should, lose the right of speaking altogether. "

-- **John F. Kennedy.**

Scanned with CamScanner

Teaching Stalf

Acting Principal - Dr. S. G. Gokakkar
M. A B. Ed. Ph. D.

Marathi Dept - Prof V. S Banne
M. A

Prof. Prasannkumar Patil
M. A (I st class first)

Hindi Dept - Prof. Dr. S. G. Gokakkar
M. A B. Ed. Ph D.

Prof. Mrs. S. M. Jagtap
M. A.

Prof. Mrs. M. N. Kotibhaskar
M. A.

English DePt - Prof. N. R. Dundagekar
M. A., LL. B.

Prof K. B. Kesarkar
M. A., B. Ed. Td.

Economics Dept. - Prof S. T. Jadhav
M. A.

Prof. A. A. Powar
M. A.

Social Science and Economics Dept. - Prof K. V. Kurade
M. A

Psychology and Logic Dept. - Prof. B. K Sorate
M. A. (Nagpur) M. A. (Poona)

Politics Dept. - Prof V. N. Gajeudragad
M. A, D. Ed.

Commerce Dept. - Prof C. S. Gavasane
M. Com

Prof. Mudhole
M. Sc

Prof. S. G. Balekundri
F. C. A.

Prof. V. R Kulkarni
M. Com.

Prof. D. K. Dandage
B. A. LL., B.

Geography Dept -- Prof S. S. Joshi
M. A.

Physical Education Dept Shri A. S. Nale
B. A., H. D. Ed.

Scanned with CamScanner

ELECTORAL REFORMS.

Prof. Balekundri S. G.

Why and how Urgently are the Electoral Reforms Necessary today ?

If I say at the outset that our democracy has become useless, unworkable and very embodiment of corruption, I am sure many would call me reactionery, fascist, undemocratic and all such things. If so, I am prepared to be called any thing. With all the oppologies to my country men, I would like to let all know the true but most harmful image of our democracy that is in practice.

1) Use of Money in Election and its Effects :

Our general elections are usually financed by crores of rupees, most of it being black money either of the candidate themselves, or of the " would be benefactors. " Hence, under a democratic government the politicians installed on such corrupt foundation remain as a perpectual source to generate black money. Even the very public life has degenerated into Civic immorality having no hope of return to sanity. Hardly any M. P. and M. L. A. can afford to contest elections without shelling out few lakha of rupees. The M. P. S and M. L. A. S. who support the governments are supported in return by the ministers by giving them thousands of every month. The ministers in their own turn collect a regular flow of money through the top officials and public enterprisers.

The top officials receive every month, questionable money from their subordinate staff in lieu of suitable transfers and appointments. Sometimes the ministers are directly contacted by the persons who seek appointments or transfers. The district and taluka level officers collect money from the people in all possible corrupt manner Government servants at the time of their appointments spend thousands of rupees each, on the appointing authorities and on the concerned ministers and M. L. A. S. How could these recover these amounts out of their salaries alone ? No wonder, if these try to get back their investments with interest, by means of bribary and corruption. The public enterprisers who pay lakhs of rupees in order to get permits

Scanned with CamScanner

and other concessions from the government, donate huge amounts at the time of elections, and later on they recover their investment through black marketing etc. This is in short the structure of the fraternity of corruption, breeding black money in an unchecked cycle. Against this back ground, many times, we see a government force, going out to hunt the black money; the force mounted on black horses, purchased in black market and carrying guns without trigers and bullets donated by the treasurers of this illegal money. Under the circumstances the administration is compelled to become corrupt, useless and inefficient as black money is required for our general elections Even if the angels from the heaven are brought to be employed in this set up, it is most certain of they being converted into devil's disciples. Unto such times our elections and political life require unaccounted money, this evils of corruption and black money will not die. In the light of above observations we have to ascertain that corruption, black money and watergates are inherent in our present democratic set up and are kept in practice shamelessly.

2) The Disrarity between the popular vote secured and the number of seats obtained by the parties under the present system.

Invariably, in the assemblies and parliament the number of seats secured by the political parties, are, in quite different proporation, and so misleading if compared to the percentage of votes secured by them, given a partywise breack up. For example, a certain party may secure 70% of the total seats though rejected by 70% of the total voters who have exercised their franchise. In all fairness the parties should get the same percentage of the total seats as compared to the percentage of votes secured by each on of them, but a party may earn more seate though it receives less votes. The voters are very much cheated due to the defective democratic systems that is followed. The mischief involved here is two fold. The voters who vote for the lost candidate not only fail to get representation in the assemblies and in the parliament, but these votes change the percentage of seats in the assembly and parliament, in a mischivous fashion. The framers of these rules should have known that two plus two cannot always make four. If correct mandate is to be drawn, the influence of the votes caste must find their due effect on the number of seats elected.

3) The Elections are constituency wise.

The above mentioned system has the very roots of castism and local fanatcism. Under such system many a time, a candidate of high repute and of great expectations, is quite likely to be defeated by an ordinary candidate of a major community or one who is supported by some powerful faction. As a result a worthy candidate, even of national repute,

is easily been defeated by some useless local duity. These elections deeped in evil money and upheld by castism have always kept away, from main current of the nation, the intelligent and selfless workers. It can be recalled here that all the intellectuals like Krishna Menon, C. D. Deshmukh, Chagala, T A. Pai and D P. Dhar had and have been imported from outside the party fold and of democratic system. As long as our elections are conducted constituency wise, we shall elect mostly the mediocers, mischief mongers and selfish persons who will always raise an impregnable wall of defence out of black money and appealing to castism against the unprotected intellectuals In the interior part of our country these general elections have spoiled the simple and constructive life which existed in earlier days. The elections have a cause of local factions Here people have found some reason to parade their ego and pride. Any person having means to squander money in vulger exibition of wealth, find, a great passtime in the indulgence of such elections. In such elections usually the people are divided into groups that give rise to fudes resulting into taking revenges in any possible destructive means ending in murders, arson and other atrocious acts

No political party has guts enough to stop unworthy people from getting election tickets. It can be recalled here that in the past, governments have failed to take action against the persons who were branded as being corrupt, by the various committees. Even if the political parties refuse tickets to unworthy fellows, due to their local hold, these persons have proved themselves capable of trouncing the party candidate either challenging one, as rebel candidate out of the same party or by supporting the opposing candidate in a clandestine way.

Therefore it is highly necessary to stop bullbuttings, in the crudest fashion, that is practiced in the form of elections conducted between persons in the constituencies.

4) Multiparty System :

The present system of democracy is unable to give strong and healthy governments. So, the governments are formed many times by weakly represented parties having coalition with other parties. As a result most of these governments cannot deliver any goods. Many times collition governments are dissolved due to withdrawal of support from the other parties. Many times even a single party government has been threatened by its own party people. Under such circumstances the chief minister concerned will expand his ministry in order to accomodate the trouble markers, much at the cost of the public funds. Here the chief ministers take into consideration only one aspect; that is, as to how they should continue to rule or say more correctly to roll the state. As a result in many states a number of ministers have been quite disproportionate to the population it

Scanned with CamScanner

represents. Such is the waste of funds added to the burden of common man, with no regard to the suffering masses.

The picture of opposition bench is neither hopeful nor glorious, as it is always made up of too many heterogeneous sections and sometimes, a cluster of independent candidates. In such a situation as this, the ruling party government stands like a wolf in the herd of sheep.

Any healthy democratic system should always ensure a strong government and equally a strong opposition bench. Today we neither see a strong represenative government nor a strong and brilliant opposition bench, being a hotch potch of so many things

5. Electorate does not have a real choice :

a) A candidate in certain election gets elected say by getting 30% of the total votes cast, when all the losing candidates together have secured the other 70% of the votes. In such a situaticn it is beyond ones under-standing to think a person elected as peoples' representative when he is rejected by the 70% of the total voters, participated in the election.

b) Many times the voter is compelled to choose between two unwanted persons. The rules do not give him a right to reject both of them.

c) As a contrast to the above case a voter may get a confrontation when say two great national leaders like Indira Gandhi and Jaya Prakash Narayan contest in certain consti-tuency. These two persons may be most useful in their own way. Country cannot afford to lose either, but the electorat under present rules must do away with one of them and he depri-ved of his invaluable service. Many times some of our great parliament-arians have failed to get elected. Our present system of democracy cannot help us to overcome this situation.

6. Crossing the floor :

Our parliamentary rules do not prohi-bit one, from crossing the floor. There is no other parallel to such an act of being shameless and unfaithful. A decoit of chambal valley or a woman who has been unfaithful to her husband stands like a single grain of sand in comparison to a big-mountain of a politician who grossly flouts the will of the electorate by his shameless and selfish act of crossing the floor.

In our country, the popular govern-ments are pulled down in the show of regard for the constitution. This is always done at a great cost to the nation. The maim instrument used in such circumst-ances is to bribe the persons with cash and gainful promises which cause a landslide in crossing the floor. A government falls.

Scanned with CamScanner

In interested political party rejoices at it. It is most unfortunate even people ignorantly and foolishly join the jubilation. The governments are pulled down at great cost to nation's progress and prosperity. When such dirty games are convinient and advantageous to some political parties, this act is not been considered as the end of democracy, but, strangely enough, this is considered by such a party as one more glorious chapter written in the history of democracy, in India

But if popular governments, become corrupt, and if the popular will try to bring it down through agitiation, the act is considered as almost the end of demecracy by the same party. Can there be a better examplo of double standards ?

To sum up, our present set of democratic principles and practice are most irrational, corrupt, arbitary, fradulant, erroneous, unworkable and inadiquate. However, if proper changes are made in our democratic set up, I am sure that our political and public life will be very much improved, irrespective of the party which may rule us. Here I appeal, to every section of the population, including the fuling political party, to consider and try to effect the necessary changes, with honest intention and understanding in the present democratic set up.

***

Scanned with CamScanner

REFORMATIONS RECOMMENDED SHOW IN COMPARISON WITH THE PRESENT DEMOCRATIC SET UP.

Present set up Democracy	Recommended set up of Democracy
1) Multliparty system	1) Two party system.
2) Elections are taken constituencywise,	2) Constituencies should be abolished and alternatively both the parties should prepare their lists of candidates, one for the state and the other for the parliament. The names should appear in the list serially written in preferencial order (2 nd recommendation is possible only in two party system.)
3) Each voter is having one vote for the state and one for the parliament.	3) No change is recommended. How ever the voter will vote for the party instead of person. Both the parties will get their quota on the basis of percentage of votes casted in their favour. As per the quota obtained, candidates from the list are taken serially and will be declared elected.
4) a) The political parties are having their political funds. The details of these funds have never been made public nor these funds have been made subjected to any sort of audit or control.	4) a) Political funds should not be contributed by individuals or--corporations. The party fund should be financed by the government grants. These funds should be audited by the Accountant General as other public funds are audited.

Scanned with CamScanner

Present set up Democracy	Recommended set up of Democracy
b) The candidates at the time of elections have to spend invariably lakhs of rupees from their private sources apart from the contribution made by the parties.	b) No candidate for the elections should be made to spend his private money at the time of the elections.
5) By elections take place in case of death or resignation.	5) By elections are not necessary as next man in the list will be automatically declared elected. o. x. Last person declared elected was having his serial number 74. No. 75 will be declared elected.

EFFECT

1) In multiparty system, a single--party to secure majority number of seats is a happy accident rather than a matter of statistical--probability, suppose we are having about 10 well developed parties, (we are really capable of having hundreds of parties) any party to get a majority number of seats is a remote and wishful expectation. Hence in multiparty system it is impossible for a rael democracy to exist. One may ask then, as to how a single party could rule in our country with its own majority seats ? It is because luckily we are under developed democratically. The truth in this statement can be seen that coalition governnment are gradually seen in the later part of the last 27 years of Independence.	1) Two party system alone can afford to give both strong and stable government and equally strong opposition bench under all the circumstances.

Scanned with CamScanner

Present set up Democracy	Recommended set up of Democracy
After explaining the exception, I again like to state that, under nomal conditions logic demands that in multi-party system no single party can have a majority seats. **Result** :-- a) If coalition goverment of too many parties, it is going to be unstable and weak. b) If coalition government of too many parties virtually there is no democracy. Hence we must say good - bye to the multiparty system which can not be called as system	
2) The number of seats secured are in proporation to the votes obtained by the party. Hence the mandate cannot be properly reflected.	2) Both the parties get their representation exactly in proporation to the votes they secure. Therefore the mandate is most correctly reflected.
3) Present system has a tendency to produce montly corrupt, medeocre and selfish parlimentarians. This factor has resulted in corrupting the administration and public life throughout the country. Intelligent and able persons could not enter in to politics.	3) Every voter is maximum rewarded for his vote because only the best of available parlimentarians can get elected. It is absolutely the voters market where only the best goods can be bought
4) Due to the circulation of ill gotten political fund and the politicians own money invested at the time of elections, the whole democratic concept becomes the very symbol of corruption, trechary and maladministration in order to	4) Selfish and corrupt people will no more have any held on the government and politicians because election no more require private funds either of public or of the parliamentarians. This background is quite necessary if our politicians have to deliver proper

Scanned with CamScanner

Present set up Democracy	Recommended set up of Democracy
fulfil the dictates of selfishness.	goods. As a result, the corruption and the resultant maladministration will be practically eliminated.
5) Many worthy parlimentarians may fall to get elected	5) No worthy parlimentarian is left unelected as each party will declare the persons elected prioritywise in proporation to quota secured by the party.
6) Present system cannot exist without corruption.	6) corruption and maladministration will be practically eleminated from every walk of life.
7) Now, politicians are free to cross the floor and flout the mandate.	7) Crossing the floor will not be possible.
8) The governments are compelled to appease knowingly that it is wrong and contra social,	8) The governments can be free from such appeasements.
9) Parties are full of internal factions.	9) Parties cannot afford to be internalls weak as the seats they are to secure are based on quota basis. Even the last person in the list con not offord to work against the party as a whole has to struggle to get maximumseats.
10) Some voters who vote for unsuccessful candidates do not get represented in the assembly of parliaments.	10) Every voter gets represented without any exception.
11) The elections have spoilad the simple and constructive life which existed	11) Unworthy person will withdraw from politics automatically. Our countryside

Scanned with CamScanner

Present set up Democracy	Recommended set up of Democracy
before Our interior countryside has become perpectual battle field, giving rise to disharmony and distruction.	will be restored with the bygone pence and the whole community may utilise their, resources constructively.

Reforms in Election.

S. G. Balekundri

One of the thought provoking articles on the Indian Democracy that points the realistic picture of the present Democracy and throws light on corruption.

– Editor.

Scanned with CamScanner

TRUE LOVE

Patil K. K. (B. A. I)

Generally the subject of the sonnet is unfixed. Sonnets are written on love, duty, liberty and so many subjects like these. The first sonnet was written in Italian and then in English. Shakespeare and Milton are most successful in sonnets. Milton's sonnets are about friends and they overflow with magic descriptions. Wardsworth writs sonnets on public occasions. Every sonnet has fourteen lines. In the end of the sonnet we find a couplet. In that couplet the poet at once changes the subject and weaks up our thinking power

Shakespeare's ' True love ' is a sonnet which is full of thoughts and powerfull feelings All the characteristics of sonnet are fulfilled in this sonnet. He has expressed his lofty thought about glorious love. The sonnet is perfectly in the tradition.

In ' True Love ' Shakespeare shows that true love lives in sacrifice. To surrender what is good in us is true love. He doesn't want to break the union of any two loves. Not only this but he does not allow to hinder such love. Shakespeare is right when he says that love is a fixed mark. Love naver changes in any condition and is can not be bent by any mighty persons.

Love is the most mighty thing in the world. Terrible storm cannot destroy it. Horrible snowfall cannot overcome it. The terrible lightning cannot hit it. Love is never a slave. In the light of love the lover can find out their lost ways. It is a guiding star to humon life. We can not measure the greatness of love because it is beyond our imagination.

The image of time is wonderfully handled. According to Shakespeare love never comes in the compass of time, but it stands above everything with victory. The rosy lips and cheeks grow old and loose their beauty, because of the sickle of time. Time cuts everything into pieces, But the power of love is beyond the power of time and it is always mighty. Small weeks and hours cannot catch the love in their chutches. Love goes on defeating everything. It goes beyond the last second of the life of a lover.

Shakespeare expresses his idea throug these lines :--

" Love is not love,
Which alters when it altration finds. "

Shakespeare strongly says that his sonnet bears the highest kind of truth about love. His sonnet is as true as love itself. People will read this sonnet up to the end of this world.

* *

Scanned with CamScanner

Fellow Traveller

Alone alone, alone you go
Around you nothing but desrt
The sun beats hard in the fall
The sand beneath searches the sole

Toltering, toltering tolterig yon go
Your legs are unable to bear you
You sink, ,the whip lashes
You rise and tolter on

How long to go you know not
How far to go you know not
Drooping head your only crawler
Silent suffering only reward

Fellow Traveller

TRUE LOVE

Love is that
Two hearts bind
It makes this
Each other kind ॥1॥

It is a dream
Some sort of life
It is a joy
Some sort of death ॥2॥

O ! true lovers
Love each other
Bottom of the heart
Feel it better ॥3॥

Love is eternal
But (love) sometime falls
When the two hearts mingle ॥4॥

Sambhaji Krishna Shinde
S. Y. B. A.

Scanned with CamScanner

Russell's Ideas of Socialism.

Ghatage Shivaji Khanderao
B. Com. II

Socialism is an acceptable idea in the modern world. It is advocated from time to time and various thinkers have given their opinions about it. Though its adoption is necessary, it is not easy. Mr. Bertrand Russell is one of these various thinkers who explain his views about socialism. He says that many socialistic people are the followers of Karl Marx who explains socialism as the solution on the dispute between common man and producers or captalists.

Russell gives his idea of socialism which helps to increase the happiness of human race. He then puts forth the definition of socialism. It must have two parts, economic and political. Land and minerals, capital, banking, credit and foreign trade are the branches of economy. State ownership of this economic part is essential in socialism. As regards the political side well-organised democracy is precondition for socialism. There is no need of legal prohibition in private wealth. Every individual must possesses enough wealth to meet his own requirements. That wealth must not have bad effects upon others. He says that for the acceptance of principles of socialism the devastating revolutionary war is not necessary. He assumes that all the people are willing to accept the doctrines of it peacefully.

Russell gives various points in favour of socialism and tries to ensure that this system is not only for one class of people.

The breakdown of profit-motive is essential for the development of socialism. It will create the friendly atmosphere and there will not be classes in the society. Economic equality will prevent the dispute between the different classes of people. This breakdown of profit-motive is possible in these days.

Modern technique has made it possible to reduce the working hours. In former days there was too much work done to get the necessities of life. But now too much work is not necessary. Four hours work a day is sufficient to produce as much material as necessary for human race. But

Scanned with CamScanner

in these days owing to profitmotive some are overworked and others are kept unemployed. The value of the work is being measured upon its length. Thus the wage-earner and employer desire to have a long working day and this situation is liable to bring starvation to unemployed. Nowadays working day is of eight hours but it is not wisely directed. Four hours work a day will enable man to get his requirements But there is a great deal of inefficiency. Firstly, it is due to competition. Secondly in Nationalism if there is a monopolistic production various workers will be unemployed' Our present system is not suitable to improve the cogditions of wage-earners.

There is a great deal of fear of economic insecurity in the modern world. There are various groups in our economy and everyone of these is suffering from the danger of economic insecurity. Wage-earner is suffering from the danger of unemployment, salaried employees from the possibility of bankruptcy of their firm The rich business also does not forget the danger of improbable loss Professional man has not much balance in money after paying for the education of his daughters and sons. Lawyer does not expect that people will always prefer to go to the court of law. Similar is the case of doctors Thus this is the age of economic insecurity.

Man desires wealth for security and invests it to meet unexpected future emergencies. Economic security is essential. A work to some ettent is legally obligatory to all the healthy adults and their income must depend upon their willingness to work.

Today the main purpose of work is to avoid starvation. He makes this point clear by giving the examples of postman and soldiers who are at their duty not to become rich but for the above purpose.

The unemployment has its bad effects on society. Firstly, community loses the benefit of their labour and secondly there is a demoralizing effect of prolonged failure to find work. In the world there are too much people who are rich and hence busy. They may be uneducated but they own land and have much wealth with them Many persons are engaged with their comfort Russell gives an example of small shops and rich purchasers in London These purchasers consist mainly of women and they spent many hours for their purchases which is the work of few minutes The labour of these shopkeepers and the time of these buyers is alike wasted. He further claims that the livelihood of these poor people is bound up with futility, Writer calls these rich people parasites who become narrow morally and intellectually.

Education is another imporfant need of today. Higher education is beyond the capacity of working-class boys and girls. It is the work of well-to-do class students. Thus comman students have to reach this aim by obtaining scholarships. Here is the possibility of waste of ability. Suppose if a particular student is expert in

Scanned with CamScanner

mathematics or music but it is uncertain that he will get a chance to exercise his talent. Especially. in England the consciousness of class is imbided by the pupils. " And since education is in the main, controlled by the state, it has to defend the status quo, and therefore must, as far as possible, blunt the critical faculties of young people and preserve them from dangerous thoughts " says Russell.

In these days great deal of wives are still financially dependent upon their husbands. This dependence is more harmful and is like wage- earners who depend upon their employers. But wage earner may throw his job but women can not claim money wages however difficult the house keeping work may be. If this is the case there will not be an economic equality between these wives and men. It is difficult to solve this problem without the establishment of socialism. Except during the lactation and the latter part of pregnancy women must earn something by the work outside the home. Further it is desired that the expense of children should be borne by state rather than by husband. Child requires conditions of space and light and diet which wage-earners can not provide but in nursery schools it is made possible. This type of reform in the position of wives and the rearing of young children may be possible without complete socialism and is carried on somewhere incompletely. It can be carried on effectively as a part of general economic transformation of society.

As regards the art Russell says that today in books and cinemas commercial view is important. Every writer knows the effect of this commercial view, it makes the sales less. Sometime this work also brings more pecuniary rewards and real producers of good work have to remain poor. In socialism there will be state monopoly of publishing. Yet there may be possibility of issuing the books on the condition of overtime, which have not merits of their own. To publish any book then wiel not bo on easy job. At present books exceed in quantity but have no quality.

Complete elimination of war is a need of today. Most of the wars have taken place for economic reasons. The personal ambitions of kings and expansive adventurousness of vigorous tribes or nations were two causes of war. In previous centuries people learnt the lesson that war did not bring prosperity even to the victors. They understood that this loss must have to be borne by both the sides. Only international socialism will create peaceful atmosphere and there will not be the fear of war for ever. British have lost the fear of invasion. This sort of thinking creates peaceful atmosphere in Great Britain and other countries. But till there is constant danger of war. But there was a harshness treaty after the war of 1919 and any other war will bring further harshness and its reaction will be even more harmful on the part of winners. Thus permanent peace is impossible.

Scanned with CamScanner

and 129.8. In the Fourth Plan (1969–70 to 1973 - 74) the index number of wholesale price rose to 28·38 (Base 1961–62). The Index number of food articles, raw materials and manufactures rose to 321 7, 322·6 And To sum up, the increase in prices from 1950-51 to 1962-63 was short, i, e 2 or 3 per cent Latter on there is inflationary rise The increase in the prices of food articles and raw materials have make the price situation more difficult.

Inflation has distroyed both the internal and the external economic balance of the country. Internally. it has eroded (eaten away) the purchasing powar of money, distroted the allocation of resources, brought about undesirable shifts in income distribution and generally acted disincentive to work, save and invest. Hoarding is encouraged. Hoarding has decreased available supply of goods in relation to increasing monetary demand and thus the phenomenon of black market has developed ultimately. Inflation invites business to seek profits via manipulation of markets rather than via efficient production. Externally, it has weakened the competative strength of Indian industry in foreign markets, widened the payment gap, and reduced the exchange value.

The chief causes of the price rise in India in recent years are – heavy investmet expenditure, mounting Government expenditure, deficit financing, increase in money supdly, growing population, existance of large accounts of black or uncounted money, setbacks in agricultural production, slow rate of industrial growth and speculative hoarding and profiteering The basic cause of the rise in the prices is the imbalance between aggregate demand for and aggregate supply of agricultural commodities

Among these causes the deficit financing is the major cause of the prece rise. Deficit financing is necessary when all the resources that the Government can raise in the form of taxes and loans prove insufficent to meet the enormous increase in expenditure. In the First Five Year Plan, of the total actual plan outlay of Rs. 1960 crores in the public sector, 403 crores was financed through the deficit financing. It does not make any mischief because there was an increase in national income which was more than expected. In the second Five Year Plan, out of total outlay in public sector Rs. 4600 crores, Rs. 948 crores were raised through the deficit financing. It increased the money supply and the Commercial Banks got the chance of inctreasing credit. The capital investment increased. The purthasing power of the people also increased and the aggregate demand for commodities rose but the supply did not rise and the prices were increased. The planning commission reduced provision for deficit financing in the Third plan to Rs. 550 crores because of the adverse effects of the deficit financing on the price level. But the massive chianese invasion in 1962 and the Indo - Pakistan war in 1965 raised, the deficit financing to Rs. 1133 crores, out of total outlay in

Scanned with CamScanner

public setor Rs. 8577 crores. In the fourth plan the scheme of finance included Rs 850 crores for deffcit financing. Creation of money to such an extent was abound to be inflationary in its effect.

Another important cause of the recent rise in prices is a continuous increase in money supply. The money supply which stood at Rs. 1804 crores at the end of 1851-52 swelled to Rs. 5350 crores at the end of 1967-68 and at the end of April 1974, it was Rs. 11336 crores. The increase in money supply is very much higher than the increase in real national income. Growing investment expenditure is another cause of pushing up the price level. Such a hugh investment expenditure puts large purchasing power in the hands of lhe people, whereas there is no corresponding increase in the supply of goods.

Decline in production is another important cause of inflation There is setbak to agricultural and industrial production. In the first plan the price level is down because there was a substantial increase in food production. Thereafter prices rose due to decline in output, especially agricultural output. As most of the essential goods are hased on agriculture, an increase in agricultural prices is automatically reflected in the rise of other prices, Increasing rapidly money income makes disequiliburiam between demand and supply of agricultural commodities It increases the tendncy of hoarding and profiteering of merchants. The insufficiency of raw materials declines the growth of industrial production. Every manufacturer finds one or more inputs in serious shortage.

Recently a group of 140 economists led by prof. C. N. Vakil has submitted an elaborate anti-inflationary scheme entitled SEMIBOMBLA, (sheme of the economists for monetary immobilization through bond medallions and blocked assets.) To bring about substantial drop in price level and to reduce significantly the incident of black money, necessitates a cut of say 30 per cent of money supply. All outstanding currency notes of high domination with the public and the banks, as also current accounts in banks should be reduced by 30 per cent. Holders of these currency notes may be given 20 years saving certificates carring 5 per cent interest.By an ordinance a hundred rupee note will be treated as equal to Rs. 70. In case of notes of lower dominations, from Rs. 1 to 50 gold plated medallions will be offered for sale at Rs. 50 each, which can be cashed after ten years. There should be a national ceiling of 5 per cent on the annual growth rate of money supply during the fifth plan. The memorandum goes on to say that the wages, profits and dividends should be frozen at the present levels of two years. The total expanses of the sheme will be Rs. 100-150 crores in the first year and thereafter Rs. 50-100 crores. The economists expect the prices to fall within a period of one weak after the issue of such an ordinance.

On 6 th July 1974 the Government issued two important anti-inflationary ordinances

Scanned with CamScanner

to break the vicious circle of prices and wages, chasing each other. The first ordinance lays down that the maximnm distributable profits of any company would not be allowed to exceed either (a) 33$\frac{9}{3}$ per cent of the not profits of the company or (b) 12 per cent of the face value of the equity shares, whichever is less. This ceiling on distribution of profits will operate for a period of two years and would cover not only the Indian companies but also foreian companies. The ceiling would not however, apply to those companies which are required under the Income Tax Act to distribute a specified percentage of their profsts. the second ordinance has laid down the scheme of compulsary deposit for a period of one year, of all additional wages and salaries that may be payable hereafter, excepting the normal increments or the increments following promotion. Besides it also provides for compulsary deposit for a period of two years of 50 per cent of the additional dareness allowance that may be payable hereafter. Thus the Government has estimated, while Rs. 900 crores due as additional dareness allowance to employees of the central and state Government, public and private sector enterprises and local podies buring the year, July 1974-June 1975, only Rs. 450 crores will be distributed among them. The remaining half will be impounded in a special fund with the Reserve Bank of India. But this will be repaid after two years. The employee will be rewarded for the waiting with an 11 per cent interest on their compulsary deposits, about 2$\frac{1}{2}$ per cent higher than the maximum bank deposit. To reduce the inflation Reserve Bank has raised the bank rate by 2 per cent, i. e. from 7 to 9. In fact these measures can play a useful role if they form component elements of a comprehensive and integrated anti-inflationary strategy.

Of course the Government has been speaking about a well-thought-out programme to fight inflation. But as one carefully scans all the official pronouncements, one feels that the Government should not have any such strategy. In perticular, the Government still does not seem to realise that under the present situation top priority should be accorded to a series of measures to ensure that there is no further increase in money supply in the comming 12 months; thereafter money supply could be allowed to increase at the annual rate of about 5 per cent. But the Government does not seem to be working along these lines. It seems to be mere concerned with some spectacular measure to catch popular imagination than with the heart of the problem of inflation. So the curront inflation is likely to continue without any perceptible abatement, or decrease. So long as bank credit to the private sector and the Government sector together keeps on increasing by 2,200 crores in year and consepuently, so long as the money supply keeps on increasing at the annual rate of 15 per cent, (as it happened in last 12 months) there can not be any hope of curbing inflation. It is unfortunate that the Government still fights shy of facing this central problem of this approach would mean avoiding reckless reliance on massive deficit financing. Here lies the crux of our

Scanned with CamScanner

crisis. Unless the Government is made to accept some norms and nonour the nexus between bugetary deficit and monetary supply, price will not be held. The Reserve Bank too must observe a close velationship between increase in money supply and rise in the National product. The Reserve Bank must be asked to fix firm limit on money supply in relation to increase in output.

The Government should keep aside the meaningless plan exercise and concentrate all its energies on the following three : 1) The Government should move vigorously to cut down the net bank credit to the Government sector and bank credit to the commercial sector which have been operating as the prime movers of current inflation. These two types of bank creaits should be controlled in such a manner that the rate of increase of money supply does not exceed 5 per cent per annum. 2) There is the need to tone up the efficiency of the administration, which has been ruined by curruption nepotism and utter carelessness. 3) All available human and material resouercs of the Government at all levels should be concentrated on raising agricultural production.

It is also clear that so long as the Government does not adopt a crediable strategy for curbing inflation, it would not get adequate Co-operation and support from the people, in respect of other relatively minor measures which has adopted or may adopt hereafter and the democracy will collapse as it is already collapsed in Gujarat.

Scanned with CamScanner

NATIONALISED BANKS

In the history of Indian–banking July 19, 1969 is an important day. On that day 14 major scheduled commercial banks having aggregate deposits of not less than Rs. 50 crores, were taken over by the Government of India. These 14 banks are –

1) Central Bank of Indla.
2) Bank of India.
3) Punjab National Bank.
4) Bank of Baroda.
5) United Commercial Bank.
6) Canara Bank.
7) United Bank of India.
8) Dena Bank.
9) Union Bank of Indai.
10) Allahabad Bank.
11) Syndicate Bank.
12) Indian Overseas Bank.
13) Indian Bank.
14) Bank of Maharashtra.

With this round of nationalisation, almost the entire banking business came directly in the public sector. In the five years since 14 leading Commercial banks were nationalised, their aftairs and operations have been the subject matter of much uncritical observation or comment. They have been praised for the wrong reasons and they have also been blamed for the wrong reasons. It is true that there has been considerable bureaucratization of the business of banking and a great dael of political skullduggery. Nevertheless, even aften nationalisation, the nation's leading Commercial banks have managed to function without actually courting chaos or creating a crisis of confidence.

Why Nationalisation --

Bank nationalisation is justified on the ground that several benefits will accrue from this step to society, especially the comman man. The avowed objective, as mensioned in the Bill is " that the banking system touches the lives of millions and has to be inspired by a laige social purpose and subserve national priorities and objective. It is in

Scanned with CamScanner

short, expected to impart dynamism and new vigour into the process of our economic development. The main objectives of the nationalisation of the banks, as expressed in the preamble to the banking companies Act, are " to control the heights of the economy and to meet progressvely, and serve better, the needs of development of the economy in mity with national policy and objectives. "

The following are the principal benefits that are expected from this measure–

1) The nationalised banking sector is expected to play a more active role in the economic rejuvenation of the country. As a catalytic agent it will make a differential contribution to the high priority sectors in the development strategy. It will thus bring about a more purposeful allocation of credit,

2) Instead of calculating mere costs, where private profit motive and shareholders interests predominated, the banking system will pay exclusive attention to social goals and social objectives

3) The loan policies of the nationalised bank will be in tune with the investment pattern envisaged under the five year plans.

4) The major part of the profits of these banks will be utilized for the expansion of banking facilities in the neglected sectors. It will thus rectity the present lop-sided development of banking in the country.

5) Nationalisation ts expected to provide more liberal finance to farmers. At present hardly 10% of the total bank credit is made available to the agricultural-sector.

6) Bank nationalisation is also intended to promote, small industries, providing them with sufficient finacial assistance.

7) Housing is still another sector which is likely to be helped by the nationalised banking system. It is at present one of the most neglected of our basic needs. Million of our people are without shelter. The bank can come forward to help the housing projects on a large-scale.

8) The nationalised banking is also expected to help the small businessman, the retailer who has at present to go without any financial accommodation from the banks.

9) The nationalised banks are expected to help financially new entrepreneurs, men with ability but without any resources of their own.

10) At present in India certain areas are overbanked, while others areas are terribly under-banked. Only a nationaliset banking system can offord to open branches in backword areas where the branches are not likely to be remunerative for some years. Thus the banking system may be able to cover all areas and all sections of society.

Scanned with CamScanner

Thus bank nationalisation, is intended to promote rapid growth in agriculture, small industries and exports, to encourage new entrepreneurs and to devlop backward areas. It will help achieve the broad social and economic objectives of planned economic development.

- Progress of Nationlised Banks -

Aster nationalisalion, banks were expeded to siphon large resources to the priority sectors which were neglected till then. The number of borrowal accounts with the public sector or banks under the Priorily- sectors- agricullure, small- scale industries,road transport operators, retail trade and small business professional and self employed persons and education- rose five- fold feom 2·82 lakhs at the end of June 1969. to 1424 lakhs at the end of June 1972. In particular, the number of agricultuists accounts rose six - fold from 1·77 lakhs to 10·08 lakhs during the same period. Advances by the state - owner banks to the priorily sectors withih three years of bank nationalisation more than doubled from Rs. 438 crores at the end of June 1969 to Rs. 1,060 crores at the end of June 1972 Agriculture, and small scale industries together accounted for Rs. 503 crores or four - fifths of the total advances extended to the priority sectors during this perioud. As regards direct and indirect- finance for agriculture, while direct finance accounted for Rs. 193 crores indirect finance accounted for Rs.34 crores.

But, of late, in the words of the finance minister,-

" There has been some slowing down in the rate of growth of advances to hitherto neglected sectors in the second year after nationausation "

The annual accounts of all the public sector banks for 1972 are not available. At Rs. 12-8 crores for 1971 the nt profit of public banks recorded a rise of Rs 2·7 crores or about 26 persent. Compared to that for 1970. As a result of a sharp increase of Rs. 92 crores in earnings from interest and discount, their total income 1971 went up by Rs 101 crores to Rs 513 crores.

More Significantly the share of additonal credit to the priority sectors in additional credit to all borrowers come down from 42 per-cent in 1970 to a bare 16 percent in 1971. It may be recalled that during the first-six months of nationalisation ended December, 1969 even when total advances by these banks recorded a fall, a marginal one of Rs. 15 crores, those to priority sector rose by Rs, 146 crores. The reasons are not far to seek. Indiscriminate issue of loans to small and medium agriculturists during 1970 resulted in significant fall in recoveries in the following year Organisational constraints are primarily responsible for this as well as slow down in fresh credit extension. This loss of vigour has its roots also in the insufficient motivation bank personel, at almosl- all the levels, to render service to the poor of the country.

Scanned with CamScanner

- Branch Expansion -

In pursuance of the new goals set, the nationalised banks, as a first step, embarked upon the programme of massive branch expansion perticularly in rural and semi- urban areas for spreading banking facilities in the farflung unbanked and underbanked areas and in this respect- these banks achieved spectacular success. The total number of bank branches at the end of June 1973 was nearly double. The numbers on the eve of nationalisation and this expansion has been mostly in rural and semi - urban areas with accent on opening brancles in 336 Lead Districts, The spurt - in opening bank offices has brought- about - considerable improvement in the population coverge per bank office inthe couutry Thus the average population per bronch which in 1969 was 65000, had by the end of June 1973 come down to 37000.

The operation of these branches have brought- about a striking acceleration in the pace of deposite accertion in nationali sed banks in the fore year period Between June 1969 to June 1973, bank deposits increased by Rs. 3698 crores from Rs. 3872 crores to Rs- 7570 crores. It is gratifying that new offices have fared well in garnering savings. Out of a total incrcase in bank deposits, the share of the new offices was Rs 548 crores. Of this, the contribution by the new offices in rural and simi-urban areas was more than half, i e. Rs 283 crores. The banking system in India has thus created necessary infrastucture by branch expansoin, which would go a long way in fostering growth in relatively less advanced regions

Alongside branth expansion and deposit mobilisation, public sector banks have been canalising a significant and in reasing portion of their advances to the priority sectors. Total advance of the public sector banks to the priority sector group as a whole spurted by more than 145 percent from Rs. 441 crores to Rs. 1161 crores. The agricultural sector received additional bank credit to the tune of Rs. 258 crores over the period. Besides, the banks granted medium and long--term oan for investment, in agriculture. By the end of June 1973, 288 schemes involving total financial assistance of Rs. 58 crores had been put into operation through these banks. The schemes included minor rrigation, land development, farm mechanisation, plantation, poultry, dairy, horticulture and fisheries. The small--scale industry sector also received additional bank loans of the order of Rs. 319 crores during the period. Credit was also given in the form of term loans. Accourdingly, the share of both agriculture and small industry sector rose from 8·3 per-cent to 10·7 percent respectively.

Trends in Deposits and Credit—

The rate of growth of deposits in the cause of public sector banks was faster than that of private sector banks. Deposits of public sector banks increased from Rs. 3872 crores to Rs. 6863 crores. Bank

Scanned with CamScanner

credit extended by these banks also expanded from Rs. 3017 crores to Rs. 4546 crores during the period Among the public sector banks the growth of deposits was much faster in the case of the state Bank While deposits and credit rose significantly, bank branches recorded even a more prono unsed rise during this period As a sequent, aggregate deposits per office dropped from Rs. 58 Lakhs as at the end of June 1969 to Rs 56 Lakhs as at the end of December 1972 Bank credit per office, too recorded a precipitous fall from Rs 45 Lakhs to Rs 87 lakhs during the period This in part was due to the progressive spread of banking habit in India.

Technical Advice-

Banks are also taking more intiative in encouraging and providing technical advice to the antisans craftsman, cultivators and small entreprenters in formulating variable schemes The leading operations of the banks are solely guided by the production and employment potential of the schemes rather than the security which they offer Besides, introdusing numerous schemes to suit different types of business, agriculture and industry The bank has tried to create intrest in educated people to take-up new ventures and promote self employment. The export sector has continued to enjoy priority that it deserves the banks advances to this sector increased from Rs. 5·90 crores to 9·74 crores The banks are providing financial assistance to the small borrowers. Now the banks are rendering traditional as well as non-traditionl banking and acting as a role promoters of economic change

**

Scanned with CamScanner

सुस्वागतम्, आदिकसाहेब !
तुम्ही आलात, आमचं भाग्य ! !

करमणुकीची कसरत रुचिसुंदर बनविली
प्रा. सौ. कोटीभास्कर, प्रा. गजेंद्रगड व त्यांच्या कलावंतांनी . . .

Scanned with CamScanner

मा. बाळासाहेब माने (अध्यक्ष) इमारतीची पायाभरणी करताना

श्री. रंगराव पाटील

श्री. दत्तात्रय पाटील

मोहिते के. एस.

श्री. तानाजी तानवडे

श्री. विजय देसाई

श्री. कदम एम. डी.

श्री. प्रकाश शिंदे

पहिल्या नामकरण समारंभाचे उद्घाटक श्री. गणपतराव देसाई व इतर आधारस्तंभ

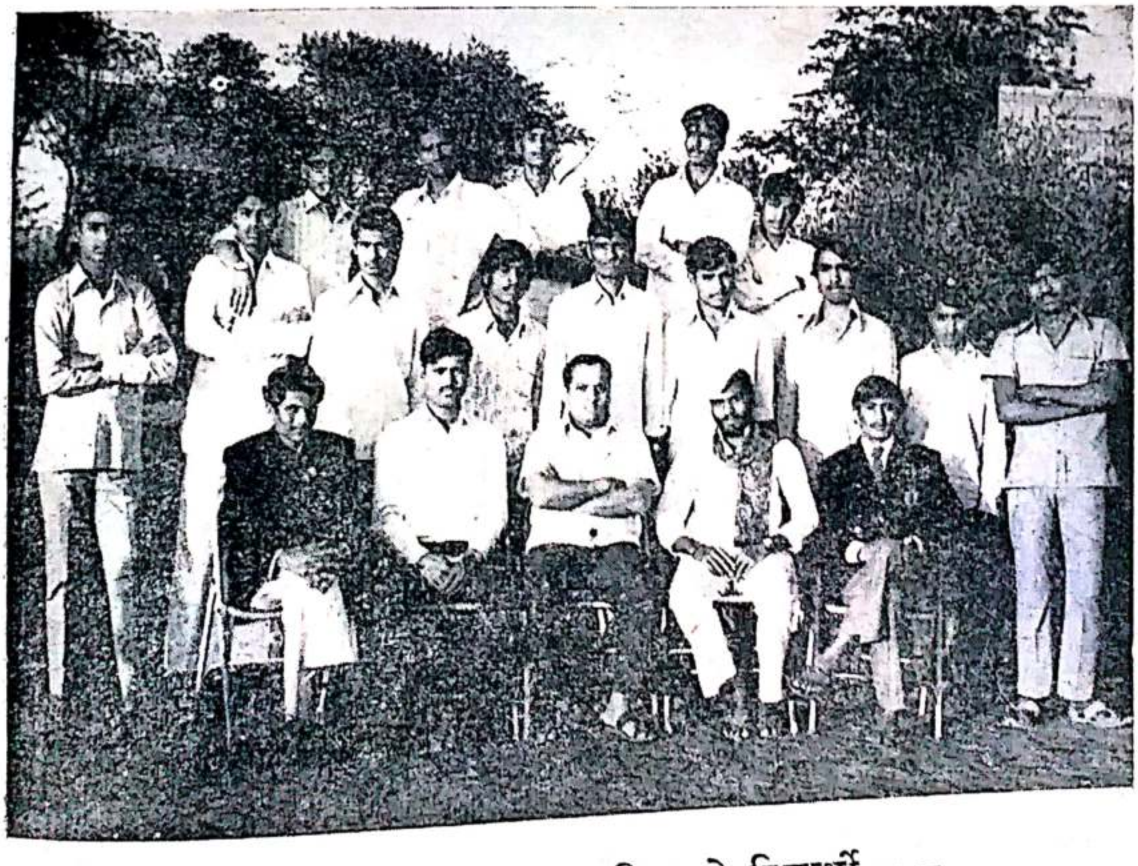

प्राचार्य, रेक्टर आणि वसतिगृहाचे विद्यार्थी – –

Scanned with CamScanner

कदम कदम बढाये जा – – –

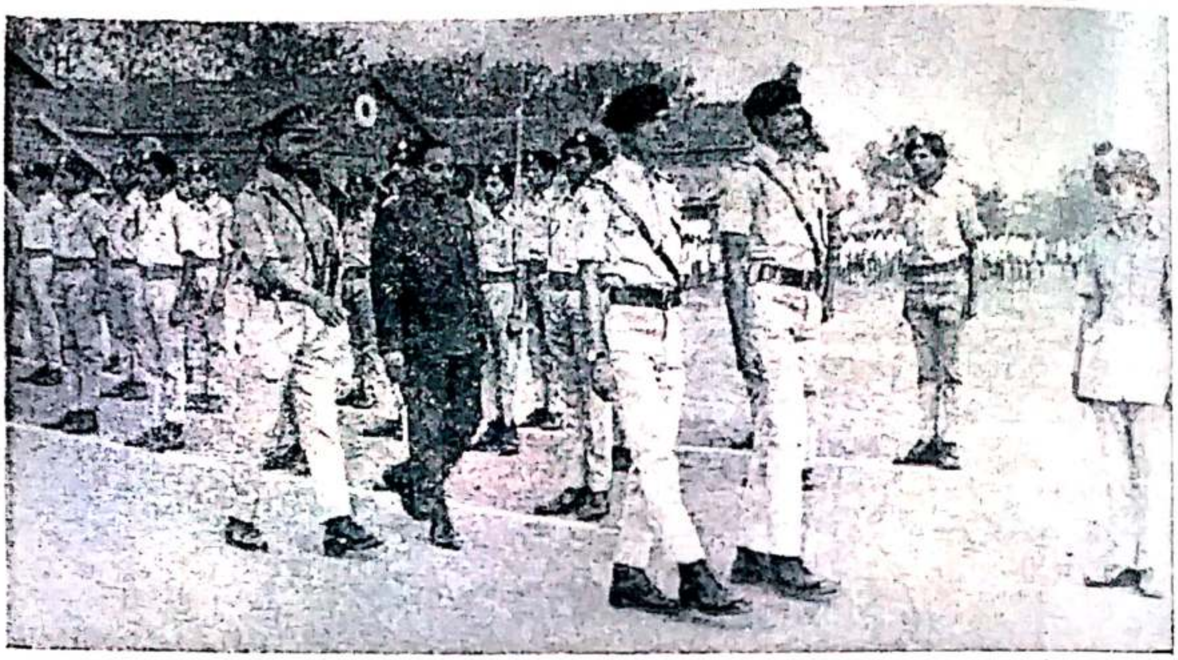

एन. सी सी. ची मानवंदना स्वीकारताना प्राचार्य डॉ. गोकाककर
एन. सी. सी. प्रमुख प्रा. आनंदराव नाळे

काय म्हणावं ह्यांना – – –
लेकुरे उदंड जाहली !

Scanned with CamScanner

वार्षिक अहवाल

१९७४–७५

स्नेह संमेलन वार्षिक अहवाल १९७५

कर्मविर विठ्ठल रामजी शिक्षण संस्थेच्या अधिपत्या खाली महाविद्यालय नव्या जोमाने चालू झाले. त्याचे हे पहिले स्नेह-संमेलनही तितक्याच जोमात अन् धुमधडाक्याने पार पडलं.

दिनांक १ जानेवारी १९७५ रोजी महाराष्ट्र राज्याचे अॅडव्होकेट जनरल मा. रामराव आदीक हे प्रमुख पाहुणे म्हणून उपस्थित होते. अध्यक्ष होते मा. बाळासाहेब माने, तसेच अन्य मान्यवरांच्या उपस्तिथीत बक्षीस समारंभाचा शानदार कार्यक्रम पार पडला. विविध स्पर्धातून विजयी झालेल्या विद्यार्थ्यांना प्रमुख पाहुण्यांच्या हस्ते बक्षीसे देण्यांत आली.

तसेच या प्रसंगी मा. रामराव आदीक यांची महाराष्ट्राच्या अॅडव्होकेट जनरल पदी नियुक्ती झाल्याबद्दल त्यांचा सत्कार करण्यात आला. तालुक्यातील विविध संस्थांनी हार अर्पण करुन त्यांचा यथोचित सत्कार केला. या प्रसंगी मा. रामराव आदीक यानी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शनपर भाषण करून आपल्या व्यवसायाची थोडक्यात माहिती दिली. अध्यक्षीय भाषणात मा. बाळासाहेब माने यांनी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले व उपस्थिताना संस्थेचा इतिहास कथन केला. तर प्राचार्य डॉ. एस. जी. गोकाककर यांनी महाविद्यालयाचा वार्षिक अहवाल सादर केला.

दिनांक २८,२९ व ३० डिसेंबर रोजी महाविद्यालयाच्या वार्षिक विविध खेळांच्या स्पर्धा आयोजित केल्या होत्या. या स्पर्धाचे उद्घाटन अॅडव्होकेट श्रीपतराव शिंदे यांनी केले होते. या स्पर्धा यशस्वी करण्यांत प्रा. आनंदराव नाळे, व श्री बी. एस्. मोहिते व अन्य प्राध्यापकानी मोलाचे कार्य केले.

दिनांक ३० डिसेंबर ७५ रोजी रात्री ९।। वाजता विविध करमणूकीच्या कार्यक्रमाचे उद्घाटन श्री. गणपतराव पाटील यांच्या हस्ते व श्री बाबूराव मोहिते यांच्या अध्यक्षतेखाली करण्यांत आले. या कार्यक्रमाचे संयोजन प्रा. सौ. एम. एन. कोटीभास्कर यांनी केले होते.

दिनांक ३१ डिसेंबर रोजी रात्री ९ वाजता प्रा. वसंत कानेटकर लिखित " लेकुरे उदंड झाली " या नाटकाचा प्रयोग विद्यार्थी-विद्यार्थीनीनी सुरेखपणे सादर केला. उद्घाटक होते श्री बापू फडणीस. अध्यक्षस्थान डॉ. सांवत यांनी भूषविले होते. प्रयोगाचे दिग्दर्शन प्रा. के. बी. केसरकर यांनी केले होते. प्रयोग शांततेने पार पडला.

तसेच विद्यार्थ्यांच्या विविध कलाना प्रोत्साहन देण्यासाठी या प्रसंगी एक " कला प्रदर्शन " आयोजित केले होते. याचे उद्घाटन सौ. कदम यांच्या हस्ते करण्यात आले. संयोजन प्रा. बी. के. सोरटे यानी केले होते.

Scanned with CamScanner

हा कार्यक्रम यशस्वी करण्याठी, प्रा. के. व्ही. कुराडे, प्रा. पोवार, प्रा गजेंद्रगड, प्रा. गवसणे, प्रा. कुलकर्णी, प्रा सौ. जगताप, प्रा. प्रसन्नकुमार पाटील इत्यादी सर्व प्राध्यापक वर्ग, श्री. जयंत सबनीस, श्री टी. ए. पाटील, श्री. गवळी इत्यादी सर्व कर्मचारी वर्ग व विद्यार्थी प्रतिनिधी, कार्यकर्ते, या सर्वांनी वेळोवेळी पडणाऱ्या जबाबदाऱ्या यशस्वीरित्या पार पाडल्या तसेच प्राचार्य डॉ. एस. जी गोकाककर यांनी योग्य ते मार्गदर्शन केल्या मुळेच हे कार्यक्रम यशस्वी करता आले.

स्नेह-संमेलन समिती
प्रा. एस. टी. जाधव
प्रा एन. आर. दंडगेकर
प्रा. व्ही. एस. बन्ने

वादविवाद मंडळ

या शैक्षणिक वर्षात वर्षभराच्या कार्यक्रमामध्ये या मंडळाचा वाटा फार मोलाचा आहे. अनेक चांगले, दर्जेदार आणि भारदस्त कार्यक्रम सादर करण्याचा प्रयत्न आम्ही केलेला आहे. आमच्या मंडळाची सुरवात या भागातील सहकार आणि शिक्षण क्षेत्रातील अनुभवी व्यक्ती म्हणून मान्यता पावलेले आजऱ्याचे श्री. अमृतराव देसाई यांच्या आशिर्वादाने झाली; आणि सांगता भारतातील गेल्या चार पिढ्याचे सर्वमान्य नेते श्री. एस. एम. जोशी यांच्या हस्ते झाली. एस एम. अण्णांचा सहवास ही तर आमच्या सर्वांच्या आणि आमच्या संस्थेच्या आयुष्यातील अनमोल पर्वणी ठरली. श्री हमीप दलवाई, प्रा. रामचंद्रन वगैरे मान्यवंताना आमच्या व्यासपीठावरुन सादर करण्याचा आम्ही प्रयत्न केला. या कार्यक्रमाबरोबरच यशाचे अनेक तुरे आम्ही आमच्या महाविद्यालयाच्या मंझिल मध्ये खोवले यात विजय देसाई या उदयोन्मुख वक्त्याचा वाटा खरोखरच उल्लेखनीय ! तो जाईल तेथे 'विजय' ठरला. पांच-स्पर्धात त्याने भाग घेतला. आणि सर्व ठिकाणची पहिली बक्षिसे त्याने आणली. श्री. शिंदे, श्री अनिल जोशी यांनीही कॉलेजच्या किर्तीत भर घातली.

विद्यार्थी प्रतिनिधी
श्री आर. डी. शिंदे

प्रा. के. व्ही. कुराडे
विभाग प्रमुख

ग्रंथालय विभाग

"जे ग्रंथालय कमीत कमी खर्चात जास्तीत जास्त वाचकांची ज्ञानपिपासा उत्कृष्ठरितीने भागवते ते आदर्श ग्रंथालय होय" असे- म्हटले जाते, अन याचे प्रत्यंतर शिवराज महाविद्यालयांचे ग्रंथालय पहाता खचितच येईल, विद्यार्थी, प्राध्यापक व ग्रंथ यांचा निकट संबंध घडवून आणण्यांचे प्रयत्न येथे आस्थेनं अन् तत्परतेनं केले जातात.

पुस्तक पेढी

गेल्या तीन वर्षापासून ग्रंथालयात चालत असलेली पुस्तक पेढी या वर्षी अधिक जोमानं चालू आहे. आजपर्यंत या पेढीत १२०० हून अधिक ग्रंथ जमा झाले आहेत. या वर्षी चवळ जवळ ३०० विद्यार्थ्यांना या पेढीतून क्रमिक पुस्तके पुरवली आहेत.

मासिकें व नियत कालिकें

व्यापार व वाङमय विभागासाठी एकून ८० मासिके व नियत कालिके मागविली जातात. या करिता एक स्वतंत्र विभाग करण्यात आला असून या विभागात Banh Issue Bound Vol. ची संख्या वाढत आहे. याचा संदर्भासाठी विद्यार्थी व प्राध्यापक मोठ्या प्रमाणात वापर करतात.

पुस्तकाची देवघेव

सकाळी ७-१५ ते १२ व दुपारी ४ ते ६ या वेळेत पुस्तकाची देवघेव केली जाते. दररोज ७०० हून अधिक विद्यार्थी पुस्तकाची देवघेव करतात. क्रमिक पुस्तकाची देवघेव मोठ्या प्रमाणात असते

अभ्यासिका

ग्रंथालयात विद्यार्थी—विद्यार्थीनी करिता स्वतंत्र्य अभ्यासिका आहे. दररोज सकाळी ८ ते १२ व दुपारी ४ ते रात्री १२ वाजेपर्यंत अभ्यासिका चालू असते. बरेच विद्यार्थी अभ्यासिकेत अभ्यास करतांना आढळतात.

Scanned with CamScanner

कमवा व शिका

'कमवा आणि शिका' योजनेचा एक भाग म्हणून ग्रंथालयाची अभ्यासिका विद्यार्थी चालवत असतात. या वर्षी अभ्यासिकेत एकूण पांच विद्यार्थ्यांना काम देण्यात आले आहे. ही योजना चालविण्याचा प्राचार्य गोकाककर यांचा मानस आहे.

सवलती

प्रत्येक वर्षी पहिल्या क्रमांकाने उत्तीर्ण होणाऱ्या विद्यार्थ्यांना हवी तेवढी पुस्तके पुरवली जातात. या सवलतीचा फायदा जवळ जवळ ८ ते १० विद्यार्थी घेतात, तसेच अन्य गरीब व हुषार विद्यार्थ्यांनाहि ग्रंथालयाकडून पुस्तके पुरवली जातात.

संदर्भग्रंथ

ग्रंथालयात संदर्भ ग्रंथ हा एक स्वतंत्र विभाग आहे. या विभागात दुर्मिळ ग्रंथ Bank issue Bound Vol., नूसायक्लोपिडीया, ब्रिटानिक सोलसायन्स ? असे अनेक महत्वपूर्ण ग्रंथ उपलब्ध आहेत. प्राध्यापक वर्ग यांचा उपयोग मोठ्या प्रमाणात करताना आढळतात.

ग्रंथ संख्या

विविध विषयावरील मिळून एकूण ९००० पुस्तके उपलब्ध आहेत.

सेवक वर्ग

१) श्री. टी. ए. पाटील — ग्रंथपाल
B. Sc. B. Lib. Sc.

२) श्री. बी. बी. पुंडपळ — सहाय्यक
M. Com.

३) श्री. रेगडे बी डी. — क्लार्क

अभ्यासिकेत काम करणारे विद्यार्थी

१) श्री. अशोक कदम B. Com. III
२) ,, पोवार जी. जी. ,,
३) ,, क्षीरसागर B. A.
४) श्री, मुजुमदार B Com. II
५) ,, देवार्डे जी. व्ही. B. Com. I

श्री टी. ए. पाटील
ग्रंथपाल

फुटबॉल विभाग

शिवाजी विद्यापीठाच्या विभागीय फुटबॉल सामन्याच्या तयारीच्या दृष्टीने गडहिंग्लज येथे देवचंद महाविद्यालय, अर्जुननगर व गडहिंग्लज टाऊन या दोन संघाबरोबर ऑगस्ट महिन्यांत आमच्या महाविद्यालयाच्या फुटबॉल संघाशी मित्रत्वाचे दोन सामने झाले. दोन्ही संघाच्या खेळाडूनी अत्यंत प्रेक्षणीय खेळ दाखवून गडहिंग्लजची फुटबॉल खेळाची परंपरा कायम राखली.

ऑगस्ट महिन्यात शिवाजी विद्यापीठाच्या मैदानावर श्री गोपाळ कृष्ण गोखले महाविद्यालयांशी पहिला विभागीय सामना आमच्या संघाशी खेळला गेला. त्यांत आमच्या संघाने खिलाडूवृत्ती दाखवून त्या संघाशी चांगली लढत दिली. त्याबद्दल संघातील सर्व खेळाडूंचे अभिनंदन.

श्री. देवार्डे एस. बी.
विभाग सेक्रेटरी

प्रा. व्ही. एन. गजेंद्रगड
विभाग प्रमुख

वसति-गृह

वसतीगृह म्हणजे शिक्षण-संस्काराचे वळण लावणारे दुसरे महाविद्यालय. सहभाव, परस्पर सामंजस्य, सहकार्य आणि शिक्षा यांचे शिक्षण वसतिगृहातच अंतःकरणपूर्वक शिकता येते. एवढ्याचसाठी वसतिगृहाची अत्यंत गरज आहे.

चालू वर्षी वसतिगृहाची सुरवात थोडी उशीराच झाली, आपल्या भागांतील निष्ठावंत व तळमळीचे कार्यकर्ते श्री. बटकडलगी आण्णा यांच्या हस्ते वसतिगृहाच्या नाम-फलकाचे उद्घाटन झाले व १० जुलैला

Scanned with CamScanner

" लक्ष्मी " मध्ये आम्ही आनंदाने प्रवेश केला. वसति-गृहाचे भाडे वाजवीपेक्षा जादा असल्यामुळे विद्यार्थी प्रवेशासाठी तेवढेसे उत्सुक दिसले नाहीत. तरी पण प्रयत्न करून बावीस विद्यार्थी जमा केलेत. यापैकी आठ विद्यार्थी मागासवर्गीय आहेत.

आम्ही वसतिगृहातर्फे गणेश-चतुर्थी हा सण मोठ्या धुमधडाक्याने साजरा केला. या सणा निमित्ताने प्रा. श्याम पेडेकर यांचे व्याख्यान झाले. कॉलेजच्या विद्यार्थी-विद्यार्थीनींचा परिसंवाद आयोजित केला. मोठ्या मिरवणूकीने गणेश विसर्जन केले.

वसति-गृहाचे शिस्तीसाठी विद्यार्थी प्रतिनिधींची निवड बिनविरोध घेतली. १) जी. एस.– पाटील बापूराव. २) खेळ--कार्यक्रम – गुडाणी आर. जी. ३) स्वच्छता – जाम्बोनी के. आर. यांनी वर्षभरात आपले काम चांगल्या प्रकारे पार पाडले.

वसति-गृहातर्फे १५ ऑगस्ट हा दिन साजरा केला. आमचे प्राचार्यसाहेब डॉ. सुधाकर गोकाककर यांचे हस्ते झेंडावंदन झाले.

२६ जानेवारी दिन सुद्धा आम्ही मोठ्या उत्सा-हाने साजरा केला. विद्यार्थ्यांनी विद्यार्थी प्रतिनिधी बापू पाटील यांचे तर्फे हा कार्यक्रम व्यवस्थितपणे पार पाडला.

मला खात्री वाटते की, पुढच्या वर्षी विद्यार्थ्यांची गर्दी वसति–गृहामध्यें फारच वाढणार आहे.

ए. एस. नाळे
वसति-गृह प्रमुख

राष्ट्रीय छात्रसेना

या वर्षी महाजन अहवालानुसार सगळीकडेच कॅडेटस्‌ची (छात्रांची) संख्या कमी केलेली आहे. आमच्या कॉलेजला चालू वर्षी एकूण ८० मुलांची संख्या मिळाली. ६५ जून १९७५ पासून आमच्या नेहमीच्या परेडस्‌ना सुरुवात झाली. १२ सप्टेंबर रोजी कोल्हापूर येथे झालेल्या अंडर ऑफिसर निवडीमध्ये आमच्या कॉलेजच्या तिघांची अंडर ऑफिसर म्हणून निवड झाली. १) U/O शिंदे पी. एन. २) U/O पाटील डी. एस ३) U/O तानवडे टी. बी. सप्टेंबर मध्यें झालेल्या प्रमोशन निवडीमध्ये ३ सार्जंट, ९ कार्पोरल्स, ९ लान्स कार्पोरल बनले.

चालू वर्षीचे वार्षिक शिबीर ' पेठ वडगाव ' या ठिकाणी भरविण्यात आले. आमच्या कॉलेजमधून १ अधिकारी व २२ कॅडेटस्‌नी या शिबीरात भाग घेतला. शिबीराच्या काळांत भाग घेतलेल्या कॅडेटस्‌चे फायरिंग घेण्यात आले त्यामध्ये आमच्या कॅडेटस्‌नी उत्तम प्रकारे गुण संपादन केले.

चालू वर्षी होणाऱ्या ' बी ' व ' सी ' सर्टिफिके-टस्‌ परिक्षेसाठी अनुक्रमे १७ व ३ विद्यार्थी बसलेले आहेत. हे उत्तम प्रकारे पास होतील अशी आशा आहे.

१५ ऑगस्ट १९७४ व २६ जानेवारी १९७५ या राष्ट्रीय शुभदिनी एन. सी. सी. कॅडेटस्‌नी मोठ्या उत्साहाने भाग घेतला. १५ ऑगस्ट या दिवशी डॉ. गुणे व श्री. धोंडीराम पताडे महागाव हे पाहुणे म्हणून मिळाले. कॅडेटस्‌नी यांना मानवंदना देऊन कार्यक्रम व्यवस्थित पार पाडला.

तसेच २६ जानेवारी दिवशी आमचे प्राचार्य डॉ. सुधाकर गोकाककर यानी मानवंदना स्विकारली. सार्वजनिक ठिकाणी झालेल्या झेंडावंदनामध्ये आमच्या कॅडेटस्‌नी भाग घेवून मार्चींगचे प्रात्यक्षिक दाखविले. २४ नोव्हेंबर रोजी एन. सी. सी. दिन आम्ही साध्या पद्धतीने साजरा केला.

अंडर ऑफिसर तानवडे टी. बी. व पाटील डी. एस. या दोघांनी नासिक (देवळाली) येथे झालेल्या आर्मी अटॅचमेन्ट कॅम्प उत्तम प्रकारे पूर्ण केला.

सुभेदार जसवंतसिंग व कंपनी हवलदार मेजर रोडमनी यानी छात्र सेनेस प्रात्यक्षीक देण्यास फारच कष्ट घेतले.

५६ महाराष्ट्र बटालियनचे मेजर पाटणेकरसाहेब हे आमच्या कंपनीस वेळोवेळी भेटी देऊन आम्हास मार्गदर्शन करतात. चालू वर्षी कॅप्टन पी. आर. सिंग यांची बदली बिहार येथे झाली व त्यांचे बदली ॲडम ऑफिसर म्हणून कॅप्टन आलुवालीचा हजर झालेले आहेत.

ए. एस्. नाळे
एन. सी. सी. विभाग प्रमुख

Scanned with CamScanner

खेळ विभाग

चालू वर्षी संपूर्ण खेळ एकाच विभागामध्यें एकवटलेले असून मी प्रमुख या नात्याने खालील अहवाल सादर करीत आहे.

१९-७-७४ रोजी झालेल्या झोनल विभागाच्या मिटींगमध्यें १) फुटबॉल २) कबड्डी (मुले) ३) व्हॉलीबॉल (मुले-मुली) ४) कुस्ती ५) मल्लखांब ६) ॲथलिटक्स.

महाविद्यालयास सुरवात झाल्यापासूनच आमचे सर्व खेळातील विद्यार्थी आपापल्या आवडीप्रमाणे खेळ खेळण्यास मैदानावर हजर असतात. चालू वर्षी सगळ्याच खेळामध्यें पहिल्या सत्रातील पावसाने फारच व्यत्यय आणला, तरी पण आमची चिकाटी आम्ही सोडली नाही.

१) फुटबॉल- या विभागाचे उद्घाटन श्री.बाबूराव मोहिते यांचे हस्ते व श्री. धोंडीराम कदम यांचे अध्यक्षतेखाली पार पडले. आमची फुटबॉलची टीम सतत एक महिना सराव करून चांगलीच तयार झाली. झोनल सामन्यामध्ये आमच्या टीमला गोखले कॉलेजसारख्या बलाढ्य संघाशी सामना द्यावा लागला. आमच्या संघाने या संघाबरोबर चांगलीच झुंज दिली परंतु शेवटी पराभव पत्करावा लागला. मकानदार व गोली पाटीलचा खेळ चांगला झाला. श्री. औरसिंग या फुटबॉल कोचरने आम्हास फारच सहकार्य दिले.

२) कबड्डी (मुले) - या विभागाचे उद्घाटन श्री. धोंडीराम कदम यांचे हस्ते व श्री. बाबूराव मोहिते यांचे अध्यक्षतेखाली पार पडले. सतत दोन महिने सराव करून आमचा संघ चांगलाच तयार झाला होता. आम्ही निश्चितच झोनल चॅम्पीयन शीप जिंकू अशी उमेद निर्माण झाली होती. झोनल सामन्यामध्यें पहिल्या दिवशी परिते कॉलेजचा पराभव केला. दुसऱ्या दिवशी नाईट कॉलेजवर भरघोस विजय संपादन केला. मात्र सेमि फायनला कॉमर्स कॉलेजकडून नाराजी पत्करावी लागली.

३) कुस्ती - चालू वर्षी कॉलेजतर्फे ५ मुलांनी झोनल सामन्यामध्यें भाग घेतला. आम्ही कुस्तीच्या सरावासाठी लिंगनूरला जात होतो. उत्तम सरावामुळे श्री. हवालदार, श्री. राजाराम बी. डी., श्री. कदम ए. जी., श्री. यादव एन. वाय व कोले या पैलवानांनी चांगलीच चमक दाखविली.

४) मल्लखांब - या खेळाचे सरावासाठी आम्हांस कडगांव हायस्कूलमध्यें जावे लागले. कोल्हापूर येथे झालेल्या झोनलमध्यें आमच्या खेळाडूनी मल्लखांबचे उत्कृष्ट प्रात्यक्षिक करून दाखविले. वीस संघामध्यें सांघिकमध्यें आमचा चौथा क्रमांक आला. यामध्यें १) श्री. भादवणकर २) श्री. सुभाष पाटील ३) गुरवें ४) श्री. जयसिंग पाटील ५) श्री. बाबूराव उत्तूरकर. या विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला.

५) व्हॉलीबॉल (मुले)- या खेळाचे उद्घाटन श्री. भैरू पाटील (जी. एस्.) यांचे हस्ते झाले. आमच्या संघाचे वैशिष्ट म्हणजे संघात पांच ड्राफर होते. झोनलमध्यें पहिला सामना नाईट कॉलेजबरोबर सहज जिंकला. दुसरा सामना न्यू कॉलेजबरोबर गमवावा लागला. १) यादव तानाजी २) यादव नेताजी ३) जगताप पी के. ४) सोलापुरे बी. जे. ५) खटावकर प्रकाश ६) भादवणकर ७) उत्तरे ८) कांबळे या खेळाडूनी भाग घेतला होता.

व्हॉलीबॉल (मुली) - मुलींचा व्हॉलीबॉलचा सामना वारणानगर कॉलेजबरोबर अत्यंत चुरशीचा झाला पहिल्या गेममध्यें बरोबरी झाली. १) भूतकर २) कोले जी. जी ३) शेटये ४) वाडेकर ५) देशपांडे ६) मोसकी ७) केकळेकर या मुलींनी भाग घेतला.

६) ॲथलेटिक्स - सतत २/३ महिने सराव करून आमच्या कॉलेजचा ॲथलेलिटक्स संघ उत्कृष्ट तयार झाला. कोल्हापूर येथे झालेल्या झोनल सामन्यात मध्ये आम्ही घवघवीत यश मिळविले.

१) मोहिते के. एस.

१०००० मी. धावणे }
५००० मी. धावणे } पहिला क्रमांक
५०० मी. धावणे }
८०० मी. धावणे - दुसरा क्रमांक

Scanned with CamScanner

२) गुडाजी आर. जी.

४०० मी. धावणे } दुसरा क्रमांक
४०० मी. हर्डल्स }

८०० मी. धावणे – तिसरा क्रमांक

३) देवार्डे आय्. के.

१०००० मी. धावणे – तिसरा क्रमांक

४) कुन्हाडे एम. के.

४०० मी. धावणे } तिसरा क्रमांक
४०० मी. हर्डल्स }

५) यादव टी. वाय.– उंच उडी दुसरा ,,

६) यादव एन वाय.– गोळा फेक दुसरा ,,

७) येसरे अशोक – बांबू उडी तिसरा ,,

१००x४ रिले दुसरा क्रमांक

४००x४ ,, पहिला क्रमांक

चालू वर्षी प्रथमच मुलींनी भाग घेतला होता. मुलींच्या रिले टीमचा तिसरा क्रमांक लागला. १) कोले जी. जी २) वाडेकर ३) भोसकी ४) शेटचे ५)मुतकर या मुलींनी भाग घेतला होता. अशा प्रकारे प्रथमच भाग घेऊन आमच्या कन्यकानी स्पृहणीय यश संपादन केले.

वरील सर्व खेळाडूंची शिवाजी विद्यापीठाच्या सामन्यासाठी निवड झाली. सोलापूर येथे झालेल्या विद्यापीठीय सामन्यांत खालील खेळाडू विजयी झाले.

१) मोहिते के. एस.

१०००० मी. धावणे }
५००० ,, ,, } पहिला क्रमांक
१५०० ,, ,, }
८०० ,, ,, }

२) गुडाजी आर. जी.

४०० मी. धावणे } दुसरा क्रमांक
४०० मी. हर्डल्स }

८०० मी. धावणे – तिसरा ,,

३) कुन्हाडे एस. के.

४०० मी. धावणे } तिसरा क्रमांक
४०० मी. हर्डल्स }

४) देवार्डे आय. के.

१०००० मी. धावणे – तिसरा क्रमांक

५) यादव एन. वाय.– गोळा फेक– दुसरा क्रमांक

४००x४ रिले शर्यत– पहिला क्रमांक

१००x४ रिले शर्यत– दुसरा क्रमांक.

६) श्री. मुसाई हा रिले टीमचा कॅप्टन होय.

मुलींनी सुद्धा रिलेमध्ये चांगलीच कामगिरी बजावली.

शिवाजी विद्यापीठातर्फे आमच्या कॉलेजचा मोहिते के. एस. यांची कलिकत येथे झालेल्या आंतर विद्यापीठ सामन्यासाठी निवड झाली. हे विद्यापीठाचे कॅप्टन म्हणून निवडले गेले कलिकत येथे १०००० मी. धावण्यामध्ये त्याचा सहावा क्रमांक लागला. हेच ॲथलेटिक्स अखिल भारतीय सामन्यामधील शिवाजी विद्यापीठाचे एकमेव यश होय.

अशा प्रकारचे खेळाचे चालू वर्ष पार पडले.

विभाग प्रमुख
ए. एस. नाळे

अभ्यास मंडळ गडहिंग्लज

शिवराज महाविद्यालयाच्या जीवनातील या वर्षीची विशेष उल्लेखनीय गोष्ट म्हणजे 'अभ्यास मंडळाची स्थापना' ज्ञानाच्या कक्षा सारख्या रुंदावत आहेत. सणासणाला ज्ञानसागराला भरती येत आहे. ज्ञान शाखेतील विविध विषयांचे विद्यार्थ्यांना व इतरांना ज्ञान व्हावे या उद्देशाने अभ्यास मंडळाची स्थापना झाली. या अभ्यास मंडळात प्राध्यापक माध्यमिक शिक्षक व गावातील प्रतिष्ठीत व्यक्ती भाग घेत असत. अभ्यासमंडळाची बैठक पंधरा दिवसातून एकदा भरत असे. या मंडळाची सुरवात प्रा. दुंडगेकर यांच्या 'सेक्युलॅरिझम' व ॲ. पी. आर. देशपांडे यांच्या 'मिसा' वरील व्याख्यानाने झाली. त्यानंतर प्रा. पवार यांचे 'सेमिबोंबला' प्रा. कुराडे यांचे 'सत्यशोधक चळवळीची वाटचाल' ॲ. श्रीपतराव शिंदे यांचे

Scanned with CamScanner

' नागरी स्वातंत्र्य प्रा. ए. के. कुलकर्णी यांचे ' नविन शैक्षणिक धोरण ' व बर्वे यांचे धर्म व धर्मसमजुती या विषयावर व्याख्यान झाले. या सर्व व्याख्यानानंतर त्यावर झालेली चर्चा अत्यंत मूलगामी व उद्बोधक होती. गावातील अनेक प्रतिष्ठीत व विद्यार्थ्यांनी या चर्चेत भाग घेतला होता.

प्रा. ना. रा. दुंडगेकर.
प्रा सी. एस् गवसने

लेडिज एन्. सी. सी.

आमच्या नवीन संस्थेत मुलींची एन्. सी. सी. जुलैपासून यशस्वीरित्या सुरू झाली. मुलींची संख्या २० पर्यंत होती सर्व मुलींनी उत्साहाने एन. सी. सी. च्या परेडस् पूर्ण केल्या. '' एन् सी सी. डे '' १५ ऑगष्ट व २६ जानेवारी रोजी एन् सी. सी. चे संचलन झाले

लेडिज एन्. सी. सी प्रमुख
प्रा. सौ जगताप

संचयिका विभाग

चालू वर्षी संचयिका विभागाचे उत्तम रितीने पार पाडले ? विद्यार्थी व विद्यार्थीनीना देशासाठी बचत करण्याचे महत्व पटलेले आहे. व याच विद्यार्थी व विद्यार्थीनीनी बचत खाती उघडली आहेत. संचयिका विभागाचे प्रमुख प्राचार्य डॉ गोकाककर एस्. जी. व उपाध्यक्ष प्रा. कुराडे के व्ही. हे आहेत.

प्रा. विभाग प्रमुख
प्रा. गवसण

विविध करमणूक व
राष्ट्रीय उत्सव विभाग

दि. १५ ऑगष्ट १९७५ रोजी सकाळी ठिक ७–१५ वाजता मा. डॉ गुणेसाहेब यांचे हस्ते पार पडला. व ९ वाजता सुभाष थिएटरमध्ये करमणूकीचे कार्यक्रम झाले.

तसेच दि. २६ जानेवारी रोजी सकाळी ७–१५ वाजता ध्वज वंदनाचा कार्यक्रम मा. प्राचार्य डॉ. गोकाककर एस्. जी. यांचे हस्ते पार पडला. या वेळी प्राचार्यांनी एन् सी. सी. ची पहाणी केली. सर्व राष्ट्रीय उत्सव मोठ्या थाटात पार पडले.

विद्यार्थी प्रतिनिधी	विभाग प्रमुख
श्री. उत्तूरे	प्रा. बी. के. सोरटे

सहल विभाग

चालू वर्षी शिवराज महाविद्यालयातील सहल विभागातर्फे पहिल्या सत्रात सहलीचे ठिकाणे निश्चित करण्यात सहल–विभागाने चांगलेच औचित्य दाखविले सहल–विभागाने छत्रपती शिवरायांच्या राज्यारोहणाच्या शतसांवत्सरिक महोत्सवाच्या या वर्षी विद्यार्थी–विद्यार्थिनीना मुख्यत: रायगड आणि प्रतापगड महाबळेश्वर या ऐतिहासिक आणि निसर्गरम्य ठिकाणी नेण्याचे ठरविले. त्याप्रमाणे दोन S. T. बसेस सहलीकरता निघाल्या. जाताना कोयनानगर, अलोरे या ठिकाणी तेथील धरण आणि पॉवरहाऊस पाहून रात्री ११ च्या सुमारास महाडमार्गे पाचाडला बसेस पोचल्या. वास्तविक त्या चांदण्या रात्री पाचाडहून रायगडचे होणारे ते भव्य व दिव्य दर्शन रोमांचकारी होते. चांदण्यारात्रीच गड चढण्याचा विद्यार्थ्यांना उत्साह होता परंतु दिवसभर थकलेले विद्यार्थी पहाटेच जास्त चांगल्या प्रकारे गड चढतील या विचाराने सर्व प्राध्यापकांना पाचाडच्या धर्मशाळेत विश्रांतीकरता विद्यार्थ्यांची साथ केली. हळू हळू उदय होत असलेल्या सूर्यकिरणांच्या उबदार हवेत गड चढताना मोठा आनंद होत होता. गडावरील निरनिराळी ठिकाणे पाहून सर्वजण भारावून गेले. दुपारी गड उतरल्यानंतर रात्री महाबळेश्वरच्या पावसाळी हवेचाही अनुभव घेतला. दुसरे दिवशी प्रतापगड जुने महाबळेश्वर, नवीन महाबळेश्वरमधील वेगवेगळे निसर्गरम्य पॉईंटस् पाहिले. महाबळेश्वरचे पावसाळा संपता सपता दिसणारे आगळे रूप पाहून खरोखरच सृष्टी सौंदर्याचा एक एक चकित करणारा व मनाला आनंद देणारा चमत्कार अनुभवता आला. या सहलीत जवळजवळ २० ते २५ विद्यार्थिनींनीही भाग घेतला होता. तीन दिवसपर्यंत निसर्गाच्या सानिध्यात आणि ऐतिहासिक कथांच्या वातावरणात सर्वजण एका वेगळ्या जगात वावरत असल्याचा भास होत होता. अशा रीतीने ही सहल अतिशय चांगल्या तऱ्हेने पार पडली.

विद्यार्थी प्रतिनीधी	विभाग प्रमुख
रणदिवे ए. आर. पी. डी. आर्टस. बी.	प्रा. गवसणे सी. एस.

Scanned with CamScanner

अनामिका

महाविद्यालयाच्या 'अनामिका' या विद्यार्थीप्रिय भित्तीपत्रकाच्या प्रथमांकाचे प्रकाशन मराठीतील सुप्रसिद्ध कवी व कथाकार प्रा. केशवमेश्राम यांच्या हस्ते झाले. प्रा मेश्राम यांनी काव्यांची निर्मिती कशी होते यावर रसाळ व्याख्यान दिले. याचवेळी प्रा. मेश्राम प्रा. प्रसन्नकुमार पाटील यांचे काव्यवाचन झाले.

दुसरा अंक 'काव्य विशेषांक' म्हणून निघाला. या विशेषांकाला महाविद्यालयांतील होतकरु कवींनी शोभा आणली. विशेषांकाचे प्रकाशन सुप्रसिद्ध कथाकार व कवी श्री. विनोद कुलकर्णी (संकेश्वर) यांच्या हस्ते झाले या वेळेला महाविद्यालयातील कवींचे काव्य–वाचनहि झाले.

विद्यार्थ्यांना दलित साहित्याची परिपूर्ण जाणीव व्हावी या हेतूने औरंगाबादचे सुप्रसिद्ध साहित्यिक प्रा. गंगाधर पानतावणे यांचे 'दलित साहित्य' या विषयावर एक व्याख्यान आयोजित करण्यांत आले. याच वेळेला अस्मितादर्शनचे संपादकीय सहकारी श्री. वामन निंबाळकर यांचे काव्यवाचनहि झाले. त्यांच्या 'माय' या कवितेला श्रोतृवर्गांनी तुडुंब दाद दिली. एकंदरीत वर्ष काव्यस्वादांत गेले.

विद्यार्थी प्रतिनिधी	'अनामिका प्रमुख
सत्र पहिले-श्री. नलावडे	प्रा. प्रसन्नकुमार पाटील
सत्र दुसरे- श्री. कंग्राळकर	

प्रसिद्धी विभाग

या वर्षी महाविद्यालयांतील वर्षभरांतील विविध कार्यक्रमांची प्रसिद्धी चांगल्या प्रकारे झाली. निवडणुका, गणेशोत्सव, पंधरा ऑगस्ट, स्नेहसंमेलन, सव्वीस जानेवारी वगैरे कार्यक्रमांना प्रसिद्धी देऊन वृत्तपत्रांनी चांगलेच सहकार्य केले. पुढारी, सत्यवादी, लोकमान्य, समाज, तरुण भारत इ. वृत्तपत्रांनी व स्थानिक वार्ताहर श्री. सबनीस व श्री लाटकर यांनी महाविद्यालयीन कार्यक्रमांना वेळोवेळी प्रसिद्धी देऊन आम्हांस सहकार्य केले आहे. याबद्दल आम्ही ऋणी आहोत.

प्रा. प्रसन्नकुमार पाटील
विभाग प्रमुख

धुळ वाटेवरच्या कविता

एक वादळ असे येते
सारे काही पुसून जाते
पुन: जमू लागतात त्या धुळीवर
सपाटलेली पावले
. . . कधी तरी दोन पावले
उमटण्याआधीच निघून गेलेली !

धुळ वाटेवर दिसून येतात
गोटे . . .
लहानमोठे लपलेले
वाटते – भंगलेल्या स्वप्नात
निर्जीव होऊन पडलेले

तुझ्यावर उमटला आहे
एक मार्ग . . .
मेलेल्या कुत्र्याला ओढीत नेलेला
काळाची पावले
पुढीत गेलेला ! !

या धुळीत कुणा हातचे
सांडले दूध;
कुणी रक्त ओकून गेला आहे !
इथेच मंदिरेतील पावले
दाट होऊन चालत आहेत.

त्याचा झेंडा हातात घ्यायचा ठरविले
त्याच्या मागून जायचे हेहि ठरविले
त्याची प्रतिमा
त्याची हालचाल –
हेच ध्येय मानायचे ठरविले
त्याला आमच्यातून सोडायचे नाही.
हेहि ठरविले
– – तेव्हा आम्ही त्याला
माती देऊन येत होतो ! !

वि. मा. सुरंगे
द्वि. व. साहित्य

Scanned with CamScanner

रजि नं. १४३१९
फोन नं. १४७

स्थापना
तारीख ६।५।१९५०

इंचनाळ विविध कार्यकारी (विकास) सेवा सोसायटी मर्यादित

इंचनाळ, ता. गडहिंग्लज.

सभासद संख्या ३५३
शेअर भांडवल ११४६४०

ऑडिट वर्ग 'ब'
खेळते भांडवल ५०००००।-

– चालविलेले विभाग –

स्वस्त धान्य दुकान

सेक्रेटरी
डी. के. घाटगे

सभापती
बाजीराव गणपतराव देसाई

Scanned with CamScanner

शिवराज कॉलेजला शुभेच्छा !

रामलिंग विकास सेवा सोसायटी

नरेवाडी, ता. गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर.

सेक्रेटरी
बाळापा रेवापा कापसे

सभापती
विरूपाक्ष शिवापा गड्डी

फोन नं. २३०६

मे. टी. आर. सूरवंशी
टिंबर मर्चंट

तसेच जळाऊ लाकडाचे होलसेल व्यापारी.
सर्व प्रकारचे लाकडी फर्निचरचे उत्पादक.

मेनरोड, इचलकरंजी.

Scanned with CamScanner

रजि नं.
१३५५३

स्थापना
ता १५।१०।१९४६

श्री बाल हनुमान विविध कार्यकारी
सेवा सोसायटी मर्यादित बेळगुंदी
ता. गडहिंग्लज

सभापती
शंकर लक्ष्मण मगदूम

'शिवराज' ला शुभेच्छा !

मे. चंपाताई हॅन्डलूम इंडस्ट्रीज

मंगळवार पेठ इचलकरंजी.

स्टेशन- हातकणंगले जि - कोल्हापूर.

देवता, देवरमणी, नवदेवता, चौकडा व दमयंती प्लेनचे स्पेशालीस्ट.

Scanned with CamScanner

रजि. नं. १४३३२ | स्थापना
फोन नं. ८६ | तारीख १३।७।१९५०

श्री बजरंग विकास कार्यकारी सहकारी (सेवा) संस्था

दुंडगे ता. गडहिंग्लज जि. कोल्हापूर

हिरण्यकेशीच्या तीरी वसलेल्या व ग्रामदैवत श्री बजरंगाच्या कृपेने आर्थिक दारिद्र्याविरुद्ध ' सहकाराची ढाल व स्वावलंबनाची तलवार ' या तत्त्वाप्रमाणे कार्य करीत असलेली, सभासदाच्या कर्जवसुलीचा उच्चांक प्रस्थापित केलेली आणि बहुजन हिताय बहुजन सुखायसाठी कार्य करणारी आदर्श संस्था.

सभासद संख्या ३७० | ऑडिट वर्ग ' अ '
शेअर भांडवल | खेळते भांडवल
१७१६५०।- | १००१९०१।-

संस्थेने चालविलेले विभाग

१) खत व तेल विभाग
२) स्वस्त धान्य दुकान
३) भुसार विभाग

तु. य. कडलगे
रा. क. बळ्ळोळी
चिटणीस

रा. भि. मदकरी
सभापती

Scanned with CamScanner

रजि. नं. १४०६६ फोन नं. १६७ स्थापना तारीख २५।६।१९४६

श्री केदारलिंग वि.का.स. (वि.) सेवा संस्था मर्या. कडगांव

ता. गडहिंग्लज जि. कोल्हापूर.

सभासद संख्या ७३५
शेअर भांडवल १४६३४५

ऑडिट वर्ग 'ब'
खेळते भांडवल ४६१५४५।-

– संस्थेने चालविलेले विभाग –

स्वस्त धान्य दुकान

सेक्रेटरी
श्रीपती दादू पाटील

उप सभापती
रंगराव कृष्णा कुंभार

सभापती
नागापाण्णा गुरलिंगापा बटकडली

रजि. न, १४०७६
फोन नं. ३०

स्थापना
तारीख २३।९।१९४८

श्री लक्ष्मी विकास सेवा संस्था मर्यादित बसर्गे बुद्रुक

ता. गडहिंग्लज जि. कोल्हापूर

– बहुजन हिताय बहुजन सुखाय कार्य करणारी आदर्श संस्था –

सतत ५ वर्षे १००।– टक्के कर्ज वसुली

ऑडिट वर्ग 'अ'

सभासद संख्या ४२८
शेअर भांडवल ११०३६५।–

खेळते भांडवल ३८८११६।–

संस्थेनें चालविलेले विभाग

स्वस्त धान्य दुकान

बी. ए. इंचनाळकर
बी. बी. गोईलकर
सेक्रेटरी

एस. बी. कोळी
उप सभापती

ए. एस. मणिकेरी
सभापती

'शिवराज' ला शुभेच्छा !

रजि नं.
के।पी।आर।पी।आर।डी (अ) ५६६।७२

स्थापना
ता. १०।११।१९७२

श्री बाळनाथ सह. दूध व्यवसायिक संस्था मर्या. करंबळी

कृष्णा भैरू पाटील
सेक्रेटरी

आपासो बाळगोंडा पाटील
सभापती

Best Compliments from

Messers– B. J. Hirani

Building Contractors

Phone No.
2555

Date Maal
Echalkaranji, Dist.– Kolhapur.

Best Compliments from

Jayawantrao Awale

Echalkaranji Dt. Kolhapur.

Ex-chairman Muni. School Board, Echalkaranji.

सर्वसामान्य शेतकऱ्यांचे आदरास अल्पावधीत लोकप्रिय झालेली व तंबाखू धंद्यातील आणि टंचाईचे काळांत जनतेस योग्य दराने ग्राहकोपयोगी वस्तू पुरविणारी अग्रेसर सहकारी संस्था,

शेतकरी सहकारी तंबाखू खरेदी विक्री संघ लि.,

श्री शाहू मार्केट यार्ड, कोल्हापूर.

मयूर मिश्रखते व सहकार जर्दाचे उत्पादक आणि तंबाखूची मोठ्या प्रमाणात विक्री व प्रोसेसची व्यवस्था होलसेल व किरकोळने सर्व प्रकारचे धान्य, साखर, केरोसीन व इतर जीवनोपयोगी वस्तूंचे वितरण.
वार्षिक उलाढाल रुपये ३ कोटीचे वर.

ऑडिट वर्ग 'अ'

श्री. एम्. के. पाटील
मॅनेजिंग डायरेक्टर

श्री. जी. आर. पाटील
व्हा. चेअरमन

श्री. बी. एम. चौगुले
चेअरमन

Scanned with CamScanner

फोन नं. ७१३

मराठा बँकेतील संचित माया
विशाल वृक्षाची शीतल छाया;
प्रगतिपर अन् समृद्ध
जीवनाच्या वाटचालीत सौख्यच सौख्य - - - -

बँकिंगचे सर्व प्रकारचे व्यवहारासाठी

दि कोल्हापूर

मराठा को-ऑप. बँक लि., कोल्हापूर.

हेड ऑफीस – भाऊसिंगजी रोड, कोल्हापूर.

8 शाखा १) राजारामपुरी २) का। बावडा ३) न्यू शाहूपुरी ४) शुक्रवार पेठ

व्ही. बी साळोखे	ना. भा. पाटील	जनार्दनपंत द. भोसले
मॅनेजर	व्हा प्रेसिडेंट	प्रेसिडेंट

दि गडहिंग्लज अर्बन को.-ऑप. बॅन्क लि, गडहिंग्लज.

स्थापना १९५० ऑडिट वर्ग 'अ' फोन नं. ३४

शेअर भांडवल रु १३७००० रिझर्व व इतर फंडस् रु. १३८०००

ठेवी रु. १७,००,००० खेळते भांडवल रु २१ लाखाचे वर

गडहिंग्लज नगरातील सर्व सभासदांची व इतर ठेवीदारांची गेली दोन तप काल सेवा करीत असलेल्या सहकारी बॅन्केस आधुनिक बँकिंगच्या सर्व सोयी उपलब्ध असून आकर्षक व्याजाचे दराने ठेवी स्विकारल्या जातात.

आर. आय. हंजी	आर. एच. कांबळे	बी. एम. शिंत्रे
मॅनेजर	व्हा. प्रेसिडेंट	प्रेसिडेंट

।। महावीराय नमः ।।

ऑफिस फोन २१५८ घर फोन २१४६

भरघोस पिकासाठी

जनता इलेक्ट्रिक मोटर व पंपिंग सेट

नेहमीच वापरा.

उत्पादक– श्री बाहुबली इंजिनियरिंग अॅन्ड इलेक्ट्रिक कंपनी. १०१५२२ इचलकरंजी

आकर्षक व मनपसंत फोटोसाठी

मगदूम फोटो स्टुडिओ

मेनरोड, गडहिंग्लज.

उत्कृष्ट फराळाचे जिन्नस

श्रीकृष्ण टी हाऊस

मेनरोड, गडहिंग्लज.

– प्रो. टी. जी. कुराडे

आपल्या सेवेसाठी

सेंट्रल रेस्टॉरंट

आजरा–संकेश्वर रोड, गडहिंग्लज.

– प्रो. निपाणीकर बंधू

चवदार मिसळसाठी

गडहिंग्लजमधील एकमेव ठिकाण.

विश्वसनीय व आधुनिक स्पर्धेत पात्र ठरलेली

किर्लोस्कर ऑईल इंजिन्स पंपींगसेट आणि

किर्लोस्कर इलेक्ट्रिक मोटार पंपसेट

मिळण्याचे गडहिंग्लज परिसरातील

एकमेव अधिकृत उपविक्रेते

मे. नूतन ट्रेडींग कंपनी

गडहिंग्लज.

प्रो. श्री. एन्. डी. घरपणुती

'शिवराज' ला शुभेच्छा !

श्री शिवनेरी सह. बॅन्क लि.

इचलकरंजी.

शंकरराव सखाराम जाधव

चेअरमन

★

Scanned with CamScanner

रजि. नं १४०९५

स्थापना २४।४।१९४२

श्री सोमालिंग विविध कार्यकारी (विकास)
सेवा सोसायटी माद्याळ ता. गडहिंग्लज

सभासद संख्या २१८
शेअर भांडवल ३८०००

ऑडिट वर्ग ' ब '
खेळते भांडवल १३६०००

संस्थेने चालविलेले विभाग

– स्वस्त धान्य दुकान –

सेक्रेटरी
सोमा शिवबसू घेजी

सभापती
बाळापा आणापा घेजी

रजि नं. १४३३८

स्थापना २२।८।५०

करंबळी वि. का. स. (विकास) सेवा संस्था
मर्यादित करंबळी ता. गडहिंग्लज

सभासद संख्या ४२०
शेअर भांडवल ५५०००

ऑडिट वर्ग ' ब '
खेळते भांडवल १६००००

संस्थेने चालविलेले विभाग

– स्वस्त धान्य दुकान –

सेक्रेटरी
नानासाहेब अंतू मावळे

सभापती
कृष्णा भैरू पाटील

उप सभापती
नारायण जोती जांभळे

Scanned with CamScanner

श्री मनवाड विविध कार्यकारी सहकारी [वि. का. स.] सोसायटी लि. मनवाड

ता. गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर.

फोन नं. ३९

ऑडिट वर्ग ' अ '

सेक्रेटरी
बाळापा रेवापा कापसे

सभापती
ईश्वर रामा रेडेकर

' शिवराज ' ला शुभेच्छा !

रजि नं.
के।पी।आर।पी।आर।डी ५४७।७२

स्थापना
ता ५।७।१९७२
ऑडिट वर्ग 'अ'

श्री बलभीम सह. दूध व्यवसायिक संस्था मर्या. हणिमनाळ

चिटणीस
कल्लापा गदगय्या हिरेमठ

सभापती
मनोहर सत्यापा चंदगडे

Scanned with CamScanner

रजि. नं १३७३५ फोन नं. १६० स्थापना २१।१२।१९६५

श्री बलभीम विविध कार्यकारी (विकास) सेवा संस्था मर्यादित हणिमनाळ ता. गडहिंग्लज

सभासद संख्या २१९
शअर भांडवल ९२८७५

ऑडिट वर्ग 'अ'
खेळते भांडवल ३३२७५३

संस्थेने चालविलेले विभाग

१) स्वस्त धान्य दुकान
२) गिरण विभाग
३) कोल्हापूर संघ केंद्र
४) मिरची कांडप

सेक्रेटरी
विश्वंभर कलगोंडा पाटील
भैरू केरबा पाटील

सभापती
दत्ताजीराव रामराव नलवडे

उप सभापती
कल्लापा मीमा गिडगल्ले

रजि नं. १४०४६ स्थापना १६।१०।१९३०

श्री गजानन वि. का. स. (विकास) सेवा संस्था मर्यादित मुत्नाळ ता. गडहिंग्लज

सभासद संख्या ४३०
शेअर भांडवल १२०७२०

ऑडिट वर्ग 'ब'
खेळते भांडवल ३८६१५५

संस्थेने चालविलेले विभाग

– स्वस्त धान्य दुकान –

सेक्रेटरी
दुंडापा लगमा नाईक
निलापा आणापा बाडकर

सभापती
रावसाहेब आडिगोंडा पाटील

Scanned with CamScanner

'शिवराज' कॉलेजच्या नव्या इमारतीला शुभेच्छा !

श्री शिवाजी सहकारी बँक लि.

गडहिंग्लज जि. कोल्हापूर.

चेअरमन
शंकरराव बा. चव्हाण

जय–सहकार

'शिवराज' ला शुभेच्छा !

नेसरी वि. का. स. (विकास)
सेवा सोसायटी लि. नेसरी

ता. गडहिंग्लज.

चेअरमन
नेसरी वि. का. स. (वि) से. सो. लि. नेसरी

Scanned with CamScanner

लवकरच प्रसिद्ध होत आहे

प्रा. प्रसन्नकुमार पाटील यांचे दोन काव्यसंग्रह दर्जेदार भावकवितांचा संग्रह

" श्रावण " प्रस्तावना– वि. स. खांडेकर.

सामाजिक जाणिवांचा उद्रेकपूर्ण अविष्कार

" घोडे " प्रस्तावना– प्रा. नरहर कुरुंदकर

संपर्क– प्रसन्नकुमार पाटील

मु. पो. दुंडगे, ता. गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर.

फोन नं. ११० ॥ श्री शंभोमहादेव प्रसन्न ॥

M/s. B. B. Kale & Co.

General Merchant & Commission Agent, GADHINGLAJ.

मे. बाळासाहेब भिमराव काळे

आणि कंपनी

जनरल मर्चन्ट अँन्ड कमिशन एजट,

गडहिंग्लज. (जि. कोल्हापूर)

सिमला हे जसे भारतातील थंडगार हवेचे ठिकाण तसे इचलकरंजीतील "! न्यू स्टार कोल्ड्रिंक हाऊस ! "

न्यू स्टार कोल्ड्रिंक हाउस

मेनरोड, इचलकरंजी.

– प्रोप्रा. बी. एस. हावळे

इचलकरंजी.

कोहिनूर हॉटेल

प्रो. ना. रा. शेटके

ताजे फराळाचे जिन्नस यासाठी प्रसिद्ध.

दोन्ही वेळ शाकाहारी व मांसाहारी रुचकर जेवण.

ऑर्डर्स स्वीकारू.

हायवे कोल्ड्रिंक हौस

सरिता सायकल सर्व्हिस

– प्रोप्रा. एम्. जी. मोहिते

सायकली रिपेरी करून मिळतील.

लाऊड स्पीकर भाड्याने मिळतील.

अनंत कॅन्टीन

प्रो. बी. टी. साळोखे

कॉलेज विद्यार्थ्यांचे आवडते कॅंटीन !

शिवराज कॉलेज शेजारी गडहिंग्लज.

संध्याकाळी रुचकर मांसाहारी जेवण.

ऑर्डर्स स्वीकारल्या जातील.

फोन नं. २९२१

इचलकरंजी नगरपालिका आरोग्य व स्वच्छता स्पर्धेत सतत पहिला नंबर.

थंडगार व उंची पेये

रिझ कोल्ड्रिंक

शिवाजी पुतळा, एस. टी. स्टॅंडसमोर

इचलकरंजी.

– प्रो. एस्. एस्. वाली

Scanned with CamScanner

दुकान फोन नं १६ घर फोन नं. १२५

मेसर्स डी. एस. कदम

जनरल मर्चंन्टस अँड कमिशन एजंटस,

गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर.

फोन नं. ५६

मे. सिद्दापा भरमापा मुसळे अॅन्ड ब्रदर्स

(मुगळीकर)

जनरल मर्चंन्ट अॅन्ड कमिशन एजंट, गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर.

रेगडे कॉंट्रॅक्टर्स

गडहिंग्लज.

कन्सल्टिंग इंजिनियर व कॉंट्रॅक्टर्स

संपर्क— अन्नपूर्णा भोजनालय.

तेलवेकर वसाहत कोल्हापूर.

मे. नानासाहेब मारुती जाधव

आणि कंपनी

फोन नं. १०५

जनरल मर्चन्ट व कमिशन एजंट, गडहिंग्लज.

फोन नंबर ६१

मे. पवार, मोहिते आणि कं.

जनरल कमिशन मर्चन्टस् आणि कमिशन एजंट गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर.
गूळ, शेंग, मिरची यांची विक्री योग्य दरांत करून देऊ.

श्री शिव ऑटोमोबाईल्स

इंडियन ऑईल कंपनीचे अधिकृत विक्रेते
पेट्रोल, डिझेल व मोबिल ऑईलसाठी शेतकरी बंधू,
ट्रक व कारखान्यांचे विश्वसनीय ठिकाण !

प्रो. अविनाश मोहिते

फोन नं. १५०

मे. मनोहर नागापा बागी

कमिशन एजंट, गडहिंग्लज.

मे. शशिकान्त आपाजी चोथे

कमिशन एजंट, गडहिंग्लज.

गूळ, शेंग, मिरची यांचे व्यापारी

Scanned with CamScanner

'शिवराज' ला शुभेच्छा !

श्री काळभैरव सह. दूध व्यवसायिक संस्था लि. गडहिंग्लज

श्री. स. शं. डोमणे
सेक्रेटरी

श्री. बापूसाहेब फडणीस
चेअरमन

निर्भेळ दुधाचा 'सहकार ब्रेंड' चवदार व सकस.

फोन नं. २८

मे. विजयकुमार सखाराम शहा आणि कंपनी

जनरल मर्चन्टस् अॅन्ड कमिशन एजंटस्, गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर.

मे. शहा ब्रदर्स --

मशिनरी स्पेअर पार्टस् व ऑईल इंजिन्स डीलर्स, गडहिंग्लज.

मे. शहा एंटरप्रायझ --

ऑटोमोबाईल डीलर्स, गडहिंग्लज.

मे. अजितकुमार शंकरराव चव्हाण आणि कं.

जनरल मर्चन्ट अॅन्ड कमिशन एजंट.

फोन नं. १०४

गडहिंग्लज, जि. कोल्हापूर.

पेंड, तेल, गूळ, शेंग मिरची या मालाचे योग्य दराने विक्री करून शेतकरी वर्गास सहकार्य देण्यास सदैव तयार आहोत.

फोन नं. ५९

M. S. T. No. C-5170432-8

Ms. N. R. KURANKAR

Timber Merchant **SANKESHWAR** (Dist. Belgaum)

मे. एन. आर. कुरणकर

टिंबर मर्चन्ट, संकेश्वर, जि. बेळगांव.

आमचे येथे इमारतीस लागणारा सर्व तऱ्हेचा जंगली व सागवान कापीव अनगड माल तसेच मंगळूरी टाईल्स व शाहाबादी फरशी योग्य दरांत मिळेल.

Scanned with CamScanner